

**International Scientific Conference
VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum):
«Societies of the Ancient, Medieval,
Early Modern Periods and
Their Civilizational Heritage:
History; Religion; Culture»**

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

**VER KYIVIENS (Sub umbra castanearum): «Суспільства давньої,
середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина:
історія; релігія; культура»**

(24 травня 2024)

Київ 2024

ЗМІСТ

АНКЕВИЧ Артемій (студент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Присутність християн в арміях берберської Держави Альмохадів	4-7
БЕЗНОСЮК Олена (студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Культурне життя англійського міста XI-XIII ст.: література та зародження театрального життя	8-18
БЕРЕГОВИЙ Владислав (аспірант, Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка). Біографічні відомості про Тасція Цецилія Кипріяна до прийняття ним християнства	19-21
БОГАТИР Нікіта (студент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Становлення перших англосаксонських королівств (сер. V - поч. VII ст.)	22-24
БОГУНКОВ Ігор (студент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). До питання про час проведення фестивалю Антіоха IV у Дафні	25-27
ІЛІЄВ Джордан (Jordan ILIEV) (PhD, Дослідницький центр історії та археології війни, Пловдивський університет, Республіка Болгарія (PhD in History & Archaeology, Research Centre for History and Archaeology of War, University of Plovdiv, Republic of Bulgaria). Epimenes of the Seuthopolis Inscription (IGBulg., III/2: № 1731): An Enigmatic Person from Hellenistic Thrace (Епімен з Сеутопольського напису (IGBulg., III/2: № 1731): Загадкова особа з елліністичної Фракії)	28-31
ЗЕЛІНСЬКИЙ Андрій (доктор історичних наук, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»). Воцаріння Птолемея I у непевному світлі нумізматичних джерел	32-34
КОЗЛОВСЬКИЙ Сергій (кандидат історичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка). Вокоу (倭寇) – піратство прибережних вод Японського архіпелагу: генеза та початки діяльності (серед. XIII ст.)	35-38
КОРНІЙЧУК Матвій (студент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Модернізація держави урядом мармузеттів: цивілізаційне значення внутрішньополітичних змін у Франції (1388–1392)	39-44
ЛАГОДИЧ Володимир, ОВСІНСЬКИЙ Юрій (кандидат історичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка). Інститут верховного правителя у аварів протягом 50–70-х років VI ст. (за матеріалами римських хроністів)	45-47
ЛАСТОВ'ЯК Богдан (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка). Laudatio у ритуалі поховання римських імператорів	48-49
НІКОЛАЄВ Микола (доктор історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет). Щодо критерію синхронності/діахронності каталогів громадян античної доби	50-53
ОВЧАР Анна (студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Актуальність повстання Спартака в контексті вивчення соціально-економічних відносин Пізньої Римської Республіки	54-55
ПЕТРЕЧКО Олег (доктор історичних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка). Ludi Saeculares та еволюція римської релігії у добу принципату	56-57

ПЛЬКЕВИЧ Андрій (кандидат історичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). «Вторинні джерела» кельтського та германо-скандинавського модусів: палітра жанру фентезі	58-60
ПОБУЦЬКА Софія (студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Реакція католиків на релігійні реформи Генріха VIII та Едуарда VI і боротьба з нею: питання відкритої та нелегальної опозиції	61-64
ПУХОВЕЦЬ Дмитро (кандидат історичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Станції системи <i>cursus publicus</i> за даними «Кодексу Феодосія»	65-69
РОМАНЮК Ростислав . Дослідження історії династії П'ястів в працях Юзефа Оссолінського	70-74
РУДНІЧУК Анна (Ph.D., Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Соціальний аспект сну та сновидінь у добу середньовіччя	75-78
РУДЬ Микола (кандидат історичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Середньовічна Німеччина в науковому доробку медієвістів Київського університету Св. Володимира другої половини XIX ст.	79-83
САЄНКО Анастасія (аспірантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Банківська справа - візитівка ордену тамплієрів	84-87
САМЧЕНКО Фелікс (аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Інститут кафеся в Османській імперії: причини походження	88-91
СВЯТНЕНКО Крістіна (студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Політичний та особистий контекст промови Юліана «Відступника» до Сенату та народу Афінівського	92-99
СОРОНЕВИЧ Маркіян (студент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка). Культура, устрій та структура суспільства етрусків	100-101
СУСЛО Ангеліна (студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Образ Каллірої як уособлення жінки в Елладі за романом Харитона «Повість про кохання Херея та Каллірої»	102-105
ТОКАРЕВ Андрій (кандидат історичних наук, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна). «До питання про <i>feriae Sementivae</i> »	106-108
ХОЛЗАКОВА Валерія (студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). <i>Concordia</i> Першої Тетрархії, її пропаганда	109-116
ЧЕРВОНЮК Тимофій (студент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Особливості середньовічної магії на прикладі любовних заклинань з гримуарів Ключ Соломона та Мюнхенський мануал	117-120
ЯБЛОНСЬКИЙ Вадим (Поляхівський лицей). Відносини Єгипетської імперії часів Тутмоса III з державами Передньої Азії	121-124
ЯНКОВСЬКИЙ Степан (доктор філософських наук, Маріупольський державний університет). Діоген Лаертій у витоках Гегелевої філософії історії: філософська критика антиподі	125-129

Присутність християн в арміях берберської Держави Альмохадів

Династія Альмохадів, загалом починала як берберський релігійно-фундаменталістський рух за повернення до основ вчення ісламу, яке, на думку засновника руху Абу Абдулли Мухаммада ібн Тумарта, почало занепадати в Імперії Альморавідів.

Альмохади стали силою в Марокко в першу половину XII ст, і прийшли до влади в 1147 році, коли захопили столицю Альморавідів – славетне місто Марракеш. Згодом, більшість території нині занепакої Імперії Альморавідів перейшли під контроль нової Держави Альмохадів, добровільно, або із застосуванням сили.

Дивлячись на те, що Альмохади відрізнялися певним релігійним фанатизмом, і саме за них стали відомі серйозні випадки утисків християн і євреїв на території Піренейського Півострову, може здатися дивним той факт, що Альмохади користувалися християнами в своєму війську, набирали наймаїнців, що сповідували християнство, а також навіть набирали християн до палацової варти та на роль особистих охоронців різноманітних вельмож. Втім далі, я спробую пояснити точку зору дослідників цього питання, навести відомі нам факти про християн у збройних силах Альмохадів і сформулювати висновок, чим саме це було спричинено та які мало наслідки.

Історії добре відомий той факт, що династія Альмохадів значною мірою спиралася на потужність своєї армії, яка складалася з багатьох різних племен і народів. Регулярні війська включали загони, що склалися з різних племен Держави Альмохадів або арабів, тюрків, андалузських мусульман і християн.

Роль і функції конкретно християнських військ в арміях Альмохадів конкретно не визначені. Як зазначають деякі дослідники, ми мало знаємо про суто військову організацію регулярної армії, її методи вербування, навчання

чи внутрішню ієрархію. І все ж можна встановити два місця, де застосовувалися ці християнські групи: це особиста гвардія халіфів і окремі загони регулярної армії, які підпорядковувалися християнським так званим каїдам, або провідникам.

Військова роль християн стала більш помітною під час конфліктів між Альмохадами та іншими мусульманськими династіями в Магрибі: проти Альморавідів, під час їхнього приходу до влади, а також проти Маринідів і туніських Хафсидів, коли династія почала занепадати.

Говорячи про становище таких християн всередині суспільства Альмохадів, різні дослідники часто вказують на семантичну та лінгвістичну плутанину під час прочитання джерел, що стосуються християн у арміях Альмохадів. Дуже часто воїнів християнського походження арабські джерела ототожнюють з рабами, але історики вважають, що не все так просто.

Згідно з історіографією на цю тему, такі «раби» могли мати сім'ї, майно, навіть державні посади певного рівня. Зазвичай в категорію рабів християнського походження записували полонених, які війська Альмохадів захоплювали в битвах або рейдах під час походів на Піренейський Півострів та інші землі християн. Як вже згадувалося, таким полоненим могли залишити чимало прав і навіть дозволити їм надалі сповідувати християнство.

Кілька уривків джерел прямо згадують рабів-християн або рабів християнського походження. Наприклад, відомо ім'я такого собі Гільярдо сем Пайора. Цього пана згадує в своїй роботі альмохадський літописець Ібн Сахіб аль-Салат. Відомо, що Гільярдо був галісійсько-португальського походження, і потрапив у полон до Альмохадів під час битви. Його великий військовий досвід дозволив йому піднятися в лавах армії Альмохадів і укласти договір про лояльність до Альмохадів, який згодом було розірвано після того, як він став на бік короля Португалії.

Декілька досліджень вважають, що за Альморавідів християни в армії були переважно рабами, тоді як за їхніх наступників Альмохадів, особливо з часів правління халіфа аль-Мамуна – вільними людьми. Цю ідею підтримав

відомий фіхівець Гарсія Фітц, а його колега Гарсія Санхуан вважає, цитую, що «найчіткіші та найнадійніші джерела періоду Альмохадів і пізніше не припускають, що християнські лицарі та їхні загони перебували в Магрибі проти своєї волі внаслідок депортації чи полону».

Втім, є й інші свідчення. В історичних джерелах є відомості про існування рабів-християн, які служили в мусульманській армії з IX століття. В Аль-Андалусі емір Омейядів аль-Хакам I придбав велику кількість рабів, а правителі кількох Тайф також мали рабів-християнів. Першим, хто купував рабів-християн і використовував їх у Магрибі, був Юсуф ібн Ташфін, перший емір Альморавідів. Відтоді всі магрибські династії були посилені християнськими контингентами рабського походження. Альмохади не були винятком.

Також можна сказати, що в найближчому оточенні вождів Альмохадів та інших династій було більше рабів, ніж найманців. Це підтверджується арабськими термінами з джерел, такими як *batana* (свита, супровід), *da 'ira* (коло), *hashiva* (прислуга, свита, слуги), *khāssa* (супровід), *'abi al-dar* (домашні раби) і *san'* (протеже).

Популярність найманців або вільних солдатів у період Альмохадів деякі дослідники пояснюють тим, що можливо на статус раба зважали менше, а також тим, що найматися на службу північноафриканських династій стало досить вигідною кар'єрною можливістю в християнських королівствах з XII століття, коли християнське домінування на Піренейському півострові вже було очевидним.

Загалом точно відомо, що Альмохади притримувалися усталеної в Магрибі та Аль-Андалусі практики ситуативного використання християн у своїх арміях, а також використання їх як охоронців еміра, радників, слуг і як певний обслуговуючий персонал. Дуже часто джерела вказують на те, що колишні раби-християни наvertsалися в іслам та змінювали імена, через що їх нелегко відстежити сучасним історикам. Загальний мотив джерел та історіографії полягає в тому, що християнські компоненти альмохадських

армій, незалежно від їхнього походження, отримували платню, володіли майном, засновували сім'ї а також зазвичай мали змогу сповідувати християнські обряди. Також варто сказати, що арабські джерела зазвичай погано розрізняють християн вільних і поневолених у своїй розповіді. Втім однозначно в цих джерелах є згадки про виняткові здібності та досягнення християн на службі в Альмохадів та в інших мусульманських династій Магрибу та Аль-Андалусу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Christian participation in Almohad armies and personal guards. Eva Lapiedra Gutiérrez. *Journal of Medieval Iberian Studies*, Volume 2, 2010 - Issue 2: Religious Minorities under the Almohads.
2. Huici Miranda, Ambrosio, ed. (1969). *Al-Mann bil-Imāma: Estudio preliminar, traducción e índices*. Anubar.

Культурне життя англійського міста XI-XIII ст.: література та зародження театрального життя

Наявність центрів формування європейської середньовічної культури, а також територіальної близькості формували не лише релігійні спільні традиції, але й допомагали латинській мові превалювати у літературі. Так, існування фрази на кшталт «*omnis latinitas*», що означала «всюдисуща латина», цілком підтверджує таку єдність навіть більше, ніж об'єднуючий винятково географічний термін «Європа» [10, р. 659].

Традиції писання, як і література загалом, розвиваються прямо пропорційно з освітою і тісно пов'язані з «Ренесансом XII ст.» – часом, коли перші культурні порухи відбуваються в Італії, а вже до кінця століття повною мірою розгортаються і в Англії [11, р. 41]. Значним відображенням таких самостійницьких тенденцій для країни стає письменник Лаямон – автор першого національного епосу англійців – «Брута». Саме він на початку XIII ст. пише цілісний твір, намагаючись зібрати якнайбільше джерел, зокрема нормандського автора Васа та англійця Джефрі Манмутського, і відображаючи на сторінках книги легенди, що передавалися із покоління в покоління ще «Темних часів», розповідаючи і про відомих і до тепер постатей – Святого Августина і дуже дискусійного, чи радше навіть вже міфологізованого наразі короля Артура разом із початками традицій про рицарів круглого столу [4, р. 17].

Очевидно, що від норманського завоювання управлінські кола послуговувалися винятково французькою, а простолюд – звичайною англійською. Так, білінгвізм був дуже поширеним, хоч мова «вищих кіл» фактично домінувала у більш культурних сферах – нею значною мірою писали і читали, великий вплив мали будь-які французькі твори протягом XII – XIV ст. Проте у контексті досліджуваної проблеми варто таки відмітити,

що несприятливі для Англії роки правління Іоанна I Безземельного стали своєрідним консолідуєчим фактором: після 1204 р., коли король програв значну частину континентальних англійських володінь, норманська знать починає більше цікавитися власне англійською культурою, створюючи основи «англійської ідентичності», вкладаючи до «нової» для себе мови купу французьких слів [4, р. 16].

Від цієї умовної точки значно поширюється традиція писання англійською – бачимо активне поширення (радше, перекладів на англійську попервах) літератури, яку постійно зростає коло читачів купувало чи позичало для ознайомлення. Цим процесам значною мірою сприяли проповідні центри англійської освіти – Оксфорд та Кембридж, – деякі особливості з діалектів яких перейшли з півночі південніше – до Лондона, де з часом формується навіть окрема форма латини – англо-латина, яка, нарівні зі звичайною мовою, постійно еволюціонує, тож навіть стилі офіційних записів почали дуже відрізнятися від франко-латинських [4, р. 17–20].

На користь вагомості освіти у літературній традиції свідчить те, що одна зі збірок містить в собі поезію трьома мовами: латиною, середньоанглійською і давньофранцузькою. Внаслідок такої постійної взаємодії до англійської переходять і деякі французькі слова [12, р. 110].

Від мови, якою викладалася розповідь, залежав часто і її стиль. Наприклад, зазвичай твори, що писалися латиною, свідомо чи підсвідомо, однак наслідували традиційні для тих мов моделі, використовуючи розміри, притаманні класичним. Наприклад, автор «*Historia regum Britanniae*» і водночас той, хто у цій роботі почав оспівувати короля Артура та описав життя Мерліна [9], Джефрі Манмутський, використовував для написання латину, а не давньофранцузьку, що призвело до значного поширення історії і перекладів її на інші мови. Однак найважливішим аспектом тут є саме використання характерного для латинської мови розміру – гексаметру [10, рр. 660–661].

Загалом, латиномовні роботи дуже відрізнялися від, скажімо, давньофранцузьких, які мали як відмінний стиль написання, так і розмір. Зазначимо, що твори часто перекладали з однієї «робочої» мови на іншу і навпаки, часто відходячи від змісту [5, р. 294]. Паралельно з тим, як бачитимемо далі, відбувається процес формування і певних власних мовних писемних традицій. Так, із прибуттям до Альбїону традиції куртуазії, починає формуватися і рання середньоанглійська мова, аби оспівувати красу кохання як у піснях, та і в баладах, які зазнають значного поширення в Англії від початку XIII ст. У них описувалися історії, що розгорталися навколо одного персонажа – «Нещасний лорд Рандал», «Дружина Творця чудес», «Робін Гуд» – у дуже ритмічному, притаманному для англійської віршованому стилі. Хоч точне датування таких балад дискусійне – твердження розходяться від XIII до XV ст., – все ж, всі вони визначають використання і формування писемних традицій вернакулярною, себто народною, мовою [4, р. 19–20].

Так, Лаямон, що жив на початку 1200-х рр., поєднав традиційність із розмовною мовою тогочасного простолюдю. Тож, із часом, коли використання англійської починає ставати свідомим серед освічених мас населення, письменники формують власний стиль письма англійською, додаючи до робіт традиційні для читачів ідіоми та приказки. А оскільки традиції писання латиною та французькою превалювали в Англії протягом двох століть, такі свідчення є важливим індикатором і зародкам формування лінгвістичної ідентичності навіть попри широку варіативність діалектів на місцях [4, р. 21–22].

За англійською літературою XI–XIII ст. відзначаємо і варіативність тем: від низького чи буденного до лірики, перших політичних трактатів і деяких морально-настановчих віршуваль. Так, наприклад, англійські фабліо характеризуються глузуванням над кліриками, куртуазністю, відсутністю якихсь моральних настанов та певною гіперболізацією звичних чи важливих для людей почуттів чи подій [1, с. 8].

Поряд із влиттям деяких французьких термінів до англійської відбуваються, вочевидь, і значні культурно впливаючі процеси. Так, із поширенням освіти у широких колах, книжки починають виготовлятися комерційно, особливо це стосується, орієнтуючись на більшість людей, англійських фабліо, які були тематично наближені, на відміну від французьких – класичних – до проблем більш «приземлених», тож читачі могли сприймати їх як звичайні історії, а потім, під час свят, розігрувати на площах[4, р. 16].

Яскраво тенденції відмінності прослідковуються в англійському анонімному фабліо II половини XIII ст. «Пані Сіріц», де до крайньої межі доводять дисонанс між здебільшого ввічливими формами спілкування та ницістю тем, які висвітлюють [1, с. 33–75]. Всі три – «Країна Кокань», «Пані Сіріц» та «Про лиса та вовка» – єдині збережені фабліо від епохи Високого Середньовіччя, написані у схожих стилях віршованою формою. Вони, разом зі збереженими з тих часів малюнками, значною мірою дають науковцям також майже повну картину традицій, характерів і подекуди навіть звичок харчування англійських міщан.

На противагу таким аж занадто вільним творам для «широких» мас, зустрічаємо і значну когорту ліричної та філософської поезії. Наприклад, «Ода моралі» приблизно 1170 р. невідомого автора радше спонукає до роздумів про життя та правильність його ведення, чистоту думок і необхідність покаяння:

<i>Moral Ode</i>	<i>Ода моралі</i>
<p>Ich I aem elder then ich wes a wintre and a lore; Ic waelde more thanne ic dude, mi wit ah to ben more. Wei lange ic habbe child ibeon a weorde and ech a dede; Theh ic beo a wintre eald, to ying I eom a rede.</p>	<p>Я старший, ніж був, у розумі та роках; Керую собою краще, ніж раніше, і мушу розвиватись. Довгенько був дитиною у вчинках і словах; Нехай навіть знаннями вже старий, та думкою я – юність.</p>

<p>Unnut lyf ic habb ilaed, and yiet, me-thinth, ic lede;</p> <p>Thanne ic me bethenche, wel sore ic me adrede.</p> <p>Mest al thaet ic habbe ydon ys idelnesse and chilche;</p> <p>Wel late ic habbe me bithoht, bute me God do milce.</p>	<p>Бездумно ведене життя і досі, певне, не змінив;</p> <p>Думкою про це огортує мене трагічність. Ідеалізоване кліше – це майже все, що я зробив;</p> <p>Дуже пізно визнаю і прошу Божу милість. [8, р.33. пер. Безносюк О.]</p>
---	--

Цікаво, що, читаючи характеристики англійської поезії, можна зустріти твердження, що найбільш оригінальним і загадковим рішенням для автора може бути письмо тогочасною англійською, оскільки, вочевидь, всі роботи, які ці письменники читали в ході навчання, були або французькою, або латиною. Тож писати мовами і підсвідомо копіювати стилі використаних там рим було значно легше, ніж вигадувати нові, пишучи рідною мовою [6, р. 149–150].

Важливим наслідком французьких впливів стало і зародження традицій оспівування кохання і краси. Так, до норманського завоювання, майже неможливо знайти якусь любовну поезію серед англійських збережених робіт, тепер же вони зазнають активного поширення вустами менестрелів, співців та, власне, поетів. Свідченням такого новаторства є вірш Томаса де Хейлза «A Luve Ron» чи «Любовний лист», де тема своєрідних залицянь і почуттів поєднується з більш високими, філософськими, ідеями [4, р. 18].

<i>A Luve Ron</i>	<i>Любовний лист</i>
<p>A mayde Cristes me bit yorne That ich hire wurche a luve ron; For hwan heo myhte best ileorne To taken on other soth lefmon That treowest were of alle berne, And best wyte cuthe a freo wymmon.</p> <p>Ich hire nule nowiht werne, Ich hire wule teche as ic con.</p> <p>Mayde, her thu myht w biholde This worldes luv nys bute o res And is byset so fele-volde, Vikel, and frakel, and wok, and les.</p>	<p>Молодиця Божа все невпинно просить аби рядками вилив я любовного листа; Лиш так юності дівочі зможу зрозуміть, Ті, що в іншого коханні здобула; Що був той найвірніший із усіх мужів; Вільну жінку захищав він від чужих мечів.</p> <p>А я ж зовсім і не проти, Вчитись так старанно доти.</p> <p>Молодицю поглядом ти можеш оцінить, світу сього, повного любові, не вина, і цвіту на деревах, і всього, чим можна осіять, й мінливості, і потворності, і слабкості, й брехні.</p> <p>[8, р.10. пер. Безносюк О.]</p>

Перекладені нами уривки міської англійської поезії доби Високого Середньовіччя є свідченням своєрідного поєднання колись радше військово-тематичної та релігійної літератур, які разом утворили новий пласт культур: тепер кохання зромантизоване, а призма, крізь яку століттями люди дивилися раніше – його небезпечності, архаїчності та грішності – потрохи поступаються позиціями. У силу неосвіченості, значна частина англійського люду не могла в епоху Високого Середньовіччя чи не найважливішого – прочитати Біблію. А оскільки мова літургії офіційно – латина, то і зі слуховим сприйняттям виникали певні проблеми. Тож деякі діячі спробували вигадувати рішення існуючій проблемі. Тут згадаємо про членів нових католицьких орденів чи ченців, які відчайдушно намагалися донести в маси ідеї і головні традиції християнства більш доступним для неосвіченого населення методом.

Хоча, скоріш за все, самі проповіді часто для розуміння прихожан перекладалися на народну мову чи місцевий її діалект, якщо тільки не викладалися для відповідно освіченого населення. Так, наприклад, знаємо про абата Самсона з Абатства Бері-Сент-Едмундс у Саффолку, який був, за

переказами, неграмотним, хоч вільно володів латиною та французькою, а також міг проповідувати містянам їхнім діалектом середньоанглійської [2, р. 82].

Однак спроб проповідувати венекулярною мовою було недостатньо. Так, коли християнське англійське суспільство відчуло готовність до прийняття іншого інструмента навчання й освоєння релігії приблизно між XI та XII ст., тоді почався вже незворотній процес зародження театрального мистецтва. Хоч точних свідчень щодо джерел чи ідейного натхнення ми не маємо, все ж, можемо говорити про релігійні вистави, що були досить варіативними, ще від XI ст., що їх провадили ченці, аби більш доступно проповідувати слово Боже [13, р. 22–24].

Так, біблійні сюжети знаходимо чи то у норманському, чи то англо-норманському тексті-сценарії про людське гріхопадіння «Mystère d'Adam», що датується приблизно 1160 р., та «La Seinte Resurreccion» близько 1175 р. Обидві роботи досить жваві в дії, тож, скоріш за все, для їхньої реалізації доводилося виходити за межі церкви [10, р. 685]. А оскільки такі вистави поза церковними територіями треба було ставити, готувати певні декорації тощо, бачимо, що для Англії починає бути цілком популярним рішення фінансування з обох боків – церкви та гільдій [7, р. 898].

Розкриваючи цей аспект детальніше, скажемо, що діячі мистецтв за Середньовіччя мали «патронів». Ще від IX ст. в Англії, роботу акторів, які грали у театрах, часто спонсорувала церква, що сприяла тому, аби неграмотні люди могли легше ознайомитися зі змістом Біблії завдяки легкому відображенню подій там наочно. Однак у Високому Середньовіччі верховенство церкви у питаннях театральної гри відходить у бік. Відтепер значними патронами у країні були члени торгівельних гільдій, за фінансової допомоги яких найчастіше проводили як театральні вистави на тему Біблії, так і почали показувати щось більш приземлене, зокрема і сюжети фабліо [7, р. 1390].

Варто сказати, що такі «більш приземлені» сюжети з'являються не просто так. Попри те, що на Британських островах до початку XIII ст. було написано і поставлено чимало вистав – у Йорку – 48; Уейкфілді – 32; Честері 24, – папа Інокентій III у 1210 р. видає заборону для ченців щодо публічних виступів. Так, єдиною проблемою, що постала перед такими культурними просвітниками, стала, іронічно, сама ж церква. Тоді вже прихожани взяли справи у свої руки, продовживши складати відповідні сценарії і розігруючи їх поблизу церков та соборів, а сама церква часто підтримувала такі ініціативи [7, р. 898].

Однак на цьому не скінчилося. У 1240 р. єпископ Волтер Кантілуп із Вустера настановляє своїх ченців не підтримувати такі постановки, а з разом з ними й будь-які ігри, що періодично проводилися. За кілька років потому єпископ Роберт Гроссетест з Лінкольна почав активно протестувати проти участі ченців у виставах, що називалися *miracles* (міраклі) та всіх інших [3, р. 14].

Такі різкі заборони, напевно, не дали бажаного результату. Навпаки, відколи звичайні люди почали грати і вигадувати ідеї для все ще релігійних вистав, їхнє тематичне коло розширилось. Тепер тут розігрувалися і повчальні (*moralities*), і «чудесні» чи міраклі (*miracles*), ті, що повідали про життя святих, і, власне, драматичні сюжети – містерії (*mysteries*). Із часом і розвитком таких справ, вже напочатку Пізнього Середньовіччя, починаємо виокремлювати і зародки окремого кластера суспільства – професійних акторів, які часто виступають перед королем та приближеними до нього особами [7, р. 898–899].

Вже згадані драматичні сюжети – містерії – ставилися не лише для «місцевих» глядачів. Вони були одночасно релігійною просвітою, що мала місце бути показана лише у якісь специфічні дні чи свята, і туристичною атракцією: чутки про якісь неймовірні події часто поширювалися за межі міст, тож із часом збиралося чимало охочих побачити це наживо [3, р. 37–38].

Досить дискусійним також є питання використання музики, танців та інших підсилювальних елементів у ході вистав. Проте, хоч щодо всіх без винятку стверджувати не варто, наразі точно відомо, що у Дургемі, Йорку, Беверлі, Лінкольні, Лінчфілді, Норвічі та Селзбурі станом на 1150-ті рр. вже були певні літургійні виступи зі схожими тенденціями. Так, наприклад, Лаврентій, настоятель Дургема, написав наразі втрачений *Peregrinus*, у якому, за переказами, висвітлювалася, вже традиційно, історія воскресіння Ісуса [3, р. 8].

Оскільки гільдії починали спонсорувати певні вистави, то з часом окремі з них почали представляти цілі частини вистав. Представники окремої гільдії на окремому візку показували якусь частину, скажімо, сценку. Після цієї частини їхній візок рухали іншими частинами міста, показуючи свій шматок вистави знову і знову. Так, глядачі, не рухаючись з місця, могли проглянути весь цикл історій, що в об'єднанні називався спеціальним словом – «*play*» чи «вистава», – а такі вистави на візочках на відкритому повітрі – «*place and scaffold*» чи «місце та надбудова» [3, р. 54–56].

Такий рух театрального мистецтва, що відходив від церкви, був надзвичайно важливим, оскільки означав, що можна, окрім звичних церковних, висвітлювати й інші теми, та відкривав можливість для міщан відволіктися і цілковито відпочити в ході святкувань, бо ж саме тоді проводилися перші вистави. Незважаючи на те, що значного поширення театральні драми набувають у XIV–XV ст., зародження подібного жанру постановок бачимо ще у XII ст. [4, р. 44] Варто зауважити, що найбільшої ваги такі гільдії мали на півночі Англії – тут маємо і досі збережені театральні цикли Йорку та Честра, а також вистави, що їх показували в Уейкфілді, зважаючи на дані манускрипту з Таунелею [3, р. 6].

Важливою відміткою при розгляді збережених манускриптів також є мова, яка використовувалася при написанні, а тоді вже й виконанні постановки. Так, визначити якусь єдину рису у цьому питанні складно, позаяк все варіюється не лише між творами, а й між їхніми частинами: якісь

написані латиною, якісь – середньоанглійською. Наприклад, досить відомі вже XIV ст. роботи «the Shepherd's Play» чи «Pastores» написані вернакулярною мовою із особливостями, притаманними Йорку. І, хоч приклади, наведені нами, датуються дещо пізнішим періодом, все ж, за єпископату Х'ю з Ноната (1188–1198) Лічфілд був фактично раннім відображенням традицій складання п'єс національною мовою [3, р. 8].

Отже, період Високого Середньовіччя став своєрідною «точкою неповернення» у літературному та театральному житті містян Англії. Саме тоді відбувається відхід від звичних норм письма, початків зазнає лірика, а паралельно з тим, зазнаючи взаємних впливів, входить до звичної для міст практики і театр, із часом віддаляючись від винятково релігійних сюжетів і значно ускладнюючи як хід вистав, так і постановки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Англійські фаблію XIII століття [пер. з середньоангл. О. Охріменка] : «Український письменник», 2013. 128 с.
2. Abulafia D. The New Cambridge Medieval History V c.1198-c.1300 : Cambridge University Press, 2008. 1023 p.
3. Beadle R. The Cambridge companion to Medieval English theatre : Cambridge University Press, 1996. 404 p.
4. Carter R., McRae J. The Routledge History of Literature in English 3rd edition. Britain and Ireland : Taylor & Francis Group, 1997. 622 p.
5. Chadwick E. The Middle Ages Unlocked. A guide to life in Medieval England, 1050-1300 : Amberley, 1988. 465 p.
6. Clanchy M. England and its rulers 1066-1307 : Oxford: John Wiley & Sons, Ltd, 2014. 366 p.
7. Classen A. Handbook of Medieval Culture. Vol. 1 : Berlin: DE GRUYTER, 2015. 2262 p.
8. English poetry (1170-1892) [ed by. J. M. Manly] : Boston, New York [etc.] Ginn & Company, 1907. XXVIII, 580 p.
9. Geoffrey of Monmouth History of the Kings of Britain [translated from Latin by A. Thompson] : Ontario, Medieval Latin Series Cambridge, 1999. 214 p.
10. Luscombe D., Riley-Smith J. The New Cambridge Medieval History IV c. 1024-c.1198. Part I : Cambridge University Press, 2008. 917 p.
11. McDowall D. An illustrated history of Britain : Essex: Longman, 2006. 194 p.
12. Specimens of lyric poetry, composed in England in the reign of Edward the first [ed. by T. Wright] : London, 1842. VIII, 114 p.

13. Wickham G. The medieval theatre : Cambridge University Press, 1987. 312 p.

**Біографічні відомості про Тасція Цецилія Кипріана до прийняття ним
християнства**

Тасцій Цецилій Кипріан, більше відомий як єпископ Кипріан Карфагенський (бл. 200—258 рр. після Р. Х.), обіймав посаду єпископа між 248—258 рр. після Р. Х. Його діяльність зосереджувалася насамперед навколо ролі лідера Африканської церкви в період ранньохристиянських гонінь імператорів Деція Траяна та Валеріана. Кипріан залишив по собі великий епістолярний спадок та трактати богословського, еклезіологічного, морально-наставницького характеру. Однак відомості про попереднє життя Кипріана, до прийняття ним християнства та очолення єпископської кафедри, фактично відсутні.

Джерело «*Vita Cypriani*», тобто «Життя Кипріана» [5, твори Кипріана, «акти» та «Життя Кипріана» наводяться з видавництва Хартеля], яке приписується диякону Понтію, висвітлює зовсім мало яких-небудь біографічних даних про цього єпископа Карфагену. Автор переслідує іншу мету: «По-правді, діяння людини Божої не варто лічити з іншого місця, крім як від народження для Бога» [*Vita Cypri. 2; 5, с. ХСІ*] («*Siquiide hominis Dei facta non debent aliunde numerari*»), — тому в тексті зображується благочестивий шлях єпископа, панегірично пояснюються суперечливі факти його біографії під час першого гоніння та описується мученицька смерть. Однак навіть з цього, радше агіографічного, а зовсім не біографічного, джерела можна почерпнути деяку інформацію.

Насамперед, автор вказує, що до прийняття християнства: «можливо благочестива душа і була занурена в навчання та хороші мистецтва» [*Vita Cypri. 2; 5, с. ХСІ*] («*fuerint licet studia et bonae artes deuotum pectus imbuerint*»). Словосполученнями «*studia et bonae artes*» автор вказує на попередню діяльність Кипріана. З огляду на стиль письма Кипріана в його листах і трактатах, він мав отримати добру риторичну освіту. Також, якщо брати до

уваги текст «Acta Proconsularia Sancti Cypriani» («Проконсульські акти святого Кипріана»), який подає судові процеси над єпископом перед етапами його заслання та мучеництва у 257—258 рр. після Р.Х., то Кипріан фігурує як особа, що розуміється на юриспруденції, вміє лаконічно й чітко подати відповідь перед проконсулом Африки.

Цікавим фрагментом у «Vita Cypriani» є те, що у єпископа Карфагену були його власні «сади», які той продав на користь бідних, але вони, мабуть, були знову повернуті йому вдячною паствою, адже саме в них він перебував перед своїм судовим процесом [Vita Cypri. 15; 5, с. CVII]. Очевидно, під поняттям садів мається на увазі якесь обійстя: тобто Кипріан був особою, що здобула хорошу риторичну освіту, вміло висловлювала свою думку та позицію, виступала як така, що обізнана з тонкощами римських законів. З цих фактів можна припустити, що Тасцій Кипріан, до свого єпископства, міг займатися якогось роду адвокатською діяльністю чи бути вчителем. Разом із цим, його майновий статус може підкреслювати приналежність до провінційного нобілітету.

Сучасні дослідники Кипріана Карфагенського позиціонують його як «заможного аристократа з освітою ритора» (2, с. 1; 1 с. 32). З цим можна погодитися, адже — враховуючи тимократичність римського суспільства — Кипріан швидко долає ієрархічну драбину й обирається паствою єпископом [Vita Cypri. 3; 5, с. XCIII-XCIV], незважаючи на те що він був тільки неофітом у християнстві. Поза сумнівом, слід врахувати, що на це швидке обрання єпископом вплинула й палка щирість Кипріанового прийняття християнства, яка проявилася у відданій службі церкві Африки згодом. Утім, вибір кандидатури Кипріана серед інших міг випасти на нього, оскільки він мав статус заможного, освіченого та знакового громадянина. Сам Тасцій Кипріан у своєму листі вказує на себе як на «*persona insignis*» (видатна особа). [Ep. VIII, 1]

Щодо професії, то W. Friend (4, с. 131) ідентифікував Кипріана як «адвоката», П. Монсо — як «ритора та адвоката». (6, с. 104). Дж. Кларк, який

проаналізував можливі професії Кипріана, вказує на те, що за розмитими словами Лактанція, Єроніма Стридонського, Аврелія Августина прослідковується його відомість насамперед не як юриста, а як ритора. У його діяльність входили публічні ораторські виступи та адвокатура. [3, сс. 633-638]

Отже, якщо брати до уваги хоч і незначні, але згадки з «Життя Кипріана» про попередню освіченість та красномовство Тасція Кипріана: наявність маєтку, швидке обрання єпископом, високий рівень володіння риторикою та залишений по собі писемний спадок листів і трактатів, — можна зробити висновок, що Тасцій Цецилій Кипріан до прийняття християнства належав до заможних людей провінційного прошарку. Відсутня будь-яка інформація про очолення ним магістратур, тож імовірно, його діяльністю була певна публічна адвокатська зайнятість.

Список використаної літератури та джерел:

1. Bobertz, C. (2023). Cyprian of Carthage: Priest and Patron. *Studia Patristica Supplements*, 12.
2. Burns, J. P. (2002). *Cyprian the Bishop*. London; New York: Routledge.
3. Clarke, G. W. (1965). The Secular Profession of St. Cyprian of Carthage. *Latomus*, 24(3), 633–638.
4. Frend, W. H. C. (1962). *The Donatist Church. A Movement of Protest in Roman North Africa*. Oxford: Clarendon press.
5. Hartel, G. (1871). *S. Thasci Caecili Cypriani Opera Omnia Vol. 3*. Vienna: *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*.
6. Monceaux, P. (1904). *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu'à l'invasion arabe. Tome deuxième. Saint Cyprien et son temps*. Paris: Leroux.

Становлення перших англосаксонських королівств (сер. V - поч. VII ст.)

Існують два основні погляди на те, яким чином виникли ранні англосаксонські королівства. Перший погляд стверджує, що становлення англосаксонських королівств відбувалось шляхом захоплення романо-бритських центрів та продовження їх політичної традиції. Інший погляд базується на твердженні про руйнацію попередніх територіально-адміністративних структур та розвитку англосаксонської політичної традиції у відриві від попередньої. Відповідно до цього погляду англосаксонські королівства виникали не з територій, що існували раніше, а з невеликих племінних одиниць, що об'єднувались й утворювали регіональне королівство. Сучасна ж наука схильна йти шляхом узгодження обох даних поглядів. Панівною є думка про те, що локалізація певних англосаксонських народів однозначно відігравала важливу роль у їх соціально-політичному розвитку, однак саме соціальні відносини, а не окупація певного простору, лежали в основі формування королівств [4, р. 140].

Дослідники сходяться на думці, що становлення ранньокоролівської влади та заснування перших англосаксонських королівств були пов'язані з вдалою діяльністю окремих ватажків, а в її основі лежали взаємостосунки, що формувались між успішними ватажками та племінними спільнотами [4, р. 141]. В основі природи ранньої королівської влади англосаксів лежали германські владні традиції, що, аналізуючи схожість поховання в Саттон Гу з похованнями Вендельського періоду у Швеції, визначила дослідниця Карола Хікс [3, р. 163]. З огляду на дане твердження надзвичайно важливими для розуміння природи ранньокоролівської влади можуть слугувати свідчення поем «Беовульф» [1] та «Відсід» [2]. Аналіз даних поем настановує на висновки, що в основі ранньокоролівської влади у англосаксів були взаємини короля з його військовою дружиною та багатство, коштом якого він

утримував своє військо. Дану форму влади, однак, не можна назвати королівською в усій повноті цього терміну.

Поступовий розвиток інституту влади у самих англосаксів та контакти з сусідніми народами: франками та бритами, які були християнами, спричинили те, що станом на початок VII ст. можна простежити вихід королівської влади за межі впливу лише на безпосередніх послідовників короля та її поширення на інших громадян королівства. Даний процес можна простежити на прикладі законів короля-християнина Кенту Етельберта, який видав перші англосаксонські закони, що засвідчили поширення його влади на всі верстви населення в королівстві [10, р. 4–17].

Важливими аспектами легітимації влади для ранніх англосаксонських королів було звернення до своєї генеалогії. Усі королівські генеалогії, що збереглись до наших днів стверджували про божественне походження їх родів [11, р. 15]. Не менш важливими також було включення до родоводу королівського дому напівлегендарних правителів епохи континентального існування англосаксів, зокрема германських героїв IV та V ст., та перших англосаксонських поселенців-завойовників Британії.

Надзвичайно важливим документом для реконструкції політичної карти та процесів є «Племінний Хід» [5, р. 76–77]. Цей документ містить оцінку оподаткування 35 територій на південь від річки Хамбер і за різними оцінками датується кінцем VII - другою половиною VIII ст. Спираючись на цей документ одні дослідники висувують твердження про те, що всі 35 народів, які згадані у документі, колись були незалежними політичними утвореннями, більшість з яких згодом були підкорені та перетворені на провінції під владою могутніших королівств [11, р. 9–13]. Інші стверджують, що деякі території ніколи не були повністю незалежними королівствами, а завжди були адміністративними одиницями більших королівств [6, р. 12].

Історія створення більшості англосаксонських королівств була загублена у вирі тогочасних подій, однак традиції заснування деяких з них дійшли до нас та можуть бути простежені з тим чи іншим рівнем точності та достовірності. Хроніка повідомляє про те, що королівство Кент було

засноване Хенгістом у 455 році, а у 488 році королівство успадкував його син Еск [9, р. 13–15]. Ми також знаємо, що пізніше королі Кенту будуть звати себе Ойсінгами. На цій основі дослідники схильні сумніватись у тому, що саме Хенгіст, а не Ойсік був засновником кентійської королівської гілки [8, р. 17]. Подібна ситуація простежується також і в інших королівствах, зокрема у королівстві Східних саксів. Дослідники схильні вважати це відгомном традицій про перших справді історичних правителів даних королівств, які найімовірніше жили у VI ст. [7, р. 86]. Напротывагу окресленій ситуації, коли легендарна традиція заснування королівства може бути оскарженою, легендарних засновників королівства Вессекс Кедріка та Кюнріка, активна діяльність яких припадає на початок VI ст., можна вважати цілком історичними діячами [8, р. 52]. Подібна ситуація наявна також у королівствах Бернекія та Дейра.

Список використаних джерел та літератури:

1. Беовульф / пер. з англосаксонської О. О'лір. – Львів: Астролябія, 2014. – 208 с.
2. Відсід / пер. з англосаксонської О. Українець // Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум / упоряд. Б. Щавурський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. – С. 504–507.
3. Hicks C. The birds on the Sutton Hoo purse / C. Hicks // Anglo-Saxon England. – 1986. – Vol. 15. – P. 153–165.
4. Higham N.J. The Anglo-Saxon world / N.J. Higham, M.J. Ryan. – New Haven and London: Yale University Press, 2013. – 477 p.
5. Hill D. An Atlas of Anglo-Saxon England. – Oxford: Blackwell, 1981. – P. 76–77.
6. Kirby D.P. The earliest English kings. – Taylor & Francis e-Library, 2002. – 258 p.
7. Sawyer P.H. From Roman Britain to Norman England. – Taylor & Francis e-Library, 2003. – 322 p.
8. Stenton F.M. Anglo-Saxon England. – Oxford: Clarendon Press, 1950. – 748 p.
9. The Anglo-Saxon Chronicle / ed. and trans. by G.N. Garmonsway. – London: Everyman, 1990. – 295 p.
10. The laws of the Earliest English Kings / ed. and trans. by F. L. Attenborough. – Cambridge: Cambridge University Press, 1922. – 256 p.
11. Yorke B. Kings and Kingdoms of Early Anglo-Saxon England. – Taylor & Francis e-Library, 2003. – 218 p.

До питання про час проведення фестивалю Антіоха IV у Дафні

Антіох IV Епіфан, селевкідський цар, в останні роки свого правління влаштував пишні святкування у Дафні, на яких були продемонстровані військові можливості та матеріальне благополуччя його держави. Дослідники історії Еллінізму та Селевкідського царства не прийшли до одностайної згоди з приводу того, коли відбулася ця подія. Найбільш поширеною є версія, що святкування були черговою ітерацією традиційного фестивалю на честь бога Аполлона, масштабованими з особливого випадку, і відгриміли в липні/серпні 166 р. до н.е. Однак деякими дослідниками були запропоновані альтернативні датування цієї події, які заперечували або місяць, або рік загальнопоширеної дати (169 р. до н.е. [6, р. 1–4], вересень/жовтень 166 р. до н.е. [4, р. 53–71], 165 р. до н.е. [2, р. 467–470; 8, р. 129–134]).

Намагаючись встановити час проведення святкувань Антіоха, неодмінно стикаємося з питанням про періодичність фестивалю. Частіше вважається, що він відбувався щорічно, але деякі автори захищають регулярність раз на два роки [8, р. 129–134; 5, р. 82–83]. З цього приводу слід згадати слова римського імператора Юліана Відступника, котрий у сатиричному есе під назвою «Місопогон», написаному у 363 р. н.е., розповів, що на час витіснення язичництва християнством у Дафні ще існувала традиція відзначати знаменитий фестиваль щороку поміж липнем і серпнем (361D–362D). Хоча за п'ять століть фестиваль міг зазнати значних змін, це є єдиною прямою вказівкою в джерелах на його періодичність, тож нею не можна нехтувати.

Найбільш переконливою окрім мейнстрімного датування, на нашу думку, є гіпотеза Б. Бар-Кохби [2, р. 467–470], в якій Дафна відбулася влітку 165 р. до н.е. Головний аргумент Бар-Кохби становить міркування, що наймати 16 тис. найманців заради простої демонстрації під час військового параду, який

був частиною святкувань, коли найближча військова кампанія відбулася майже через рік, було надто нерозумно з економічної і безпекової точки зору. Але можна зауважити, по-перше, що вірогідно це було лише дещо більше кількості найманців, яку Селевкідська держава утримувала в своєму розпорядженні під час мирного часу [1, р. 194,196–197,201]. По-друге, це не було би екстраординарними витратами, враховуючи звичні щорічні витрати на армію [6, р. 300–306; 3, р. 173; 1, р. 201–205].

Далі, дата Бар-Кохби викликає підозри, якщо розглянути частоту дипломатичних відносин Антіоха з Римом. Всього за 11 років правління його відвідали три делегації з Вічного міста. Перша була в 172 р. до н.е. [Тіт Лівій XLII 26.7-8] Друга, Т. С. Гракха, була в Антіохії невдовзі після фестивалю [Полібій XXX 27]. Якщо фестиваль був би в 165 р. до н.е., Гракх мав би повернутися до Риму пізньої осені-взимку 165/4 р. до н.е. [Полібій XXX 30.7] А вже через декілька місяців, до того, як Епіфан рушив з військом на схід, римляни відправили третю дипломатичну місію [Полібій XXXI 1.7]. Це означає, що дві з трьох місії за все царювання Антіоха були відправлені до нього за підозріло малий проміжок часу! Такий потенційний вигляд подій збільшує сумніви в датуванні 165 р. до н.е.

У підсумку, буде логічним підтримати популярний погляд на час проведення фестивалю Антіоха IV у Дафні – липень/серпень 166 р. до н.е., – хоча повністю бути переконаним в ньому нам здається неможливим.

Список використаних джерел та літератури:

1. Aperghis G.G. The Seleukid Royal Economy: The Finances and Financial Administration of the Seleukid Empire. – Cambridge, ...: Cambridge University Press, 2004. – 380 p.
2. Bar-Kochva B. The chronology of Antiochus Epiphanes' expedition to the eastern satrapies. // Judas Maccabaeus. The Jewish Struggle Against the Seleucids. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 466–473.
3. Bar-Kochva B. The Seleucid Army: Organization and Tactics in the Great Campaigns. – Cambridge, ...: Cambridge University Press, 1977. – 318 p.
4. Bunge J.G. Die Feiern Antiochos' IV. Epiphanes in Daphne 166 v. Chr. // Chiron. 1976. № 6. P. 53–72.

5. Cohen G.M. *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin, and North Africa*. – Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2006. – 501 p.
6. Geller M.J. *New Information on Antiochus IV from Babylonian Astronomical Diaries*. // *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. – 1991. – V. 54. – P. 1–4.
7. Griffith G.T. *The Mercenaries of the Hellenistic World*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1935.
8. Iossif P.P. *Imago mundi: Expression et représentation de l'idéologie Royale séleucide. La procession de Daphné*. // *ELECTRUM*. – 2011. – V. 8. – P. 125–157.

ІЛІЄВ Джордан (Jordan ILIEV)

PhD, Дослідницький центр історії та археології війни, Пловдивський університет, Республіка Болгарія (PhD in History & Archaeology, Research Centre for History and Archaeology of War, University of Plovdiv, Republic of Bulgaria)

Epimenes of the Seuthopolis Inscription (IGBulg., III/2: № 1731): An Enigmatic Person from Hellenistic Thrace (Епімен з Сеутопольського напису (IGBulg., III/2: № 1731): Загадкова особа з елліністичної Фракії)

The rare appearance in the Thracian lands of epigraphic monuments dating from the Hellenistic Age often raises more questions than answers. One such case is seen in the ‘Great Inscription’ of Seuthopolis (IGBulg., III/2: № 1731) [6, pp. 178-194]. In this document eight persons are mentioned and Epimenes among them.

Epimenes is not a Thracian name. In the Hellenistic Age the same name is attested in only one more inscription from Thrace, found in Messambria (IGBulg, I²: № 334 quinquies), without there being grounds to claim that they were one and the same person. Thus, the only piece of information about Epimenes is delivered entirely of what is read in the Seuthopolis inscription. After analyses of the text, several potential explanations are proposed about Epimenes' place in the Thracian royal court; he is considered as: a subordinate regional ruler [3, p. 191], a first-in-rank figure after the king [2, p. 210], a temple servant [1, p. 88–91], or just an important person [4, p. 38].

Obviously, at the bottom of these hypotheses lies an extraordinary knowledge of the demographic and social structure of Ancient Thrace. However, Seuthopolis was a city built in the Hellenistic fashion and if this fashion influenced the royal court too, then other solutions are also possible.

Relying on the Seuthopolis inscription, a few deductions about Epimenes were synthesized by the modern researchers [2, p. 202–210]; the principal of them, with some adjustments and additions, are the following:

- he was definitely in a dependent position, inasmuch as he was not allowed to choose for himself whether to remain in Seuthopolis or go to Cabyle; his fate was decided by Seuthes and Spartokos;
- he had been needed by Spartokos as a lifetime servant, not for doing any specific time-limited job;
- he was important both to the authorities in Seuthopolis and to those in Cabyle, because assurances were explicitly stated not only for his personal safety, but also for his possessions.

There is not even a hint that Epimenes have had an entourage or associates of his own; if a person was a priest, this was clearly indicated, as was done in another inscription found at Seuthopolis (IGBulg. III/2: № 1732).

The available information, and especially the emphasized assurances, suggest that Epimenes was engaged in highly skilled labor for which personal motivation was required; otherwise, it is hardly necessary an oath before him. It is explicitly stated that he could only suffer consequences if he did not perform his service conscientiously; nothing is disclosed about the nature of the latter.

It may be assumed that the performance of the service was related with his possessions, but it is not stated exactly what they were; they can be seized if he is doing something unjust.

A very interesting fact is that Epimenes resided in the temple of the Samothracian gods at Seuthopolis. This temple is located within the palace itself, right next to the throne room, falling within the most securely guarded perimeter. It is impossible for a person to come to such a place by accident. Undoubtedly, the nature of Epimenes' service required him to be in close contact with the ruler and his family.

A special attention deserves the reference about the health status of Seuthes: he handed over Epimenes to Spartokos 'being in good health'; it seems like an unnecessary detail in the text. Could Epimenes' service be related to Seuthes' health condition? It is known that 'every Hellenistic dynasty included physicians

within their courtly circles' [5, p. 459]. So, Epimenes may have been a physician, and the unknown possessions – his medical instruments and drugs.

A consideration of Epimenes as a physician is based on a strict adherence to the text of the inscription. However, the suggestion remains nothing more than a possible hypothesis until confirmed by other sources.

Figure 1: The Seuthopolis inscription (IGBulg., III/2: № 1731)

Список використаних джерел та літератури:

1. Маразов, И. Quia autem erat Epimenes? *Проблеми и изследвания на тракийската култура*, том III. Казанлък: Издателство „Ирита“, 2008, 88-91.
2. Тачева, М. Царете на Древна Тракия, книга I. София: Агато, 2006, 245 с.
3. Фол, А. Тракия и Балканите през ранноелинистическата епоха. София: Наука и изкуство, 1975, 271 с.
4. Чичикова, М., Димитров, К. Севтополис – градът на Севт III. Костинброд: Мултипринт, 2016, 204 с.
5. Flemming, R. Empires of Knowledge: Medicine and Health in the Hellenistic World. *A Companion to the Hellenistic World* / ed. A. Erskine. Blackwell, 2005, 449-463.

6. Graininger, C. D. New Contexts for the Seuthopolis Inscription (IGBulg 3.2 1731). *Klio*, 100(1), 2018, pp. 178-194.

Воцаріння Птолемея I у непевному світлі нумізматичних джерел

Нумізматичні джерела безперечно являють собою групу важливих історичних пам'яток, чиє значення важко переоцінити. Зокрема, йдеться про їхню роль у збагаченні наших знань про економіку, торгівельні зв'язки, ідеологію, релігію, династичну історію та матеріальну культуру держав стародавнього світу. Проте час від часу мають місце невиправдані спроби надання стародавнім монетам ключового значення при вирішенні проблем з царини хронології, переважно здійснювані фахівцями з області нумізматики. При цьому нерідко ними ігноруються широко відомі «слабкі місця» нумізматичних джерел: переважна неможливість чіткого визначення їхнього виникнення з точки зору абсолютної хронології та дуже широке поле для інтерпретування зображеного на них візуального матеріалу.

З прикладом, що яскраво ілюструє недоцільність надмірного покладання на свідчення нумізматичних джерел я нещодавно зіштовхнувся під час роботи з першою частиною змістовного монетного каталогу: «Coins of the Ptolemaic empire» авторитетної сучасної дослідниці елліністичної нумізматики К. Лорбер [6]. У межах зазначеної праці, дослідниця звернула додаткову увагу на одну з добре відомих бронзових монет киренського походження, датовану періодом належності Киренаїки до новоутвореного царства засновника династії Лагідів, Птолемея I (на останню обставину вказує наявність на відповідній монеті титулу «басилевс») [6, 1, Р. 9 not. 107, 33, 2, Р. 33 № В137; пор. 7, Р. 13–14 № 4; 3, Р. 19, 95 № 32D]. Так, К. Лорбер побачила у наявності зазначеної монети можливу проблемність датування початку другого киренського повстання проти влади Птолемея, котре згідно з *communis opinio* припадало на 305-300 pp. (тут і далі – до Р.Х.) [1, С. 398 прим. 364; 3, Р. 22, 45]. Зокрема, у зв'язку із зазначеним хронологічним ускладненням дослідниця написала таке: «The beginning of the revolt is usually

dated to 305 in historical works. Numismatic evidence seems to indicate that Ptolemy was recognized as king in Cyrene before the revolt. This may favor a date of 306, rather than late 305-304, for Ptolemy's assumption of the diadem, or it may indicate that the presumed date of the revolt should be lowered» [6, 1, P. 9 not. 107].

Для розуміння цієї примітки слід згадати, що у сучасній історіографії існують декілька припущень стосовно визначення дати набуття Птолемеєм I царського статусу. З-поміж них: 306/305 і 305/304 рр. [9, P. 160–162; 2, P. 95, 122, 185 not. 41, 189 not. 50; 3, P. 19, 45; пор.: 1, С. 61–62, 288 прим. 299–302, 289 прим. 307]. Саме між цими двома датами й коливається К. Лорбер, зрештою надаючи обережну перевагу першій з них [6, 2, P. 33]. Проте, після публікації папірусного фрагменту певного історичного твору ймовірно родоського походження [4, № 247] Г. Леманн запропонував нову, підтриману зокрема й мною теорію, щодо подвійного коронування Птолемея I. Згідно з нею, засновник династії Лагідів у кін. 306 або на поч. 305 р. був проголошений греко-македонським басилевсом, а у кін. 305 чи на поч. 304 р. – пройшов єгипетський коронаційний ритуал як фараон [5; 1, 61–71, 287–298 прим. 293–363; 8, P. 235]. У світлі цієї теорії монета згадана К. Лорбер могла карбуватись у сер. 305 р. після проголошення Птолемея I Басилевсом, але раніше від початку киренського повстання 305-300 рр. і єгипетської коронації першого з Лагідів.

Отже, ми маємо 3 рівновартісні реконструкції обставин появи у 305 р. киренської бронзової монети, що знаменувала визнання громадянами полісу за Птолемеєм I царського титулу. При цьому, слід враховувати й можливість появи у Киренаїці монет згаданого типу після повернення області під владу зазначеного царя у 300 р. [пор.: 3, P. 23, 45].

Список використаних джерел та літератури:

1. Зелінський А.Л. Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії. Вінниця; Київ, 2020. 648 с.
2. Anson E.M. Ptolemy I Soter. Themes and Issues. London, 2023. 224 p.

3. Asolati M. Nummi Aenei Cyrenaici. Struttura e cronologia della monetazione bronzea cirenaica di età greca e romana (322/321 a.C. - 180 d.C.). II ed. Roma, 2023. 182 p.
4. Kölner Papyri: Bd. 6 / Hgg. K. Maresch und an. Opladen, 1987. 309 S.
5. Lehmann G. Das neue Kölner Historiker-Fragment (P.Koln Nr.247) und die cronikh suntaxiV des Zenon von Rhodos (FGrHist 523). *Zeitschrift für papyrologie und epigraphik*. 1988. Bd. 72. S. 1-17.
6. Lorber C.C. Coins of the Ptolemaic empire. Part 1: Ptolemy I through Ptolemy IV. Vols. I-II. New York, 2018. xiii, 625 p., 76 pl; xiii, 205 p., 46 pl.
7. Newell E.Th. *Miscellanea Numismatica: Cyrene to India*. New York, 1938. 101 p., vi pl.
8. Pfeiffer St. The Egyptian Priests and the Ptolemaic King. *Comparing the Ptolemaic and Seleucid empires : integration, communication, and resistance* / ed. Ch. Fischer-Bovet, S. von Reden. Cambridge; New York, 2021. P. 235-246.
9. Worthington I. Ptolemy I. King and Pharaoh of Egypt. Oxford; New York, 2016. 253 p.

**Вокоу (倭寇) – піратство прибережних вод Японського архіпелагу: генеза
та початки діяльності (серед. XIII ст.)**

У добу Середньовіччя Південна та Східна Азія стали справжньою «Меккою» для піратства. Цьому сприяла велика кількість островів, моря Тихоокеанського басейну, складна соціально-економічна та політична ситуація в Японії, Китаї, Кореї та інших середньовічних державах. По відношенню до піратів південно-східної Азії прийнято вживати китайський термін «вокоу» – де «во» (倭), можна трактувати як «карлик» (або як принизливу назву японців) та «коу» (寇) – «бандит». У китайській та корейській історіографії «вокоу» називали японських піратів, які були маргіналами, грабіжниками, деструктивним елементом, і яких бакуфу (уряд) середньовічної шьогунської Японії використовував для пограбунку суден та прибережних територій інших держав, з метою дестабілізації Кореї та Китаю. Перше зареєстроване використання терміну «вокоу» (倭寇) можна знайти на стелі Квангето – кам'яному пам'ятнику, який було споруджено у сучасному Цзіані (Китай) на честь подвигів Квангето Великого з Когурьо (391-413 рр.). На стелі вказано, що у 404 р. вокоу перетнули море, але були переможені Квангето [8, р. 265]. У написі також зазначається, що солдати Корьо вбили велику кількість піратів [6]. Хоча є думка, що «вокоу» називали японців, які прибули на Корейський півострів як союзники держави Пекче, яка вела протиборство з Силлою та Когурьо [11, р. 5].

На думку багатьох дослідників пірати виникли внаслідок монгольських вторгнень до Японії, коли населення Цушіми, Іки та Готи (на о. Кошю), Чеджу та інших островів збідніло, балансувало на межі існування, вимушене було займатись пограбуванням прибережних земель сусідніх держав. Цьому сприяла і слабка берегова охорона Китаю та Кореї, оскільки держави

спрямовували основні військові зусилля проти монголів. Вокоу не слід плутати з *кайдзоку* – піратами, які діяли у внутрішніх водах Японії. Ще здавна на японських островах жили так звані «люди моря», які займались мореплавством, виловом риби, випарюванням солі та збирали данину з суден, які проходили повз їх бази (часто силою) [5, р. 9]. Згодом пірати об'єднались у цілі угруповання, грабували судна, які слідували до столиці, або через протоку між о. Хонсю та о. Кюсю до Кореї та Китаю. Численні імператорські укази (862, 931, 933 рр. та інші) зобов'язували місцеву владу боротись з піратами, арештовувати їх, однак на практиці це не давало результатів [5, р.6]. Ефективну боротьбу з піратами вів представник військового клану Тайра Тадаморі, який влаштував експедиції проти піратів, однак останні підтримали конкурентів Тайри – клан Мінамото, який у 1185 р. здобув перемогу. Пірати після цього вийшли на міжнародну арену.

Японський дослідник Мураї Шьосукє (Shōsuke Murai) справедливо стверджує, що вживати термін «японські пірати» недоречно, оскільки це не була етнічна група, а радше «об'єднання за інтересами», до якого входили збіднілі селяни, рибалки, торговці, колишні військові та інші [9]. До піратів приєднувались і представники нижчих професій Кореї – *пекчон*. В «Хроніці Корьо» Goryeosa у період 1223-1392 рр. зафіксовано 529 набігів піратів, у яких японці згадані лише у трьох випадках.

Дуже цікавий погляд на проблему піратства подає дослідник з Макао Ма Гуан (Ma Guang). Вчений наголошує на тому, що написи з стели Квангето не дають точної інформації про вокоу, натомість пірати згадані у вірші корейського літератора Үі Гуу-во, написаному у 1232 р., коли пірати активно атакували Корею [10]. Ма Гуан стверджує, що піратство виникло через цілий ряд факторів, які мали місце у Японії – епідемії, стихійні лиха (тайфуни, землетруси, посухи), боротьба кланів, експансія монголів (1272, 1281) [2, р. 270.]. В період шьогунату Камакура (1185-1333) між шьогуном і членами родини экс-імператора точилась справжня війна, яка сильно підірвала економіку країни. Шьогун переміг, однак йому не вистачало коштів та земель

для надання винагород своїм прихильникам. Бойові дії, посилення податків, низький врожай пшениці та рису привели до зубожіння частини населення та голоду [3, р. 263]. Японці вимушені були здійснювати грабіжницькі напади до Кореї та Китаю, аби не померти з голоду. Піратству сприяло те, що центральна влада не контролювала свої західні провінції.

Перші масштабні грабіжницькі набіги пірати почали здійснювати у 1220-х рр., що співпало з хвилею стихійних лих у Японії. Дослідник Міяке Тору, стверджує, що напади 1220-х рр. здійснювали пірати клану самураїв Мацура, який сильно постраждав від монгольської експансії, не отримав належної компенсації від влади [7, р.176]. Пірати грабували та вбивали місцевих мешканців, спалювали їх оселі, захоплювали людей у рабство, спалювали вивозили рис, пшеницю, продукти харчування, монети, порцеляну та інше. Протягом 1225-1226 рр. пірати грабували корейську провінцію Кьонсандо (Kyōngsang). Професор Токійського університету Іноуе Кійосі (яп. Inoue Kiyoshi) стверджує, що корейці, не маючи дієвої берегової охорони, боялись піратів, а останні могли навіть торгувати з ними у період між набігами [4, р. 160.].

Пірати XIII ст. ще не мали потужних суден, були озброєнні різними зразками холодної зброї (алебарди, мечі, ножі, луки). Основу флоту складали звичайні торгові човни, переобладнані під абордаж і обстріл ворога (башти для лучників на носі та кормі). Одяг вокоу являв собою кімоно, або ж навіть звичайні набедрені пов'язки. У 1230-ті рр. діяльність вокоу пішла на спад, через дії японської влади спрямованої на боротьбу з піратством, протидію Кореї. У 1227 р. замісник намісника о.Кюшю, Муто Сукейорі у присутності корейського посла стратив 90 розбійників. Що стосується Кореї, то готуючись до протидії монголам, тамтешня влада збільшила чисельність військ, посилила флот, що стало вагомим аргументом для піратів [1, р. 239]. Не дивлячись на те, піратство у Східній Азії продовжувало розвиватись, а чисельність піратів зростала, пік же діяльності піратів припадає на XVI ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Elisonas J. The Inseparable Trinity: Japan's Relations With China and Korea. In J. W. Hall (Ed.), *The Cambridge History of Japan*. Vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. P.235-300.
2. Guang M. Re-evaluating the Wokou Problem in East Asia During the 1220s and 1390s from the Perspective of Environmental History// *Journal of Asian History*. 2(54). 2020. P. 261-280.
3. Hazard B. The Formative Years of The Wakō, 1223–1263.//*Monumenta Nipponica*, 22(3/4), 1967. P.260–277.
4. Inoue K. 井上清. *Riben lishi 日本歴史*, 3 vols. Tianjin: Tianjin renmin, 1974 [Jap. orig. *Nihon rekishi 日本歴史* (Tokyo: Naukasha, 1948), trans. by Tianjin shi lishi yanjiusuo 天津市歴史研究所. 352 p.
5. Kleinen J., Osseweijer M. Piracy in the Asian Seas // *I IAS Newsletter* (Leiden). № 36. 2005. P.3 – 14.
6. Koryōsa 高麗史, by Chōng In-ji 鄭麟趾 et al. 1451. Koryōsa, 22.23 <https://db.history.go.kr/goryeo/itemLevelKrList.do?itemId=kr> accessed 12 April 2024.
7. Miyake T. Wakō to Ō Choku [Wakō and Wang Zhi]. *Momoyama gakuin daigaku sōgō kenkyūsho kiyō*, 37(3), 2012. P.173–196. (In Japanese).
8. Sansom G. *A History of Japan, 1334–1615*. Stanford University Press, 1961. 464 p.
9. Shosuke M *Extranational Pirate-Traders of East Asia* // URL: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300079951.003.0009>, accessed 20 April 2024.
10. Tongguk Yi Sang-guk chip 18.3 東國李相國集, by Yi Kyu-bo 李奎報. Collection of the Waseda University Library, Japan, 1251 <https://searchworks.stanford.edu/view/9603460> accessed 20 April 2024.
11. Turnbull S. *Pirate of the Far East, 811–1639*. Oxford: Osprey Publishing Turnbull, 2007, 64 p.

**Модернізація держави урядом мармузеттів: цивілізаційне значення
внутрішньополітичних змін у Франції (1388–1392)**

У середньовіччі реформи часто зводилися до зміни чинного феодального устрою та посиленню або обмеженню ролі монарха. В Англії XII - початку XIII століття проводилися реформи з метою уніфікації правової системи та регулювання відносин між королем і баронами, що заклало основу для майбутньої політичної традиції. Подібні зміни відбувалися й у Священній Римській Імперії: у 1356 році було затверджено систему виборів імператора за допомогою ради курфюрстів, що призвело до встановлення традиції передачі влади. Ще безліч красномовних прикладів говорять нам про те, що спроби модернізувати владу, побудувати щось, що могло виходити за рамки типової моделі середньовічної держави, суворо обмежувалися перерозподілом влади між феодалами. Однак наприкінці XIV століття у Франції відбулися суттєві зміни. За недієздатного короля Шарля VI владу в державі здобули люди переважно незнатного походження, чия мета була реформувати уряд і зробити його ефективнішим в умовах наближення кінця багаторічної війни. Спроби встановити мир між Англією і Францією також були ініціативою цієї групи людей, яку у хроніках прозвали зневажливим словом «мармузетти». Насправді вони не були такими вже низькородними людьми, але вочевидь програвали у своєму статусі принцам королівської крові, які були розлючені, через те що їм було відмовлено в праві управляти державою, за малолітнього короля.

У 1380 році Шарль VI був коронований у Реймсі, проте він не одразу вступив у свої повноваження. Через його малолітній вік було скликано регентську раду, на чолі якої опинився амбітний Луї Анжуйський, що керував країною замість молодого монарха. Чотири роки потому герцог Анжуйський помер, звільнивши місце для своїх братів, які за сумісництвом були дядьками

юного короля. Серед них особливим політичним завзяттям виділялися Філіп Бургундський і Жан Беррійський. Їхніми зусиллями з державної скарбниці продовжували виділятися пенсії та виплати, які здебільшого потрапляли до кишень їхніх власних прихильників. Таким чином ці люди будували своє політичне майбутнє, використовуючи державні кошти. [1, р. 397]

Середньовічну державу можна уявити як феодальне утворення, що побудоване на соціальних зв'язках, обов'язках, особистих володіннях, та на відповідальності за ці володіння, яку несли певні люди. Ці люди, тобто вищий зріз суспільства і являли собою державу. За нашими сучасними уявленнями середньовічні феодальні політії не підходили під визначення сучасної держави. Єдина система регулярного оподаткування з'явилася приблизно в середині XV століття, регулярна армія — приблизно в той же час. Бюрократичний апарат був слабо розвинений, і його єдиним завданням було полегшення стягнення коштів феодалами з населення для власного збагачення. Безсумнівно також, що пізнє середньовіччя характеризується першими спробами змінити цю усталену систему. Змінити, звісно, не докорінно, адже авторами цієї спроби "модернізації" були ті самі люди, чий добробут був забезпечений їхнім привілейованим станом. Тим цікавіше спостерігати за тим, як ці талановиті люди — "мармузетти" (як їх назвав Жан Фруассар), зуміли створити ефективний уряд, і всупереч опору старої аристократії спробували перетворити Францію на зовсім іншу державу. Варто зазначити, що ці реформи однозначно були провісниками майбутніх потрясінь.

На межі XIV і XV століть у Франції відбуваються бурхливі зміни, як у релігійній, так і в політичній сфері. Мармузетти були людьми, які підтримували політичний курс на реформування бюрократичного апарату, зменшення податкового тягара (тобто виступали за повернення до політики Шарля V), а також укладення міцного миру між Англією та Францією, що в свою чергу могло б стати запорукою майбутнього економічного розвитку. Бюрократичний апарат був роздутий до неймовірних масштабів, і став

центром розповсюдження корупції та непотизму. Нарешті, самі бойові дії завжди були єдиним законним приводом для стягнення податків. Війна була дуже вигідним способом для феодала збагатитися, а з огляду на сеньйоріальну кризу, що спалахнула на початку століття, іноді й єдиним. Викупи, грабежі та, звісно ж платня за військові кампанії — усе це було чудовим стимулом, щоб усяко протидіяти укладанню миру, за умов, коли дворянський стан продовжував бідніти.

Мармузетти були аристократами іншого гатунку. Багато з них були зведені в ранг дворянства за Шарля V як його улюбленці, наприклад, Жан де Монтегю (не плутати його з рідним братом, священиком, який носив таке саме ім'я). Бюро де ла Рів'єр, Жан ле Мерсьє, Арно де Корбі, Ніколя Боск були представниками «нової аристократії», яка через сто років, цілком можливо, потрапила б під визначення «дворянства мантиї». Ці люди не прославилися на полі бою, не здобули слави в поєдинках чи військових кампаніях, але відзначилися на службі корони іншим чином. Паризький парламент і кафедра Паризького університету змогли виховати велику кількість дивовижних особистостей, які мали абсолютно нове бачення справедливої держави. Влада мармузеттів тривала всього чотири роки, що здається неймовірно коротким терміном для впровадження суттєвих змін. І дійсно, політика мармузеттів давала свої плоди лише доти, доки вони залишалися в фаворі у монарха. Усі їхні зусилля були марними, оскільки після нападу безумства, який Шарль VI пережив у 1392 році, до влади знову прийшла регентська рада, що складалася з дядьків короля. Мармузети були забуті, як і всі їхні діяння. Однак те, чого вони вже встигли досягти на той час, можна вважати провісником майбутніх змін.

Прихід до влади цих людей став наслідком невдалої політики регентської ради. Після відновлення фуажа (податку на кожне господарство), скасованого раніше Шарлем V, на півночі Франції спалахнули повстання. В Руані, Ам'єні та Парижі найяскравіше проявилось небажання місцевих жителів сплачувати цей обтяжливий податок. Це призвело до падіння

популярності регентської ради, представники якої не вагаючись скористалися ситуацією, щоб привласнити частину грошей. Згодом відбулася невдала експедиція проти герцога Гельдерландського. Цей князь, підданий германського імператора, відкрито кинув виклик французькому королю, і війна проти нього стала справою честі. Однак ініціатором походу був герцог Бургундський, оскільки герцог Гельдерландський становив загрозу для його володінь. Користуючись слабкістю королівської влади, дядьки вирішили розпочати війну, яка, на жаль, для них затягнулася. Важкий похід через арденнські ліси закінчився катастрофою для французького війська. Герцог Бургундський вибрав такий маршрут, щоб французькі сили не проходили через його власні землі. Тоді герцог Гельдерландський запропонував переговори, на яких публічно вибачився перед королем, і на цьому похід був завершений. Все це призвело до падіння герцога Бургундського та герцога Берійського в очах короля. Дядькам публічно оголосили, що при дворі їм не раді, а трохи згодом у Реймсі, де Шарль VI зупинився на зворотному шляху додому, кардинал П'єр де Лаон виголосив урочисту промову з приводу досягнення королем повноліття, що стало символом кінця етапу правління регентів.

Першим завданням мармузеттів стало вирішення проблеми з королівськими фінансами. Великі податки обтяжували населення, і до того ж збір податків був надзвичайно неефективним. Податківці привласнювали частину зібраних коштів, оскільки ця посада могла бути купленою. Деякі кредитори надавали короні гроші під заставу майбутніх податкових надходжень, що значно зменшувало прибутки держави. За останні чотири роки перед приходом мармузеттів було проведено близько шести зборів таль'ї, окрім податків на торгівлю, габель та фуаж. Щоб компенсувати тимчасову нестачу коштів з податків, довелося скорочувати витрати та зменшувати державний апарат. Олів'є де Кліссон вже восьмий рік був коннетаблем Франції, змінивши на цій посаді Бертрана дю Геклена. Ця людина користувалася авторитетом при дворі і була вірним радником короля,

вважаючись лідером мармузеттів. Основні посади в державі зайняли Бюро де Ла Рів'єр як головний камергер, Жан ле Мерс'є, як великий магістр королівського двору, Арно де Корбі, як канцлер Франції, Ніколя Боск, як канцлер дипломат, та Жан Монтегю, як голова Рахункової палати і секретар короля. Місце Прево Парижа зайняв Жан Жувенель де Урсен, перспективний юрист і молодий чиновник. Серед вірних прихильників мармузеттів також виділяються Луї де Сансер, Жан де Вьєнн, Жан де Бленвіль, які були відданими прихильниками короля, і обіймали ключові військові посади в державі. Посади у королівській раді отримали П'єр де Шеврез, Гійом де Мелен, Гійом де Сенс (останній став головою парламенту після відставки Арно де Корбі). Кадрові зміни стали основою майбутніх реформ, разом з якими було скорочено податкові надходження. [2, р.172] Були скорочені королівські виплати чиновникам, членам королівської родини відмовили в наданні нових пенсій, а старі були зменшені, що дозволило заощадити значну частину коштів. Виплата пенсії Філіппу Бургундському була зменшена в п'ять разів. Така ж доля спіткала Жана Берійського. Безліч чиновників були позбавлені своїх посад, весь бюрократичний апарат був скорочений. Кількість баль'ї та сенешалів у провінціях зменшилася, їхні повноваження щодо збільшення своїх виплат, за рахунок місцевих надходжень та штрафів також були урізані. З особливим завзяттям мармузетти взялися боротися з корупцією. За недбалу бухгалтерію призначилися покарання, за зловживання службовим становищем — штрафи та звільнення. Рахункова палата стала повноцінним аудитором королівських фінансів. [3, р. 763-791] Рада короля заборонила стягувати таль'ю, і вона була припинена на сім років, незважаючи на певні заперечення герцога Берійського, який, всупереч указу короля, вирішив відновити її збір у своїх володіннях. Ці спроби були негайно припинені. У зовнішній політиці було обрано курс на примирення з англійцями. Була скликана конференція для врегулювання конфлікту. Незабаром після цього король здійснив поїздку по країні, проводячи аудит місцевих чиновників і дворян. Герцог Берійський був покараний за серйозні

порушення у губернаторстві Лангедок. Титул губернатора у нього був відібраний, а його підлеглі були покарані, деякі навіть страчені.

Процес модернізації королівської влади, розпочатий мармузеттами, не був продовжений, проте він показав, що вже в той час у середовищі еліт почали назрівати певні зміни. Вихідці з міської буржуазії займали все більше місця в житті держави, а їхні голоси ставали все голоснішими на засіданнях Генеральних штатів. У значній мірі цьому сприяла руйнівна Столітня війна, яка поставила Францію у вкрай скрутне становище, змусивши її швидко шукати вихід із ситуації, підвищуючи ефективність державного апарату та податкової системи. Варто зазначити, що основні риси сучасної держави, а саме регулярна податкова система та армія, виникли саме через необхідність Франції вести постійну війну. Тому не дивно, що коротка перерва в цьому столітньому протистоянні призвела до таких змін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Sumption, Jonathan. The Hundred Years War: Divided Houses. Vol. III.
2. Françoise Autrand, Charles VI : la folie du roi
3. Ordonances des Rois de France de la Troisième Race, Recueillies par Ordre Chronologique. vol 7.

ЛАГОДИЧ Володимир, ОВСІНСЬКИЙ Юрій
*кандидат історичних наук, Львівський національний університет імені
Івана Франка*

Інститут верховного правителя у аварів протягом 50–70-х років VI ст.

(за матеріалами римських хроністів)

Потестарні об'єднання «варварської периферії» користувались постійним інтересом з боку представників римської літературної традиції. Окреме місце у цьому контексті займає протодержава, утворена етнічним конгломератом аварів. Уклавши договір-омайхмію з імператором Юстиніаном I (527–565) у 558 р., кочовий нобілітет протягом 60-х років VI ст. віддалявся від дипломатичного курсу Імперії. Відкрита фаза протистояння номадів та Константинополя розгорнулася із 568 р. Перманентна боротьба римлян із кочовиками на Дунайському лімесі викликала постійну увагу істориків епохи. До їх числа можемо віднести Менандра Протектора [3, р. 48–53, 92–97, 126–129, 132–133, 138–139, 242–243], Агафія Міренейського [1, р. 11], Євагрія Схоластика [2, р. 196, 207, 228] та Іоана Ефеського [5, р. 428–432]. Тим не менш, специфіка управління у структурі протодержави кочовиків розкривалась хроністами дотично.

У цьому контексті, увагу викликають повідомлення «Історії» Менандра (уривки № 4–5), які стосуються місії аварських нобілів до Юстиніана I [3, р. 48–53]. На цей період, аж до 568 р., римські хроністи згадують винятково імена представників кочової знаті, які були спрямовані до Константинопольського двору та чітко окреслені як посланці. За цей же період фігурує перша згадка титулу правителя аварів, «каган» (грец. «Χαγάνος») [3, р. 52–53], здійснена, очевидно, по аналогії з іншими «тюркськими» народами.

Вперше про ім'я верховного очільника аварів інформує Менандр в уривку від 562 р., що стосується розкриття «Баянового наміру» (грец. «*γὰρ ἐσημῆεν δ Βαϊανος*») розірвати договір з Імперією [3, р. 52–53]. Тим не менш, прерогативи Баяна як правителя не наводяться римськими авторами до 568 р.

За цей же рік Менандр наводить згадку місії, спрямованої королем лангобардів Альбоїном (566–572/573) безпосередньо до Баяна з наміром укласти договір супроти автократора Юстина II (568–578) [3, р. 128–129]. Тим не менш, як підтверджують дотичні дані Агафія, Іоана та Євагія, станом на 80-і роки VI ст. авари як політична сила не асоціювались у римському середовищі із персоною конкретного правителя [1, р. 11; 5, р. 428–432; 2, р. 196, 207, 228].

Протягом першого конфлікту номадів з Імперією у 568–570 рр., роль аварського правителя як очільника регіональної сили збільшується. Це підтверджують згадки Менандром «наміру взяти в облогу» Баяном населені пункти провінції Паннонія II діоцезу Іллірик та дипломатичні місії, спрямовані ним до Сирмія та Константинополя [3, р. 138–139]. Тим не менш, на цей період римські хроністи не наводять чіткої характеристики, яку займав Баян у ієрархії кочової політії. З огляду на специфіку розвитку об'єднань кочовиків та внутрішню боротьбу у структурі їх правлячих родів, це дозволяє припускати, що до кінця 60-х років VI ст. Баян займав посаду *primus inter pares*, зосереджуючись насамперед на дипломатичній взаємодії із сусідами.

У 578 р. автократор Тиберій II Констянтин (578–582) вступає у переговори із Баяном, якого Менандр описує як «правителя аварів» (грец. «*τον ηγεμονα των Αβαρων*») [3, р. 192–193]. На цей же час припадає задокументований епізод очолення Баяном виправи аварів до склавинів [3, р. 192–195]. Подальше ослаблення Імперії на Дунайському лімесі співпало у часі із консолідацією влади Баяна у структурі Каганату. Дотично про це інформує чергова згадка представника кочового нобілітету як кагана за 581 р. [3, р. 218–219] Зрештою, фінальною характеристикою очільника аварів за цей період є недатований уривок Менандра (№ 29), де кагана згадано як «великого володаря гуннів» (грец. «*γαρ Ουννων ηγεμων μεγιστος*»), який відійшов у вічність [3, р. 242–243].

З початком правління Маврикія у 582 р., центральний хроніст епохи, Феофілакт Сімокатта, неодноразово згадує верховного лідера аварів, який послуговується значним мілітарним та дипломатичним авторитетом у регіоні [4, р. 59–60, 65–66, 99, 195–198]. Тим не менш, Феофілакт не наводить імен аварських нобілів, які могли очолювати орду за цей період.

Підсумовуючи, зазначимо що протягом 50–70-х років VI ст. у структурі протодержави аварів відбуваються процеси, наслідком яких стає одноосібна консолідація влади. З огляду на політичний розвиток кочового суспільства, Баян до 568 р. очолив дипломатичну діяльність та загальне координування військових дій. Після 578 р. до правителя аварів переходять прерогативи командира на полі бою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Agathias. The Histories. Translated with introduction and short explanatory notes by J. Frendo. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1975. XIII+170 p.
2. The Ecclesiastical History of Evagrius with the Scholia. Ed. with introduction, critical notes and indices by Bidez J., Parmentier L., London: 1898. XIV+285 p.
3. The History of Menander the Guardsman. Introduction essay, text, translation and historical notes Blockley R. Liverpool: Francis Cairns (Publications) Ltd., 1985. 307 p.
4. The History of Theophylact Simocatta. Translation with Introduction and Notes Whitby M., Whitby M., Oxford: 1986. 340 p.
5. The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus. Translated by Smith R., Oxford: 1860. XLV+463 p.

Laudatio у ритуалі поховання римських імператорів

Важливою складовою процесу трансформації політичної системи у період переходу від Республіки до принципату стало формування культу імператора. Одним з етапів обожнення імператора був ритуал його поховання, який передбачав виголошення спадкоємцем похвальної промови – *laudatio*. На думку деяких дослідників початок процесу обожнення імператора Августа потрібно пов'язувати з обожненням Гая Юлія Цезаря за *lex Rufrena*. Адже майбутній імператор, усиновлений Цезарем Октавіан, тим самим визнавався сином бога [1, р. 158]. Аппіан передає, що промову над тілом Цезаря виголосив Антоній (App. BC 2.20. 143-144). За повідомленням же Светонія, під час поховального обряду Цезаря не було виголошено традиційної у таких випадках похвальної промови (Suet. Jul. 84). Версія Светонія видається більш точною. Справді, пояснення відсутності похвальної промови може полягати в тому, що Октавіан, якому належало б цю промову оголосити, перебував на той час за межами Італії. Антоній же не був спадкоємцем Цезаря. Тому нічого дивного немає в тому, що Антоній, як передає Светоній, зачитав постанову сенату і додав ще декілька слів від себе. Однак, це не була *laudatio*. Проте уже після смерті Августа було виголошено *laudatio* Тіберієм, його спадкоємцем. Светоній повідомляє, що окрім того промову виголосив ще й Друз, син Тіберія (Suet. Aug. 98). Практика виголошення двох похвальних промов була відображенням давньої республіканської традиції, коли мова йде про поховальний ритуал аристократії. Однак згодом буде практикуватися виголошення лише однієї промови майбутнім принцепсом [2, s. 28]. Магістрат міг бути уповноважений виголосити таку промову і щодо приватної особи. Якщо ж помирав консул, то промову під час поховальної церемонії виголошував його колега [3, р. 19].

Список використаних джерел та літератури:

1. Петречко О. Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на початку III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 396 с.
2. Zanker P. Apoteoza cesarzy rzymskich : rytuał i przestrzeń miejska / / przekł. Lechosław Olszewski. Poznań : Wydawnictwo Contact, 2005. 54 s.
3. Crawford O. C. Laudatio Funebris // The Classical Journal, Vol. 37, No. 1, p. 17-27.

НИКОЛАЄВ Микола
*доктор історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний
університет*

Щодо критерію синхронності/діахронності каталогів громадян античної доби

Осібною групою лапідарних написів античної доби є каталоги громадян. Такі документи мали різне призначення, втім, вони можуть бути поділені на дві категорії за такою ознакою як час. *Синхронні каталоги* утримують переліки сучасників (зазвичай, у межах трьох поколінь: діди, батьки, онуки), тобто, стосовно часу є моментальною фіксацією. Відповідно, *діахронні каталоги* – переліки офіційних осіб-епонімів, що призначалися щорічно протягом майже сотень років; діахронні каталоги слугували для відображення місцевого полісного літочислення у випадку застосування його епонімного різновиду. Зазвичай, знахідка діахронного каталогу, за умови його синхронізації із сучасним літочисленням, створює хронологічне підґрунтя для реконструкції соціально-політичної історії відповідного полісу (наразі це реалізовано для Афін, Мілету, Лінду, Родосу, Ольвії тощо). Водночас фактичний фрагментарний стан деяких каталогів (зокрема, втрата заголовка) іноді породжує дискусії щодо віднесення такого документа до синхронної або діахронної категорії. У цьому річці, наукова дискусія, що виникла останніми роками поміж В.П. Яйленко (м. Москва) та автором цього абстракту стосовно інтерпретації однієї з найзначніших лапідарних пам'яток Північного Причорномор'я античної доби – ольвійського каталогу громадян *IPE I² 201* – є продовженням аналогічної дискусії 1980 рр. поміж В.П. Яйленко та Ю.Г. Виноградовим. Але, дискусія 1980 рр. не була завершена оскільки виконувалася в межах виключно філології; моїми дослідженнями встановлено, що інтерпретація каталогу *IPE I² 201* можлива лише із залученням інструментів системного аналізу та математичного моделювання [1].

Отже, сучасна дискусія має на меті подолання альтернативи в інтерпретації каталогу громадян Ольвії *IPE I² 201*: чи це звичайний перелік громадян останньої чверті III ст. до Р.Х. (за В.П. Яйленко), чи діахронний каталог епонімів-жерців Аполлона Дельфінію – календар Ольвії орієнтовно 390–90 рр. до Р.Х. (за М.І. Ніколаєвим). Тема ця є надзвичайно широкою; у цьому ж абстракті розглядається лише одне питання: *можливість застосування до інтерпретації каталогу громадян Ольвії IPE I² 201 критерію синхронності / діахронності каталогів, оприлюдненого в антикварній статті [2], на яку неодноразово покликається у своїх дослідженнях В.П. Яйленко. Критерій є таким: формальною ознакою (синхронного) каталогу саме громадян, є наявність представників декількох родин, які упізнаються за характерними іменами-прізвищами, у той час, як у спеціалізованих каталогах (діахронних) таке трапляється нечасто, наприклад, у каталозі епонімів Мілету [3]. Впадає в очі, що за допомогою такого «розмитого» критерію майже неможливо прийняти рішення про віднесення каталогу громадян до синхронного, чи то діахронного переліку. До того ж цьому критерію явно суперечить факт: каталог епонімів Мілету (*Miletos* 103–110) утримує достатньо велику кількість характерних імен-прізвищ (див. нижче). У такому випадку, замість покликання на працю сторічної давнини пропоную дослідити реальну кількість характерних імен-прізвищ в епонімних каталогах Мілету (*Miletos* 103–110), Лінду (*Lindos* II 1), Родосу (*SEG* 12:360) та Ольвії (*IPE I² 201*). Мається на увазі присутність у каталогах взаємозворотних імен-прізвищ, наприклад, *Διαγόρας Διαμαγήτο* → *Δαμάγητος Διαγόρα* (каталог *Miletos* 103–110), *Πολυμέδων Λεωκράτους* → *Λεωκράτης Πολυμέδοντος* (каталог *IPE I² 201*) тощо. Водночас з урахуванням фрагментарного стану більшості каталогів існує нагальна потреба розглянути деякі методичні вимоги щодо виконання такого дослідження. Так, цілком очевидно, що порівняння абсолютної кількості взаємозворотних імен-прізвищ у каталогах не є строгим у методичному сенсі внаслідок суттєвої*

різниці в абсолютних розмірах цих каталогів. Саме тому, найголовніше методичне обмеження стосується порівняння не абсолютної, а відносної кількості таких імен, тобто, залежно від розміру каталогу. Також, до взаємозворотних імен-прізвищ слід додати й повні омоніми, наприклад, Κλεόμβροτος Παντακλέους → Κλεόμβροτος Παντακλέους (*IPE I*² 201), Μηρόδωρος Εὐκράτους → Μηρόδωρος Εὐκράτους (*Miletos* 103–110), Νικασίμαχος Σωσιπάτρου → Νικασίμαχος Σωσιπάτρου (*Lindos II* 1) тощо. Ще одно, неочевидне обмеження стосується зменшення розміру епонімного каталогу Мілету не менш, ніж на 35 років; 30 стрічок у цьому каталозі належать до років, у які сталися негаразди; згідно із традицією, епонімну посаду в такі роки передавали богу Аполлону (Ἀπόλλων Διός); інші стрічки фіксують виконання епонімної посади монархами, наприклад, Ἀλέξανδρος Φιλίππου чи βασιλεὺς Μιθραδάτης тощо. Адекватне порівняння каталогів, також передбачає врахування тільки таких років, які утримують повні імена та прізвища; відповідно, роки з фрагментарною інформацією виключені зі всіх каталогів. У цьому сенсі, на мій погляд, відновлені дослідниками осібні стрічки каталогу Лінду (*Lindos II* 1) не у всіх випадках мають доказове обґрунтування. З урахуванням вказаних методичних обмежень були отримані такі абсолютні розміри каталогів, відповідно, Мілету, Лінду, Ольвії, Родосу: 393, орієнтовно 258, 95, орієнтовно 67 рр. Вказані каталоги утримують наступну кількість пар взаємозворотних імен-прізвищ (із додаванням повних омонімів), відповідно, Мілет, Лінд, Ольвія, Родос: 28, 23, 11, 2 (фактичні імена-прізвища наведені у статті [4]). Найперше, що впадає в очі: кількість пар взаємозворотних імен-прізвищ є взаємозалежною від абсолютного розміру каталогу. Графічне відображення кількості досліджуваних імен залежно від розміру каталогу Мілету, Лінду та Ольвії має майже лінійний характер (графік не наведено). Найбільше відхилення від лінійної залежності демонструє найменший за розміром фрагментарний каталог Родосу, втім, це, ймовірно, пов'язане із малим розміром цього каталогу. Так, зазвичай взаємозворотні імена-

прізвища, згідно з законом генеалогії, мають тенденцію до взаємного розташування приблизно у 30 років один від одного [1]. Каталог епонімів Родосу сформований із двох невеликих відокремлених фрагментів розмірами близько 37 та 30 рр. та хронологічно охоплює три покоління (з лакуною); відповідно, у ньому зафіксовано лише дві пари взаємозворотних імен-прізвищ. У кінцевому підсумку, можна зробити висновок: *кількість взаємозворотних імен-прізвищ у каталогах Мілету (Miletos 103–110), Лінду (Lindos II 1), Ольвії (IPE I² 201) та Родосу (SEG 12:360) прямо пропорційна абсолютному розміру цих каталогів. Отже, за наявністю взаємозворотних імен-прізвищ каталог Ольвії не відрізняється від діахронних каталогів Мілету, Родосу та Лінду; відповідно, за допомогою досліджуваного критерію, також інтерпретується як діахронний. Формальне (без виконання відповідних порівняльних досліджень) покликання В.П. Яйленко на антикварний (1914 р.) критерій синхронності / діахронності каталогів, згідно з яким каталог Ольвії є синхронним документом, є некоректним та помилковим.*

Подальші дослідження, що виходять за рами абстракту, дали змогу сформулювати ще *сім ознак діахронних каталогів античного світу*, зокрема, присутність такого явища як *règle triennale* (із його різновидами); каталог Ольвії відповідає всім цим ознакам [1;4].

Список використаних джерел та літератури:

1. Николаев Н. И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н.э. – I в. н.э. :(монография в двух книгах). К: Олег Филюк, 2014. 316 с.
2. Kawerau G., Rehm A. Das Delphinion in Milet, Berlin, 1914, 122–128.
3. Яйленко В. П. История и эпиграфика Ольвии, Херсонеса, Боспора VII в. до н.э. – VII в. н. э. СПб: Нестор-История, 2017. 980 с.
4. Ніколаєв М. Новий етап наукового протистояння щодо інтерпретації ольвійського каталогу *IPE I² 201* // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки. 2024. № 65. У друку.

Актуальність повстання Спартака в контексті вивчення соціально-економічних відносин Пізньої Римської Республіки

У площині сучасних методологічних підходів до вивчення історії Римської республіки, із фокусом уваги до застосування соціально-економічного та культурно-антропологічного аналізу, саме повстання Спартака надає унікальний матеріал для оцінки внутрішніх суперечностей у соціальній історії Риму I 54ен. до Р.Х. Аналізуючи соціально-економічні передумови цього виступу, дослідники отримують ширші уявлення про механізми накопичення соціального напруження в римському суспільстві, а також про взаємодію між власниками латифундій, розореними квірітами та власне самими рабами.

Актуальним предметом сучасних дебатів залишається питання, чи могло повстання Спартака перерости в широку соціальну революцію та докорінно змінити соціально-політичний лад Республіки [2]. Хоча переважна більшість дослідників схиляється до того, що невід'ємною рисою руху було прагнення до персональної свободи рабів, а не до всебічної трансформації держави, проте дедалі більше уваги приділяється символічній ролі цього виступу. Його історична пам'ять мала тривалий вплив на формування уявлень про рабство та на моделі протистояння між правлячими елітами і пригнобленими верствами населення в античному Римі. У контексті Пізньої Римської Республіки повстання Спартака позначає один із найгостріших проявів системної кризи, яка охопила суспільство: від політичних інституцій до економічних моделей господарювання. З огляду на дослідження соціальних конфліктів, військових реформ і процесів централізації влади, аналіз повстання є надзвичайно важливим [1, р. 290]. Його вивчення поглиблює розуміння складності підвалин самої римської цивілізації. Зрештою, актуальність цієї проблематики полягає в тому, що вона відкриває

нові аспекти еволюції системи рабовласництва в Римі, механізмів їхньої кризи та шляхів подолання внутрішніх протиріч.

[1, p. 290]

Список використаних джерел та літератури:

1. Baldwin, Barry. «Two Aspects of the Spartacus Slave Revolt». *The Classical Journal* 62, no. 7 (1967): 289–294.
2. Maziarz, Gavin J. (2022) «The Spartacus Rebellion, More Than a Slave Revolt». *The Gettysburg Historical Journal: Vol. 21, Article 7*. Available at: <https://cupola.gettysburg.edu/ghj/vol21/iss1/7>

Ludi Saeculares та еволюція римської релігії у добу принципату

Яскравою ілюстрацією еволюції римської релігії у добу принципату стали Ludi Saeculares. Їх святкування використовувалось імператорами як один з елементів обґрунтування своєї влади. Однією з особливостей Ludi Saeculares була неможливість для представників одного покоління брати в них участь двічі. Проте між святкуванням Августа у 17 р. До н.е. та Клавдія у 47 р. Н.е. було лише 63 роки. Наступні ігри були проведені у 88 р. При цьому було проігноровано останнє святкування, за Клавдія, а взято до уваги попереднє, за Августа, як це було зручно імператору Доміціану (Censorinus. DN. 17, 11; Suet. Domit. 4.3). Проте, від святкування 17 р. До н. е. пройшло лише 104 р., замість 110, як мало би бути. Наступні Ludi Saeculares святкувалися за Антоніна Пія у 148 р. Н. е. (Aur. Vict. Caes. 15.3) та Септімія Севера у 204 р. Н. е. (Herodian. 3.8.9). У першому випадку за точку відліку взято ігри, проведені Клавдієм, у другому – Августом. Бачимо, що імператори не надто переймаються точністю математичних розрахунків, обґрунтовуючи у той чи той спосіб потрібну їм дату святкування. Зазначена практика давала можливість одній і тій же людині брати участь у святкуваннях двох Вікових ігор. Такі випадки, хоча й не були частими, все ж траплялися, як серед акторів так і серед глядачів (Mart. 10.63.3; Plin. NH. VII.48.159).

За Республіки під час святкувань Ludi Saeculares зверталися до богів підземного царства – Діспатера та Прозерпіни. За Августа їх місце займають Аполлон та Діана, які тоді були зрівняні з іншими богами Капітолію [1, р. 394]. Власне, Аполлона Август вважав своїм особистим покровителем. У контексті зростання ролі культу Аполлона потрібно розглядати і розширення його храму біля мису Акцій і заснування там на його честь ігор, які проводились що п'ять років (Suet. Aug. 18.2) і будівництво його храму на

Палатинському пагорбі (Suet. Aug. 29.3). Під час святкувань Ludi Saeculares наступними імператорами зростає значення культу деяких інших богів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Altheim F. A History of Roman Religion / [transl. from Germ. By Harold Mattingly]. London : Methuen, 1938. Xi+548 p.

ПІЛЬКЕВИЧ Андрій
*кандидат історичних наук, Київський національний університет імені
Тараса Шевченка*

**«Вторинні джерела» кельтського та германо-скандинавського модусів:
палітра жанру фентезі**

Сучасна популярна культура є складним феномен, що охоплює широке коло мистецьких практик – від літератури і кінематографу до відеоігор та соціальних медіа. Одним із ключових її компонентів, що не лише зберігає стабільну популярність, але й демонструє постійний розвиток, є жанр фентезі. На початку XXI ст. фентезі перетворюється на повноцінний інструмент культурного моделювання, здатний формувати нові уявлення про ідентичність, історію та цінності. Актуальність вивчення витоків цього жанру зумовлена не лише його культурною та естетичною привабливістю, але й необхідністю глибшого осмислення механізмів літературної трансформації міфологічних, фольклорних та історичних сюжетів. Значна частина фентезі ґрунтується на складній системі запозичень, які умовно можна поділити на первинні та вторинні джерела. Якщо до первинних належать безпосередньо античні та середньовічні першоджерела, то вторинні представлені літературними доробками, рецепціями та ремінісценціями цих сюжетів у творчості діячів XVIII – початку XX століття [1]. На особливу увагу заслуговує багата спадщина «Кельтського відродження», «Англійського та Німецького романтизму», а також «Готичної літератури». Саме ці культурні локуси сприяли кодифікації образів, мотивів і стилістичних прийомів, які згодом стали архетипами жанру. Розуміння механізмів цієї трансформації дозволяє не лише реконструювати генезу фентезі як жанру, а й виявити глибинні цивілізаційні зв'язки між історичною пам'яттю, міфологічною уявою та художньою творчістю.

В цьому ключі виокремимо, перш за все, Вільяма Батлера Єйтса, леді Грегорі, Джеймса Макферсона, Едварда Джона Мортон Дансені, які створили унікальну художню скарбницю ірландської, шотландської та

валлійської «доповненої міфології» [2]. Їхня діяльність сприяла збереженню та модернізації «кельтського» міфологічного спадку, який став основою для створення цілком нових художніх світів, близьких за духом до фентезійної естетики. Водночас такі твори, як «Оссіанівські поеми» Макферсона чи «Дочка короля Ельфландії» Дансені, виступили своєрідними зразками раннього фентезі.

Не менш важливим є вплив «Англійського романтизму». Такі постаті, як Вільям Блейк, Джон Кітс, Персі Шеллі, Вільям Вордсворт, Семюел Тейлор Колрідж, Роберт Сауті та Вальтер Скотт, не лише розширили естетичні межі художнього тексту, але й міцно вкорінили у літературний дискурс міфологічні образи, містичні уявлення, символіку природи як живої сутності. Їхня творчість значною мірою вплинула на формування поезики фентезі: через структуру оповіді, метафізичний вимір художньої реальності та персоналізовану міфотворчість.

Ще одним визначальним фактором у становленні фентезі постає готична література, яка зосереджена на тематиці страху, надприродного, невідомого. Твори Хораса Уолпола, Клари Рів, Вільяма Бекфорда, Метью Грегорі Льюїса, Енн Редкліфф та Брема Стокера заклали основу атмосферної складової жанру фентезі, зокрема «темного фентезі»[3]. Саме готична література сформувала ряд «канонів», що надалі знайшло відображення в численних творах фентезійного спрямування.

Не можна оминати увагою «Німецький романтизм», у якому втілено ідеї синтезу природи, фольклору, переживання сакрального. Людвіг Арнім, Ернст Гофман, Людвіг Уланд, Новаліс, Людвіг Тік та Йозеф Ейхендорф у своїх творах поєднували історико-міфологічні сюжети з вигаданими елементами, що часто набували казкового, а згодом і фентезійного звучання. Їхні наративи стали джерелом літературного експерименту, який врешті-решт переріс у систему художнього мислення, притаманну жанру фентезі.

Актуальність пропонованої теми щороку зростає, що обумовлено збільшенням інтересу до жанру фентезі. У цьому зв'язку бачиться потреба у

поглибленому аналізі описаних впливів для виявлення механізмів формування сучасної культурної міфології, що відображає архетипи-структур колективної свідомості у художній формі.

Список використаних джерел та літератури:

1. ALLEN, N., 2003, George Russel and the New Ireland 1905–30. Dublin: Four Courts Press.
2. BOLAND, E., 2007, Irish Writers on Writing featuring Augusta, Lady Gregory. Trinity University Press.
3. MURRAY, P., 2004, From the Shadow of Dracula: A Life of Bram Stoker. London: Jonathan Cape.

Реакція католиків на релігійні реформи Генріха VIII та Едуарда VI і боротьба з нею: питання відкритої та нелегальної опозиції

На території Англії в період релігійних трансформацій, здійснених Генріхом VIII, а невдовзі й Едуардом VI, лише менший відсоток громадян виступав за радикальну реформацію, яка відбувалася б за зразком тієї, що мала місце на Заході тогочасної Європи [1, с. 85].

Головним кроком у здійсненні релігійних змін прийнято вважати акт про Верховенство або Супрематію від 1534 року. За ним закріплювалася королівська зверхність над католицькою церквою в Англії. Тобто виникала національна англіканська церква. З одного боку, такий крок спочатку здавався цілком вигідним для англійських вірян, особливо через економічні переваги його. З іншого боку, цей Акт про Верховенство або Супрематію одразу не був оціненим до кінця з боку англійської католицької спільноти [3, с. 180]. Річ у тому, що з ним почався суспільний розкол. Головною причиною останнього було те, що з того моменту перед англійськими підданими католицької церкви постав вибір служінням інтересам держави та відповідно королівській владі і своїми релігійними переконаннями. Зрештою під загрозу потрапляла опіка з боку папи над ними.

У цілому релігійні реформи, котрі впроваджувались Генріхом VIII протягом 1529 – 1534 років, не давали особливих підстав для чинення масового опору, проте прибічників істинних католицьких порядків також було достатньо. У самій Королівській Раді були ті члени, хто навпаки виступав за повноцінне збереження авторитету папи [2, с. 150]. Це виражалося у їхніх промовах. І в принципі це можна розглядати як одну таку з перших офіційних опозицій релігійним заходам Генріха VIII.

На основі вищевикладеного слід наголосити на тому, що і в подальшому піддані католицької церкви в Англії подекуди проявляли негативну реакцію на релігійні трансформації. Стосувалося це, звісно, і

питання про секуляризацію монастирських земель. Проте, ця опозиція була офіційною. Її продуктом як правило були численні дискусії на державному рівні, а результатом своєрідні компроміси і з боку влади, і з боку католиків англійських.

Однак, із 1535 року ситуація дещо змінилася. У подальшому королівська влада не відмовлялася від застосування прямого гоніння на непохитних католиків. Це виражалося в спеціальних статутах [4, с. 185 – 260]. Королівська влада таким чином прагнула зберегти свій авторитет над державною церквою, а це було у свою чергу необхідним і з огляду на зовнішньополітичну ситуацію.

Зрештою непохитні англійські католики почали даватися не прихованої опозиції. Її прибічниками найбільшою мірою були католицькі священники. Невдовзі відповіддю на це з боку королівської влади стала лімітація вшанування Святих та ікон. У будь-якому разі саме прихований спротив в очах англійської католицької спільноти вважався ефективнішим.

У подальшому не обійшлося і без готовності окремих підданих католицької церкви датися до відкритого збройного опору, тобто іншими словами пожертвувати власним життям заради істинного католицизму. Яскравий приклад – Північне повстання 1536 року, де чинним був саме релігійний аспект [5, с.130].

До вищезгаданого Північного повстання досить прихильно поставилась значна частина підданих католицької церкви, що проживала на континенті. Однак, слід наголосити на тому, що кожна така прихильність посилювала і жорстокість з боку королівської влади. Проявлялась вона в численних погрозах та залякуваннях. Зрештою такі міри королівська влада змушена була замінити на переговорний процес, завдяки якому Північне повстання вдалося остаточно повалити.

У цілому ані офіційній, ані прихованій, ані збройній опозиції англійської католицької спільноти не вистачило сил, аби протистояти

активізації релігійних трансформацій при Генріху VIII, оскільки на це були об'єктивні причини.

За наступника Генріха VIII Едуарда VI спротив з боку непохитних підданих католицької церкви також давав про себе знати з кожною релігійною реформою. Головними ініціаторами, перш за все, були єпископи. Спочатку опозиція проявлялася через відкриті офіційні дискусії, а пізніше через написання листів, які надсилалися на адресу архієпископа [4, с.107]. Можна простежити, що цей спротив був поодиноким, який не дав можливості повстанцям досягнути бажаного. Проте, це не означає, що королівська влада залишалася байдужою навіть до такої малоефективної католицької реакції. Остання навпаки зростала з кожною найменшою навіть незгодою.

У подальшому, аналогічно як і під час правління Генріха VIII, непохитні піддані католицької церкви також далися до збройного спротиву. Відомий він як повстання 1549 року. На відміну від першого повстання, в цьому економічний важіль був значно більшим, ніж релігійний. Проте, останній все ж був. Хоча успіхом повстання 1549 року також не увінчалось.

Таким чином, реакція частини англійської католицької спільноти на релігійні заходи Генріха VIII та Едуарда була негативною, що виливалася у різні форми відкритої та прихованої опозиції, а подекуди навіть – збройного опору. Відповідно до цього з кожним разом зростала і жорстокість з боку королівської влади у відношенні до непохитних підданих традиційної католицької церкви, оскільки вона прагнула будь-якою ціною зберегти свою зверхність над утвореною англіканською церквою, що головним чином вимагала зовнішньополітична обстановка, у якій перебувала країна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Bindoff, S. *Tudor England*. London: Penguin Books, 1977. – 300 p.
2. Collier, J. *An Ecclesiastical History of Great Britain*. 1708—1714.
3. Dickens, A. *The English Reformation*. London, 1964.
4. *Documents Illustrative of English Church History*. Edited by H. Gee & W. Hardy. 2nd edition. New York, 1966.

5. Elton, G. R. (Ed.). *The Tudor Constitution. Documents & Commentary.* Cambridge, 1960.

ПУХОВЕЦЬ Дмитро
*кандидат історичних наук, Київський національний університет імені
Тараса Шевченка*

Станції системи *cursus publicus* за даними «Кодексу Феодосія»

Cursus publicus в Пізній Римській імперії представляв собою інфраструктурну систему поштових станцій, які розміщалися уздовж основних доріг країни, на яких можна було поміняти транспортні засоби та відпочити. Власне, тези присвячені самим станціям та персоналу, який їх обслуговував. Станції були двох типів: більші *mansiones*, на яких можна було відпочити та переночувати, та менші *mutationes*, на яких можна було тільки замінити тварин [3, Р. 831]. Як зазначає М. Хенді, станції могли бути достатньо значними об'єктами, що склалися з кількох будівель. Крім основної функції вони могли виконувати додаткові: використовуватися як зерносклади та місця збирання податків [2, Р. 604-605]. Археологічні рештки цих споруд збереглися по всій території колишньої Римської імперії. Держава мала амбітні плани покрити мережею станцій всі куточки імперії, хоча навряд чи ці плани були повністю реалізовані. Так, за даними археології, багато станцій Британії були покинуті наприкінці III ст., і тільки частина з них відновила свою роботу у IV ст. [6, Р. 132].

Важливим є питання відстані між поштовими станціями. Прокопій Кесарійський, згадуючи «золоті» часи *cursus publicus*, які до його часу вже пройшли, зазначає: «На відстані в один день шляху для необтяженого мандрівника були розташовані станції, іноді вісім, іноді менше, проте, як правило, не менше п'яти» [Procop. Hist. Arc. XXX, 3]. Більш детальну інформацію з цього приводу залишає «Бордоський ітінерарій». За словами паломника, шлях з Бурдигали до Константинополя становив 2221 милю (римська миля дорівнює приблизно 1,5 км.), за які він зупинився на 230 *mutationes* та 112 *mansiones* [Itin. Burd. 571.3-5], а шлях з Константинополя до Єрусалиму зайняв 1164 миль на яких було 69 *mutationes* та 58 *mansiones* [Itin. Burd. 612.7-9]. Шляхом простих математичних підрахунків можна

встановити, що мандрівник зупинявся на станціях приблизно кожні 7 миль. Це співпадає з візуальним враженням від перерахунку станцій у ітинерарії: вони зазвичай знаходяться одна від одної на відстані не більше 10 миль, і лише у рідких випадках – на відстані до 20 миль. Загалом, цифри, приведені у ітинерарії, у історичній науці вважаються достовірними. За підрахунками С. Реміжсен, поштові станції розміщувалися на відстані двох годин подорожі [5, Р. 134]. А. Ремсі виводить правило, відповідно до якого між кожними двома *mansiones* старалися розміщувати два *mutationes* [4, Р. 68], але, напевно, чи воно дотримувалося завжди.

З питанням відстані між поштовими станціями пов'язане питання швидкості переміщення по дорогах *cursus publicus*. За підрахунками Б. Лейер, середня швидкість мандрівки паломника з Бурдигали становила близько 20 миль на день [6, Р. 117]. Звичайно, підготовлені та досвідчені посланці могли рухатись швидше. Дослідник А. Ремсі аналізуючи відомі приклади мандрівок доби імперії прийшов до висновку, що середня швидкість пересування в ті часи дорівнювала 50 милям (приблизно 75 км.) на добу [4, Р. 73]. При цьому середня швидкість становила 5 миль на годину, а у дорозі в день посланець був 10 годин. За сучасними мірками це дуже невелика швидкість. Але слід враховувати, що їхати доводилось зо дня у день у різних погодних та географічних умовах. За умови крайньої необхідності, коли потрібно було швидко доставити новину не шкодуючи коней, за добу можна було подолати відстань у 2-3 рази більшу за зазначену. Якщо взяти цифру середньої швидкості пересування у 50 миль на добу і середню відстань між станціями у 7 миль, то побачимо, що Прокопій Кесарійський приводив достовірну інформацію про 5-8 станцій, які мандрівник проїжджав за день.

Персонал *cursus publicus* був достатньо чисельним. Очоловав станцію вибраний посадовець, який називався *мансерс*, це було своєрідною суспільною літургією. Посада не давала відчутних дивідендів і бажаючих її зайняти добровільно було небагато. Відповідно, регламентувати призначення *мансірес* змушена була держава. Едикт від 365 р. виразив бажання покласти

цей тягар на колишніх чиновників, які вийшли у відставку. Такий наглядач мав бути на кожному з *mansiones*, а невиконання обов'язків мало сприйматися державою як «злочин та ганьба». Чіткий строк виконання повноважень *managers* закон ще не визначає, покладаючи визначення терміну на префекта преторія. Закон називає основні функції доглядачів: вони мали перевіряти ордери мандрівників та забезпечувати кормом тварин на станціях [CTh, VIII, 5, 23]. Але, вочевидь, знайти достатню кількість чиновників у відставці державі не вдалося. Закон, виданий через місяць після попереднього, говорить, що якщо колишніх чиновників недостатньо, на позицію *managers* можна призначати куріалів – членів провінційних курій [CTh, VIII, 5, 26]. Можна собі уявити, з яким «ентузіазмом», стан куріалів, який і так розорювався, сприйняв нові обов'язки. Тому едикт від 377 р. повертається до цього питання і постановляє, що *managers* все-таки мають призначатися не з куріалів, а з чиновників у відставці, у яких є достатньо фінансових ресурсів [CTh, VIII, 5, 34]. Це рішення повторюється у законі від 385 р. [CTh, VIII, 5, 46]. Але в цій «підкилимній боротьбі» за можливість не займати непривабливу посаду перемогли колишні чиновники. Едикт від 390 р., останній з цього приводу, постановляє, що наглядати за поштовими станціями мають куріали, вибрані куріями [CTh, VIII, 5, 51].

Паралельно з визначенням ключового питання щодо *managers* законодавець також врегулював строк служби наглядачів. Едикт від 381 р. встановлює час перебування на цій посаді у 5 років. Наглядачі мали постійно перебувати на станціях, за відсутність більше, ніж у 30 днів їм загрожувала смертна кара [CTh, VIII, 5, 36]. Втім, маємо зазначити, що закон дійшов до нас у пошкодженому, неповному вигляді, тому вищезазначене скоріше є його інтерпретацією, ніж точним викладом. Такий суворий «батіг» держава супроводила «пряником»: на весь час виконання обов'язків вони звільнялися від сплати податків [CTh, VIII, 5, 42].

Звичайно, *managers* був не єдиною людиною на станції. Едикт від 370 р. серед персоналу перераховує погоничів мулів, столярів та ветеринарів. Закон

забороняє подорожнім давати їм гроші, оскільки вони і так отримують їжу та одяг від держави [CTh, VIII, 5, 31]. В «Кодексі Феодосія» декілька разів згадуються конюхи. Закон від 382 р. забороняє їх грабувати погрожуючи покаранням порушнику, якого б рангу їх він не був [CTh, VIII, 5, 37]. Забороняє утискувати конюхів, зокрема відбирати у них плащі, і закон від 390 р. [CTh, VIII, 5, 50]. Ці люди, які буквально «працювали за їжу» були, скоріше за все, державними рабами [див. 3, Р. 833]. Їм заборонялося залишати поштові станції, а вільним громадянам заборонялося їх укривати – за порушення вони мали сплатити штраф у 10 лібр срібла. Щоб закон не можна було обійти обхідними шляхами персонал станцій заборонялося замінити іншими рабами під приводом старості чи інвалідності [CTh, VIII, 5, 58].

Але людьми, які опікувалися тваринами, навряд чи обмежувався персонал *mansiones*. Якщо подорожні зупинялися там на сон, то логічно припустити, що їх там і кормили - хтось мав виконувати цю роботу. Дослідниця К. Дофін переконує, що на поштових станціях працювали також шинкарки. Вони наливали мандрівникам вино, танцювали перед ними та могли надавати інші «послуги» [див. 1, Р. 51]. А ось інших важливих людей для мандрівок тих часів у штаті *cursus publicus* дійсно не було. Мова йде про кучерів. Чиновники мали або самостійно управляти транспортними засобами, або мати відповідних спеціалістів у своєму штаті.

Малюючи ідеалістичну картину поштових станцій минулого Прокопій Кесарійський зазначає, що на кожній з них було до 40 коней, причому відмінної якості [Pросор. Hist. Arc. XXX, 4-5]. У «Кодексі Феодосія» відсутня інформація про точну кількість коней на станції. Проте є едикт від 378 р., який постановляє, що за день з кожної поштової станції може бути відправлено не більше 5 коней. Оскільки тварини на станціях були цінним ресурсом, то їх захищали від жорстокого поводження. Закон від 316 р. забороняє заганяти тварин з самого початку мандрівки. Для цього забороняється використовувати ряд засобів, щоб підганяти тварин, а інші

засоби – дозволяються [CTh, VIII, 5, 2]. Тварин, яких викрали зі станцій, потрібно повертати. Якщо це не вдається зробити силами погоничів та наглядців, то втручається держава і проводить розслідування [CTh, VIII, 5, 53]. Загалом, станції *cursus publicus* обходились державі в величезну суму коштів, але при цьому грали надзвичайну роль в системі функціонування імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Dauphin C. Brothels, Baths and Babes Prostitution in the Byzantine Holy Land // *Classics Ireland*. 1996. Vol. 3. P. 47-72.
2. Hendy M. *Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. 773 p.
3. Jones A. H. M. *The Later Roman Empire. 284-602*. (In 3 vol.). Oxford: Blackwell, 1964. 1068 p.
4. Ramsay A. The Speed of the Roman Imperial Post // *The Journal of Roman Studies*. 1925. Vol. 15. P. 60-74.
5. Remijsen S. The Postal Service and the Hour as a Unit of Time in Antiquity // *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. 2007. Bd. 56. H. 2. P. 127-140.
6. Rousseau P. (ed.) *A Companion to Late Antiquity*. Wiley-Blackwell, 2009. 709 p.

Дослідження історії династії П'ястів в працях Юзефа Оссолінського

Юзеф Максиміліан Оссолінський польський бібліограф, літературознавець, письменник та перекладач, один із перших визначних громадських діячів та організаторів наукового і культурного життя в Східній Галичині [6, с. 670-671], засновник (1817 року) славнозвісного Оссолінеуму – польської бібліотеки, музею й архіву у Львові [7, с. 1253-1254].

Із наукових зацікавлень історичного профілю Юзефа Оссолінського найбільше досліджень стосується історії Польщі та етногенезу слов'ян. Історією він захопився ще під час навчання у Варшавській єзуїтській колегії. На той час він потрапив під вплив Кароля Вирвича, ректора колегії, а також Адама Нарушевича, праці якого Оссолінський вважав еталоном історичних досліджень. Саме за порадою Нарушевича Оссолінський розпочав вивчати початки польської історії.

Свої погляди на роль історії та завдання історика учений спробував викласти в статті «Głos za wielkimi w ojczyznej starożytności ludźmi» – «Слово про великих людей давнини нашої Вітчизни». Розмаїття розпочатих досліджень, вибір авторів для перекладу, форма викладу (діалог, моральні розважання, байка, філософські роздуми), а понад усе – зміст тих творів, свідчать, що Оссолінський перебував під сильним впливом Адама Нарушевича та Ігнація Красіцького. Його літературні, суспільні і політичні погляди пронизані ідеями польського просвітництва [1, с. 15]. У своїх працях з історії він намагався пояснити періоди занепаду Речі Посполитої надто великими правами пануючого стану, неправильним державним устроєм та «суперечливістю інтересів різних станів» [5, с. 73].

Відтоді наукові інтереси Оссолінського зосередилися довкола династії П'ястів, історії правління Сигізмунда I та історії слов'ян.

«Rozprawa o rozmaitym następstwie na tron za dynastii Piastów» – «Розвідка про розмаїття успадкування трону за династії П'ястів» була

опублікована в 1832 році в часописі «Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego im. Ossolińskich». В її основі лежали ряд джерел та творів попередників Оссолінського – Адама Нарушевича, Яна Длугоша та Вінцентія Кадлубека.

Виклад своєї праці автор починає від часу правління П'ястів на польських землях. Пояснюючи походження назви династії, Оссолінський вважав, що свою назву вона отримала за азійським звичаєм від зачинателя роду П'яста. Він підтримав позицію В. Кадлубека, вважаючи, що П'яст не був правителем на польських землях. Він писав, що першим правителем був Земовіт, із племені лехитів, нащадок великоморавського короля Святополка. Земовіта запросили на престол місцеві вожді, і він почав правити замість Попеля II. Після Земовіта престолі займали Лешко і Земомисл.

Оссолінський намагався показати, що висловлена версія є не єдиною: до нього це питання розкривали літописець Богухвал II та Я. Длугош. Зокрема, Богухвал вважав першим правителем П'яста, а Лешка та Земомисла – співправителями, котрі діяли колегіально без конфліктів. Я. Длугош також твердив, що першим князем був П'яст, а після нього до влади прийшов Земовіт. Водночас Оссолінський відзначав, що Я. Длугош міг частково помилятися в датуванні. Також Оссолінський критикував Я. Длугоша за те, що він вже з тих часів почав виділяти шляхту [4, с. 71-72].

Далі автор розмірковував, як відбувалося престолонаслідування. Однозначним він вважав, що успадкування престолу сином після смерті батька не було вкоріненим. Єдиним можливим винятком було би, якщо трон успадковували за патримоніальним правом. Однак такого правила автор в опрацьованих джерелах не прослідковував. Водночас він справедливо зауважував, що П'ясти залишали небагато спадкоємців, що сприяло збереженню трону в одних руках [4, с. 73].

Наступним аргументом збереження влади П'ястами в одних руках є те, що після смерті Мечислава II залишився єдиний син Казимир, тому що його брат Болеслав помер у дитинстві. Проте навіть при такому ході подій

правлінню П'ястів загрожувала небезпека, оскільки Казимир був малолітнім і мав опікунів. Опікуни хотіли змістити П'ястів із трону і до влади навіть прийшов полоцький князь Маслав. Проте Казимир розправився з ним не без допомоги народу. В його пам'яті було вкорінено те, що правителем може бути тільки особа із роду П'ястів.

Казимир, знаючи про труднощі у збиранні земель, заповів синам Болеславу II, Владиславу Герману та Мечиславу жити в мирі і дружбі. Свій скіпетр він передав Болеславу II як найстаршому й найрозсудливішому. Оскільки менші брати були малолітніми, то вельможі почали ними маніпулювати, щоб захопити владу.

У зв'язку із цими конфліктами автор вагається стосовно дати коронації Болеслава, адже за свідченнями Я. Длугоша це відбулося в 1058 р., а за свідченнями Ламберта Шафенбурзького – у 1077 р. Проте через повстання молодшого брата Владислава Германа Болеслав II повинен був утікати до Угорщини. Хоч Владислав Герман і захопив владу, і це було підтверджено баронами та шляхтою, проте Владислав зволікав прийняти королівський титул, поки жив Болеслав. Потім Владислав Герман все ж прийняв титул, що не суперечило тодішньому престолонаслідуванню, адже син Болеслава II Сміливого Мешко міг сісти на престол лише після смерті останнього з братів Болеслава II.

Щодо загадкової смерті Мешка, Оссолінський відзначає, що немає ніяких згадок чи натяків на те, що Владислав Герман вбив Мешка. На його думку, це зробили особи, які мали конфлікти з батьком Мешка [4, с. 81].

Сам же Владислав Герман мав двох синів: незаконно народженого Збігнева, якого батько віддав у монастир, та законного сина Болеслава від чеської княжни Юдіти. Автор припускає, що Збігнева було віддано у монастир для того, щоб у Болеслава не було проблем з престолонаслідуванням [4, с. 83]. Проте Збігнева звільнили із монастиря і зробили Вроцлавським князем. Через такий хід подій Владислав був змушений визнати Збігнева сином та залишити за ним Вроцлав. Після цього

синів Германа почали навіть порівнювати, хто з них достойніший бути наступним правителем. Також автор, посилаючись на хроніки В. Кадлубека, відзначає, що Збігнева не любили не через те, що він бастард, а через те, що він мав погані манери і характер. Болеслава Кривоустого натомість наділяли лицарськими рисами і хорошою вдачею.

Між братами зав'язалися суперечки ще за життя Владислава, котрий намагався їх примирити, посилаючи у спільні походи. Один із них – у Померанію, через взаємні суперечки не був успішним. За таких умов батько розділив землі між синами. Збігнев отримав Великопольщу та Куявію, а Болеслав – Малопольщу і Краків. Мазовія залишилася за Владиславом. Після його смерті, за правом майорату Збігнев мав право на престол як старший син. Проте брати правили удільно і часто дошкуляли один одному. Після однієї із сутичок Болеслав вигнав Збігнева із країни, а згодом його осліпив, кинув до в'язниці та почав правити одноосібно.

Виходячи з досліджень Оссолінського, початок монархічного правління в Польщі припадає на час правління Земовіта [3, с. 4]. Наступним важливим кроком для зміцнення монархічного устрою було прийняття хрещення за Мешка I. Однак і після цього багато провінцій вирішували свої справи удільно, а з главою держави вони були об'єднані лише васальним зв'язком. Тільки заповіт Болеслава Кривоустого об'єднав народ в єдиний стан і дав йому право вирішувати суперечки про успадкування престолу. В основному це робили барони, які часто старалися висунути на трон свого ставленика [3, с. 6].

Базуючись на проаналізованих працях можна простежити, що Юзеф Оссолінський схвально ставився до правителів, які вели централізаторську політику. На противагу, автор негативно висловлювався щодо посилення шляхти і розширення «золотих вольностей», адже на його погляд саме шляхта не дала правителю вести сильну централізаторську політику і сприяла роздробленню держави.

Історичні дослідження Юзефа Оссолінського є важливою частиною історичної науки. Вони відзначалися великою ерудицією та опрацюванням широкого кола джерел, але надмір деталей подекуди не дозволяв надати роботам завершеного вигляду [2, с. 85]. Опрацювання великої кількості джерел безумовно підвищує їхню історичну цінність; також важливими є інтерпретації автора.

Багато праць Оссолінського збереглися лише в рукописах і до того ж фрагментарно. Попри це, діяльність Юзефа Оссолінського залишила вагомий слід в дослідженні історії Польщі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Gubrynowicz B. J.M.Ossoliński. Człowiek i pisarz. Lwów, 1928. 94 s.
2. Jabłonska W. Józef Makszmilian Ossoliński. Szkic biograficzny. *Rocznik Zakładu Narodowego im.Ossolińskich*. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967. 114 s.
3. Ossoliński J.M. Historia życia i panowania Zygmunta I. *Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. 1833. Zeszyt 1. S. 1-25.
4. Ossoliński J.M O rozmaitym następstwie na tron za dynastii Piastów. *Czasopismo Naukowe od Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*. 1832. Zeszyt 3. S. 71-96.
5. Tarnowski J. Wspomnienie o życiu i dziełach J.M. Ossolińskiego. *Rocznik Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. Warszawa, 1830. T. 21. S. 67-90.
6. Кот С. І. Оссолінський Юзеф-Максиміліан // Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл - О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.
7. Оссолінський Юзеф Максиміліян // Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія. Буенос-Айрес, 1962. 2148 с.

Соціальний аспект сну та сновидінь у добу середньовіччя

Сни відігравали важливу роль у свідомості середньовічної людини: вони могли ставати медичними показниками, мали провіденційну функцію, ставали знаменами. Проте маловивченим залишається саме соціальний аспект сновидінь у добу середніх віків.

Джерела, що відображають ставлення середньовічної людини до сну та сновидінь включають латиномовні теоретичні праці, популярні матеріали теорій про сни, ключі до системи їхнього тлумачення. Сновидіння з'являються у поетичних творах, описуються окремо в якості «видіння», а також присутні в історичних творах, біографіях та автобіографіях [4, с.4]. Іншими джерелами, які розповідали про сни та сновидіння у добу Середніх Віків стали листи, медичні вказівки та монастирські правила [5, с.18].

У добу Каролінгів сон, ймовірно за браком більш детальних джерел про нижчі верстви населення або за його функціями у контексті інтерпретації, міг навіть виступати інструментом вищих прошарків суспільства у їхній легітимізації власної влади. В інших випадках – слугував одним із елементів творення чуда у життєписах святих [3, с.204].

Проблематика дослідження сприйняття сну у цей період також полягає в тому, що сам процес вважався повсякденним явищем у середньовіччі, а процедури, звички або щоденні ритуали із ним пов'язані доволі рідко фіксувалися у письмовій формі [5, с.18].

Частина теорії сновидінь у добу середньовіччя мала тяглість ще із доби Античності. Здебільшого такі запозичення стосувалися праць Арістотеля, який набув популярності у Франції XIII ст. Він і викликав жваву дискусію у середовищі тодішніх інтелектуалів, які намагалися провести зв'язок між християнською та язичницькою спадщиною [3, с.204].

Загалом у добу середньовіччя сон у повсякденній практиці, як і сьогодні слугував способом відпочинку і водночас мислення, а також своєрідним захистом від потойбічних сил та небезпеки [3, с.204].

Серед соціальних аспектів сну ми виділимо дві окремі позиції, такі як значення сну для різних соціальних категорій, його сприйняття ними, а також гендерний аспект сновидіння, який торкається жінок.

У попередні століття інтерпретація снів стосувалася вищих прошарків населення, а наявність джерел дозволяла відтворити процеси сновидіння здебільшого за цією соціальною категорією. У XII ст. ситуація дещо змінюється: сні, сновидіння та їхня інтерпретація стають помітними у середовищі середніх та нижчих верств населення [3, с.204].

У контексті сприйняття снів прослідковується своєрідна дуальність: звичайні сні демонізувалися та пов'язувалися із язичництвом, проте якщо мова йшла про сновидіння духовних осіб або святих, то вони несли функцію провидіння, одкровення, виконували божественну функцію або віщували майбутнє. З християнської точки зору та відповідно до Біблії існувала заборона віщування на основі сновидінь, а саме заняття прирівнювалося до чаклунства. Але це не зупиняло від створення таких видів сонників, як «алфавіт снів» («книга шансів») – перелік значень сновидінь, розміщених за алфавітом; «місячний сонник» – трактування снів за фазами місяцю; та власне «сонник», який тлумачить сновидіння за їхнім змістом [4, с.7]. Судячи із кількості видань та перекладі цих типів книжок, вони були доволі поширеними у добу середньовіччя. Так, існувало 13 рукописів примірників та 3 видання «алфавіту снів», а сама книга була перекладена з латини на середньовічні стару та середньо англійські, середньовірхнюнімецьку, старофранцузьку та староіталійську мови. Аналогічна ситуація була із «місячним сонником» [4, с.10].

Окремо варто виділити фактор сновидіння жінок у добу середньовіччя. Питання – було воно антифемінним, чи ні, порушує американська медієвістка Ребекка Дарк, яка досліджує англійську літературу епохи

Середньовіччя. Науковиця стверджує, що проблематика сприйняття сновидіння жінками балансує на «дуалістичній невизначеності» через призму сприйняття біблійних образів. Сновидіння проходить через призму провидіння, обману або пустого видіння, а жінки уособлюють чистоту Діви Марії або «зіпсованість» Єви. Ще одним варіантом подібної інтерпретації сновидіння жінкою стала історія про сон дружини Понтія Пілата, який ледь не зупинив спокутування гріхів людства через жертву Ісуса Христа. При цьому англійська література періоду середньовіччя могла сприймати ці фактори абсолютно протилежно [2, с.23].

Аналізуючи поему Джеффри Чосера (1340–1400 рр.) «Анеліда та Арцит» Ребекка Дарк стверджує, що в його творі зустрічаються більш «пом'якшене» уявлення про жінку та сновидіння: її обманює або інша людина, або вона є обманутою сновидінням, проте не є сама по собі оманливою. Анеліда, обманута Арцитом, який зрадив їй з іншою, бачить сон, де він просить прощення і повертається до неї. Сон уособлює обмануту жінку, але при цьому вона сама не слугує інструментом обману [2, с.52].

Інший аспект – сновидіння вагітними жінками. У деяких випадках подібні сні могли вважати пророчими або їм приписувалися функції провидіння. Так, лондонський олдермен Арнольд Фітц Тедмар (1201-1275 рр.) розповідаючи історію власної родини, згадав про сон, який бачила його матір, коли була вагітна ним. Загальний «сюжет» полягав у тому, що настоятель і брати лікарні Св. Іоанна Єрусалимського в Клеркенвеллі прийшли за поліном, яке знаходилося у каміні її будинку. Вони винесли його із дому, а згодом принесли мармурову плиту. Через деякий час вони повернули назад й поліно, яке ще деякий час мало залишатися на місці, допоки не вигорить. Згодом вони порадили замінити цю деревину на плиту [1].

Цей сон піддавався інтерпретації: поліном був батько, який під час пологів матері перебував поза домом, а мармурова плита – син, що народився за його відсутності. Батько, як поліно, що вигорало, ще довгий час мав

займатися своєю справою, а син мав перейняти після його смерті це заняття. Відповідно цей сон вказав на подальшу долю новонародженої дитини [1].

Отже, у добу середньовіччя сприйняття сну залишалося ще у парадигмі християнського вчення. Незважаючи на це залишалися популярними різні види сонників, які набули значного поширення серед середньовічної спільноти. Якщо у добу Раннього середньовіччя основний пласт джерел по історії сну стосувався здебільшого знатних та духовних осіб, то після XII ст. вони розширилися вже до матеріалів із репрезентацією середніх та нижчих верств населення. Окремим аспектом можна виділити сприйняття снів жінок: часто вони висвітлювалися у негативному значенні, особливо сни обманутої жінки. Сновидіння вагітних жінок могли інтерпретуватися як пророчі. Перспективи дослідження соціального аспекту сну та сновидіння у добу середньовіччя залишаються відкритими.

Список використаних джерел та літератури:

1. A Medieval Dream. Medievalists.net. – URL: <https://www.medievalists.net/2023/09/a-medieval-dream/> (Дата звернення: 10.05.2024 р.)
2. Dark R. From Eve To Eve: Women's Dreaming In The Middle Ages And Renaissance, Dissertation, The University of Texas at Arlington, 2010. – P.23
3. Krovoza A., Walde C. Traum und Schlaf. Ein interdisziplinäres Handbuch. – Berlin, Heidelberg: J.B. Metzler Verlag, 2018. – S.204
4. Kruger S. Dreaming in the Middle Ages. – Cambridge:Cambridge University Press, 1992. – P.10
5. Wittmer-Butsch M. Zur Bedeutung von Schlaf und Traum im Mittelalter. – Krems: Medium Aevum Quotidianum, 1990. – S. 18

РУДЬ Микола
*кандидат історичних наук, Київський національний університет імені
Тараса Шевченка*

**Середньовічна Німеччина в науковому доробку медієвістів
Київського університету Св. Володимира другої половини XIX ст.**

Одним з пріоритетних напрямків досліджень київських медієвістів другої половини XIX ст., було вивчення ключових проблем історичного розвитку середньовічної Німеччини. Ініціатором вивчення історичного минулого німців у стінах Київського університету Св. Володимира у 60-ті роки XIX ст. став виходець з родини полтавських дворян, випускник Петербурзького університету Василь Олексійович Більбасов (1837-1904). [2, с.49-50]. Першою пробою пера молодого вченого у царині медієвістики стала магістерська дисертація «Хрестовий похід імператора Фрідріха II», яку він захистив у Петербурзькому університеті у 1863 р. [2, с. 50]. У 1864-1866 р. В.О. Більбасов перебував на стажуванні в університетах Англії, Франції і Німеччини, займаючись, зокрема, під керівництвом відомих німецьких істориків Л. Ранке і Г.Зібеля. Після повернення з закордонного відрядження В.О. Більбасов пів року обіймає посаду приват-доцента у Петербурзькому університеті, однак у 1867 р. змінює її на посаду доцента, а з 1869 р. ординарного професора кафедри всесвітньої історії Київського університету Св. Володимира, з яким пов'язано 4 роки (1867-1871) його плідної науково-педагогічної діяльності [2, с. 51]. Уже в перший рік роботи в Університеті Св. Володимира він захистив докторську дисертацію з теми «Попівський король Генріх IV Распе, ландграф Тюрінзький» (К., 1867). Праця присвячена короткому періоду правління (1246-1247) – ставленика папи, німецького короля Генріха IV Распе, який був обраний німецькою феодальною знаттю на з'їзді у Вюрцбурзі 22 травня 1246 р. за настійною вимогою папи римського Іннокентія IV у зв'язку з відлученням ним від церкви за рішенням Ліонського собору 1245 р. імператора Священної Римської імперії Фрідріха II Гогенштауфена. Як вірно наголошує В.О. Більбасов: «Генріх Распе,

обраний за наполяганням папи, німецьким духовенством в королі Німеччини, неодмінно повинен був підкорити свої дії і наміри інтересам цього духовенства» [1, с. 86].

Учений ґрунтовно проаналізував політичну ситуацію в Німеччині після обрання Генріха IV королем, насамперед хід військових дій між Генріхом IV і сином Фрідріха II - Конрадом IV у 1246-1247 рр. та ставлення різних політичних сил до цього конфлікту.

Наприкінці дослідження В.О. Більбасов описує невдачу облогу Ульма військами Генріха IV у лютому 1247 р., його повернення в Тюрінгію та раптову смерть в ніч з 16 на 17 лютого у замку Вартбург [1, с. 102 - 103].

У 70-80-ті роки XIX ст. у вітчизняній медієвістиці отримує значне розповсюдження позитивістська методологія, що стала у той час концептуально-теоретичною базою європейської історіографії. Найбільш відомим її прибічником серед київських медієвістів останньої третини XIX ст. був Ф.Я. Фортинський (1846-1902), котрий сконцентрував свою увагу на вивченні одного з найяскравіших феноменів середньовічної Німеччини – Ганзейського союзу міст та ролі полабо-слов'янського компоненту у його формуванні. Ганзейській проблематиці присвячена докторська дисертація Ф.Я. Фортинського «Приморські вендські міста та їх вплив на утворення Ганзейського союзу до 1370 р.» [7], яку він захистив у 1877 р. і цього ж року став екстраординарним професором, а ще через рік – ординарним професором кафедри всесвітньої історії Університету Св. Володимира [6, с.20].

Ф.Я. Фортинський поставив собі за мету на основі опублікованих джерел дослідити історичний розвиток п'яти міст, що виникли на території, спочатку заселеній полабсько-прибалтійськими слов'янами і потім захопленій та колонізованій німцями-Любека, Ростока, Вісмара, Штральзунда і Грейфсвальда, а також з'ясувати їх роль у формуванні Ганзейського союзу [6, с. 22].

Монографія охоплює широке коло проблем, основними з яких є: виникнення і розвиток самоврядування приморських вендських міст; їх зовнішня і внутрішня торгівля; вплив приморських вендських міст на утворення Ганзейського союзу.

Однак, праця Ф.Я. Фортинського не позбавлена і певних недоліків, як-от: відсутність у ній характеристики цехової системи у містах вендської Ганзи, соціальної стратифікації міського населення, відносин містян з територіальними князями, а також конкуренції між самими містами в рамках Ганзи. Ігнорування останнього моменту, як справедливо зауважила свого часу відома українська дослідниця ганзейської проблематики Н.Г. Подалаяк, мало наслідком певну ідеалізацію Фортинським «батьківської» ролі Любека щодо інших ганзейських міст, небажання побачити за гарним фасадом справжній стан речей усередині об'єднання [5, с. 28].

Підсумовуючи, слід наголосити, що незважаючи на вищезазначені недоліки монографія Ф.Я. Фортинського «Приморські вендські міста та їх вплив на утворення Ганзейського союзу до 1370 р.» стала важливою подією не тільки у вітчизняній, але і європейській урбаністиці. Грунтовне дослідження автором проблеми генези Ганзи, широке коло використаних джерел, критичний аналіз їх змісту, поставили її в один ряд з найбільш фундаментальними працями з ганзейської проблематики у тогочасній Європі.

Інтерес до германістики проявляв під час навчання в Університеті Св. Володимира Володимир Григорович Ляскоронський (1858-1920), котрий під керівництвом проф. Ф.Я. Фортинського у 1881 р. написав студентську роботу «Етнографія за Адамом Бременським», за яку був нагороджений Радою університету золотою медаллю і отримав ступінь кандидата без підготовки спеціальної дисертаційної роботи [4, с. 51].

Предметом дослідження В.Г. Ляскоронського стали етнографічні свідчення, що містяться в хроніці відомого німецького хроніста XI ст. Адама Бременського «Діяння архієпископів гамбурзької церкви», створеній у 1072-1076 рр. на замовлення гамбурзького архієпископа Адальберта і присвяченій

північній Німеччині та сусіднім з нею народам. У вступній частині роботи автор коротко охарактеризував основні віхи життєвого шляху Адама Бременського, писемні і усні джерела, котрими він послуговувався при написанні хроніки, достовірність його свідчень щодо полабських слов'ян, а також данців, шведів і норвежців [3, с. 4-8].

Цілком слушно головну увагу В.Г. Ляскоронського привернули слов'янські племена межиріччя Ельби і Одери, що прославились своїм героїчним опором німецькому «Дранг нах Остен» у X-XII ст. Він детально аналізує повідомлення Адама Бременського про територію розселення заельбських слов'ян, їх племінні союзи, ранні міські центри Полаб'я і Західного Помор'я, господарський устрій, соціально-політичну структуру, особливості військової справи, сімейний побут, ментальність та релігійне життя полабів [3, с. 10-25].

Отож, вивчення наукового доробку медієвістів Київського національного університету Св. Володимира другої половини XIX ст. не викликає сумніву, що середньовічна Німеччина посідала одне з провідних місць у їх дослідженнях. У цей час з'являється низка ґрунтовних робіт з ключових проблем внутрішньо-політичного життя Німеччини доби середньовіччя, а саме: відносин між світською владою та духовною і ролі окремої історичної особистості у цьому протистоянні, процесу колонізації німцями слов'янського Балтійського Помор'я і утворення Ганзейського союзу міст, території розселення слов'ян у Німеччині та слов'яно-німецьких відносин у середні віки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бильбасов В. Поповский король Генрих IV Распе. Ландграф Турингии из дома Людовика Бородатого. – К., 1867. – 191 с.
2. Лиман С.І. Василь Олексійович Бильбасов як історик-медієвіст: київський період його науково-педагогічної діяльності (1867-1871) // Вісник Харківської державної Академії Культури. – Х., 2009. – Вип. 25. – С. 49-58.
3. Ляскоронский В. Этнография по Адаму Бременскому. – К., 1883. – 56 с.

4. Орищенко І. Історичні студії Володимира Григоровича Ляскоронського (20.04.1858 – 21. 05. 1920) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2018. – Вип. 136. – С.50-52.
5. Подаляк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII-XVII століть. – К., 2009. – 360 с.
6. Рудь М.О. Професор Університету Св. Володимира Ф.Я. Фортинський і його праці з історії слов'яно-німецьких відносин у середні віки // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Історія. – К., 1998. – Вип. 38. – С. 18-24.
7. Фортинский Ф.Я. Приморские вендские города и их влияние на образование Ганзейского союза до 1370 года. – К., 1877. – 416 с.

Банківська справа - візитівка ордену тамплієрів

Орден Бідних Рицарів Христа і Храму Соломона, заснований у 1119 році, окрім своєї військової сили, став новатором у банківській справі, створивши одну з перших у світі систем фінансових послуг. У XII-XIII століттях, забезпечуючи захист паломників з Західної Європи до Єрусалиму, тамплієри надавали фінансові послуги, що дозволяло уникати необхідності перевозити великі суми грошей. Ця система фінансових операцій заклала основи для розвитку банківської справи в Європі.

Репутація тамплієрів як захисників християн і паломників зробила їх ідеальними отримувачами пожертвувань. Вони були відомі як "бідні рицарі", які займалися благородною і святою справою, що сприяло зміцненню їхнього спадку. Бернард Клервоський підтримав тамплієрів, оскільки, на відміну від інших рицарів, вони не були варварськими грабіжниками і отримували благословення від Церкви. Високопоставлені вельможі та церковні діячі позитивно реагували на образ тамплієрів, навіть якщо існували певні побоювання щодо їхнього військового характеру. У 1130 році Бернард написав «Похвалу новому рицарству», де захоплювався їхньою боротьбою за справедливість і захист християн, підкреслюючи, що їхні дії у священній війні були виправдані [2, р. 215].

У 1145 році, після смерті короля Арагону Альфонсо I, який заповів третину свого майна тамплієрам, розпочалася ера щедрих дарувань на користь ордену. Прагнучи не відставати від світських влад, Церква також активно підтримувала орден. Важливим кроком у цьому напрямку стала булла «Усякий дар досконалий» (Omne Datum Optimum), видана 29 березня 1139 року папою Інокентієм II [4, р. 59]. Цей документ підтвердив підтримку тамплієрів і надав їм численні привілеї. Булли "Milites Templi" та "Militia Dei" дозволили ордену збирати податки, брати десятину, отримувати

зобов'язання і право на поховання у місцях, де вони мали свої oratores, а також призначати власних капеланів, звільняючи їх від контролю місцевих єпископів.

Спочатку більшість пожертвувань використовувалася для облаштування замків та маєтків, що слугували ордену як військові бази і місця проживання. Проте зі зростанням впливу та багатства тамплієрів вони почали розвивати фінансові послуги. Потреба в безпечних і ефективних фінансових операціях зростає, оскільки паломники і купці потребували надійних методів перевезення та зберігання коштів. Тамплієри запропонували систему депозитів та позик, що дозволяло паломникам залишати кошти в одному із замків ордену та отримувати їх у будь-якому іншому. Ця система, яка є прообразом сучасних банківських акредитивів, забезпечувала безпечний рух коштів [1, р. 14].

Фінансові послуги, які надавали тамплієри:

1. Депозити та позики. З кінця XII ст. паризький храм тамплієрів виконував функцію сховища для королівських податків. Бальї та сенешалі короля передавали до Паризького храму будь-який надлишок, отриманий від зібраних податків після покриття витрат. Водночас храм забезпечував виконання всіх платежів за королівськими мандатами з коштів короля, що зберігалися у тамплієрів. Іноді ці платежі перевищували суму королівських грошей, що зберігалася в храмі; у таких випадках тамплієри виступали як кредитори короля. Такі фінансові відносини тривали до 1307 року.

2. Фінансовий контроль. Тамплієри мали скарбників у різних регіонах, які розробляли складні системи державної бухгалтерії. Наприклад, система в Паризькому храмі консолідувала всі державні доходи і витрати, забезпечуючи ефективне управління фінансами. Ця система поширилася і на інші країни Північної Європи у XIII столітті. Скарбники призначалися Ордену і звітували перед королем, забезпечуючи прозорість та контроль фінансів.

3. Збір податків та аудит. Тамплієри іноді самостійно збирали податки для королів. Наприклад, у 1184 році тамплієри вперше зібрали податки для короля Англії. Усі платежі, здійснені храмом, ставали остаточними лише після затвердження скарбником. Цей процес створював боргові рахунки королів на користь Ордену, що забезпечувало фінансову стабільність та довіру.

4. Грошові перекази та фінансові гарантії. Тамплієри забезпечували міжнародні грошові перекази для європейських королів, особливо у випадках дипломатичних потреб. Наприклад, у Паризькому храмі здійснювалися платежі за мирними угодами між Францією та Англією у 1258-1259 роках. Тамплієри також тримали застави для монархів з 1158 року, надаючи фінансові гарантії [3, р. 123].

5. Фінансове управління. Багато тамплієрів були фінансовими радниками європейських королів. Незважаючи на відсутність безпосередньої влади в управлінні державними фінансами, вони відігравали важливу роль у наданні банківських послуг. Наприкінці XIII століття італійські банківські дома почали замінювати тамплієрів як королівських банкірів.

Отже, Орден тамплієрів відігравав ключову роль у розвитку фінансових операцій середньовічної Європи. Тамплієри змогли накопичити значні багатства завдяки численним пожертвуванням, грамотному управлінню та підтримці світської та церковної влади. Це дозволило їм створити потужну фінансову структуру, яка забезпечила ордену стабільний дохід і вплив у середньовічній Європі. Вони запровадили систему листів кредиту та збереження цінностей, що дозволяло паломникам безпечно подорожувати, не ризикуючи великими сумами грошей. Мережа прецепторіїв ордену функціонувала як перша банківська система, дозволяючи клієнтам отримувати кошти в різних частинах Європи і Близького Сходу. Завдяки потужній військовій організації та підтримці церкви, тамплієри забезпечували безпечні та ефективні фінансові послуги.

Список використаних джерел та літератури:

1. Beem, Scott J. The (Not So) Poor Knights of the Temple // *Historia*. Vol. 6. Eastern Illinois University, 1997. P. 4 – 19.
2. Bernard of Clairvaux, In Praise of the New Knighthood // *The Templars: selected sources* / M. Barber, K. Bate. Manchester University Press, 2002. P. 215–227.
3. De la Torre, Ignacio. The London and Paris Temples: A Comparative Analysis of their Financial Services for the Kings during the Thirteenth Century // *The Military Orders*. Vol. 4. Ashgate, 2008. P. 121 – 127.
4. Omne Datum Optimum// *The Templars: selected sources* / M. Barber, K. Bate. Manchester University Press, 2002. P. 59

Інститут кафеса в Османській імперії: причини походження

Перш, ніж переходити безпосередньо до опису процесу появи інституту кафеса в Османській імперії, доречно внести ясність в питання того, що він із себе представляв. Так, по суті означений кафес був комплексом з дванадцяти павільйонів з кімнатами, що знаходився у внутрішньому дворі, іменованому шимширликком, резиденції османських султанів Топкапи. Кафес, фактично, лишився єдиною з будівель гарему, що зберіглася з давніх часів в недоторканому вигляді, однак відомий він не цим, а своїми знаменитими мешканцями, про що ми детальніше й поговоримо.

З часів султана Мехмеда II Завойовника [1451-1481] в Османській імперії існував закон Фатіха, що легалізував при успадкуванні трону практику братовбивства як запоруку для забезпечення спокою в державі. Однак на початку XVII століття цей звичай заступило правило ізоляції наступників престолу в окремих покоях, якими й виступав кафес. Іншими словами цей комплекс представляв собою своєрідну літню в'язницю, в якій утримувалися сини правлячого падишаха, його брати, а інколи й колишні султани, що втратили престол в результаті заколотів. Загалом, це було місце перебування усіх членів правлячої династії чоловічого роду, окрім самого падишаха, що мали право на пряме спадкування трону. Традиційно вважається, що історію кафесу слід починати від правління Ахмеда I [1603-1617], який всупереч традиціям зберіг життя своєму брату Мустафі [1617-1618, 1622-1623]. Причини цього трактують по-різному. В першу чергу, життя Мустафі зберегли із побоювань, що Ахмед, якому на момент воцаріння було лише тринадцять років, не зможе забезпечити потомство, поставивши під загрозу подальше існування династії. До того ж Мустафа страждав на психічне захворювання, через що в ньому не вбачали серйозного конкурента. Так чи інакше, але ці події змінили існуючий порядок престолонаслідування. Деякі дослідники схильні вважати, що до цього процесу доклала свою руку

фаворитка Ахмеда I Кесем-султан (1590-1651), яка побоювалася, що її власні сини падуть жертвою братовбивства під час правління первістка Ахмеда Османа [1618-1622], якщо традицію престолонаслідування не буде змінено. Втім, якщо предметніше аналізувати історію виникнення кафеса, то витoki слід шукати в правлінні батька Ахмеда I Мехмеда III [1595-1603]. Початок свого правління цей падишах відзначив з своєрідним кривавим розмахом, одночасно стративши дев'ятнадцять своїх братів. Така показна жорстокість викликала значний резонанс, навіть, серед пересічного османського населення, що звикло до практики братовбивства. Звісно, не варто переоцінювати вплив суспільної реакції на падишаха та його оточення у питанні зміни порядку престолонаступництва, однак можна припустити, що певну роль вона все ж справила. Однак Мехмед III лише братами не обмежився, пішовши значно далі. Його патологічно підозріла натура вбачала серйозну конкуренцію і з боку своїх власних синів, в зв'язку з чим він вперше в османській історії відійшов від практики посилення шехзаде до санджаків, де вони б набиралися адміністративного досвіду, здобували б собі майбутніх політичних союзників та мали б можливість брати участь у військових кампаніях. Натомість, сини султана опинилися у фактичному ув'язненні в комфортних, але повністю ізольованих від світу покоях, які згодом й дістали назву кафес [1, с. 278]. При цьому до султанських спадкоємців було приставлено спеціальну варту, яка мала суворо оберігати їх від зовнішнього світу, маючи чітку інструкцію – вбити принців, якщо тільки вони відважаться покинути відведені їм покої [1, с. 278]. Вважається, що не лише Мехмед III був ініціатором подібного нововведення та пересторог, оскільки ще більше, ніж він втратити владу боялася його матір – всевладна Сафіє-султан (1550-1618). Її страх перед тим, що після воцаріння онуки відберуть у неї ту безмежну владу, котрою вона користувалася при своєму безхарактерному синові, був настільки великим, що вона без вагань позбулася власного онука Махмуда (1587-1603), який мав необережність поставити під авторитет її сумнів. Зокрема, шехзаде заявив, що «батько

знаходиться під владою старої султанші, яка нічого не поважає, крім власних бажань ... і держава руйнується». В результаті Сафіє-султан влаштувала інтригу, в результаті якої онука було страчено. Можна зробити висновок, що поруч із падишахом його царствена валіде, боячись втратити свою непомірно велику владу, стали одними із ключових ініціаторів ізоляції шехзаде від державного управління. Щоправда, існує й інша версія відносно того, чому було скасовано традицію відсилання спадкоємців у провінції. Так, вважається, що на початках від цього звичаю відмовилися просто тому, що жоден із братів згаданого Мехмеда III на момент його воцаріння не досяг потрібного віку для того, щоб стати губернатором [2, с. 225]. Втім, така думка видається не надто переконливою, принаймні тому, що як мінімум від двох до трьох його братів досягли чотирнадцяти чи п'ятнадцяти років, а за османськими мірками це був цілком підходящий вік для губернаторства. Втім, якими б не були причини скасування цієї практики її результати є добре відомими. Час, проведений шехзаде у фактичній тюрмі, пригнічував молоді уми, порушував душевну рівновагу, а невихованість породжувала в серці страх і вагання. Тож, султани виховані таким чином ставали іграшками в руках неосвічених та амбітних візирів та інших сановників, а принцип передачі султанату найстаршому ленові династії лише поглибив цю проблему, оскільки відтепер на престолі опинявся той шехзаде, що найбільшу частину свого життя провів у руїнах та чия здатність мислити та стан здоров'я були не в найкращому стані через довге сидіння в кафесі [3, р. 95]. Приклади падишахів, що ставали султанами після тривалого сидіння в кафесі наглядно ілюструють це твердження в повному обсязі.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що кафес став колективним продуктом суб'єктивістських прагнень діючих падишахів, що виходили з міркувань захисту власної влади від посягань або убезпечення династії в ключі її продовження і, якщо Мехмед III ввів неоголошений кафес для синів султана, то Ахмед I розширив його дію ще й на братів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Евлоев Р. Всемирная история. Османская империя / Евлоев Р. – К.: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. – 368 с. – (Всемирная история).
2. Финкель К. История Османской империи. Видение Османа / К. Финкель: Пер. с англ. Ю. Яблоков, К. Алексеев. – М.: АСТ, 2014. – 833 с.
3. Ahmet Refik Altınay. Kadınlar Saltanatı. Cilt 1. Osmanlı Saraylarında / Ahmet Refik Altınay. – İstanbul: Dilek, 1984. – 194 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pdfcoffee.com/kadinlar-saltanati-1-arefik-pdf-free.html>.

**Політичний та особистий контекст промови Юліана «Відступника»
до Сенату та народу Афінського**

Промова до Сенату та народу Афінського є унікальним джерелом з двох основних причин. По-перше, через політичні обставини, у яких вона була написана та з якою метою – у ній Юліан прагне обґрунтувати свою подальшу боротьбу з Констанцієм. Враховуючи те, що IV століття характеризувалося частими громадянськими війнами та узурпаціями, для Юліана було необхідно легітимізувати свою боротьбу проти законного імператора, а отже – фактично, посягання на престол. Юліан як цезар, кинув виклик зверхності Констанція (через це він опинився за крок від того, щоб стати узурпатором). З цієї причини його похід проти Констанція, завершений через смерть останнього, супроводжувався ще однією кампанією – з листів [5; С 1]. По-друге, для пояснення причин свого можливого виступу автор зокрема використовує свідчення зі свого життя, тож ця промова є за своєю суттю автобіографічною.

Розпочнемо з політичного контексту промови. Промова була написана у середині літа 361 р., коли Юліан увійшов до балканських і дунайських провінцій.[8; С.77]. Як повідомляє Амміан Марцелін [Амм. Марс. XXI.10.5–8], окрім послання у Афіни, були відправлені листи до Римського сенату, а також до Спарти та Коринфу. З цих листів лише Послання до афінян збереглося повністю. Зміст листа до сенату в Римі можна оцінити за його коротким описом Амміаном та реакцією, яку він викликав. З цього опису можна зрозуміти, що він за змістом та метою схожий на послання до Афінян. Вибір міст, яким були відправлені листи, досить характерно показує життєві та політичні уявлення Юліана – усі зазначені міста мали багату історію у минулому [7; С.153], тож їхня підтримка була для Юліана ледь не сакральною важливою. Щодо Афін, то нам відомо про велику прихильність Юліана до

цього міста і у промові він використовує паралелі з афінської історії для підсилення ефекту своєї розповіді [4;С.355-357].У подібному контексті Юліан згадує протистояння Арістіда Справедливого та Фемістокла, зазначаючи: «І якщо це дія справедлива, то ви, ймовірно, станете її вітати...якщо діяння бракує справедливості, то вам пристойно піддати його безчестю. Адже ніщо так не споріднене з мудрістю, як справедливість.»[Jul. Ad Ath. 269d- 270b]. Тут Юліан натякає, що афіняни мають підтримати його боротьбу проти Констанція як справу справедливу.

Щодо тогочасної політичної ситуації, то вона була досить напруженою. На час написання Послання до афінян у другій половині 361 р. Юліан зі своїми силами вже просунулися до кордону середнього Дунаю, готуючись до протистояння з Констанцієм і отримали контроль над стратегічними пунктами, такими як міста Сірмій, Наісус і перевал Суккі.[3; С 79]. Послання до Афін, Коринфу, Спарти та Риму мали на меті підірвати контроль Констанція над Ілліріком. Однак, як відомо, у кожному з міст Юліан мав різний рівень підтримки. Так, відповідь від Риму була лаконічною, однак вичерпною: як переказує Амміан Марцелін, після прочитання Юліанового листа Сенату, пролунав загальний одностайний вигук: «Просимо поваги до того, хто тебе підніс!» [Amm. Marc. XXI.10.7–8.]. Далі Сенат відправив посольство до Констанція, який тоді перебував в Антіохії, щоб засвідчити свою відданість людині, яку вони вважали законним правителем [8; С.79]. Лояльність до Констанція була продемонстрована і в інших частинах Італії, як-от Аквілея [Amm.Marc. XXI.11–12].

Водночас, нам відомо, що Юліана намагались проголосити цезарем його війська два рази: вперше у 359 р, після переможної битви біля Страсбургу (однак він відмовився), а вдруге в 360 році, в Лютеції, у відповідь на вимоги Констанція відправити значну частину галльської армії на схід проти Персії.

Юліан, як і раніше щодо свого проголошення цезарем, говорив про те, що не бажав цього і лише послухався волі богів [Jul.Ad Ath.284c-285c]. Він наголошує на тому, що не знав про плани повстанців ледь не до останньої

хвилини і дуже переймався, що більше не міг «вірно слухатися Констанція» Також, як сам свідчить Юліан, він доклав дуже багато зусиль, аби не видати юрбі людей Констанція. Отож, Юліан не повстав проти імператора раніше, хоча теоретично мав на це можливість.

З огляду на це, виникає питання, чому він не виступив проти імператора раніше? По-перше, у державі, котра стала свідком низки узурпаторів протягом останнього десятиліття, це було досить ризиковано. З цього і випливає неоднорідна підтримка Юліана на Заході, де зазвичай і відбувалась ефективна та жорстка боротьба Констанція з повстанцями. У свою чергу, Юліан вельми не хотів увійти в історію як черговий узурпатор (негативне ставлення до них ми бачимо у промовах Юліана, присвячених Констанцію та Євсевію) [Jul.Or.3; 109a-109d]. Враховуючи недобру пам'ять про його брата Галла, якого імператор звинуватив у змові, подібне дійсно видавалось можливим. Власне, у цьому і головна мета Послання до афінян та інших листів – обґрунтувати справедливість свого майбутнього виступу і свої права на престол. Тож, у такій ситуації було б необачно, якби Юліан просто заявив про свою невинуватість. Тепер, коли громадянська війна була фактично неминучою, жителям імперії потрібно було стати на чийсь бік, і досліджувана промова мала б «допомогти» своїй аудиторії прийняти сторону [8; С. 83]. Щодо особистого контексту, то під час написання цього твору розповідь про життя автора, певно, була не основною метою. Хоча автор досить детально подає інформацію про своє життя до проголошення його августом в Лютеції, він зосереджує увагу на тих моментах, які, ймовірно, могли б забезпечити йому симпатію аудиторії та виправдати його можливий виступ проти імператора [7; С. 153-154]. Так, на початку промови Юліан акцентує увагу на їхній кровній спорідненості з Констанцієм з двох основних причин. По-перше, таким чином він, знову ж таки, обґрунтовує свої права на престол за правом народження. По-друге, так він підкреслює ганебність дій Констанція проти нього та його близьких. Юліан пише: «Наші батьки були братами, синами одного батька. І як же ця людина,

найулюбленіший цар обходився з нами, близькими родичами!» [Jul.Ad Ath.,270c-270d]. Юліан фактично звинувачує імператора у «Різні принців», внаслідок якої було вбито більшість їхніх родичів чоловічої статі, зокрема і батька Юліана [Jul.Ad Ath.,271a]. Свідчення інших джерел щодо «сліду» Констанція у цій трагедії різняться. До прикладу, Євтропій зазначає, що сумнозвісні події відбулися не через безпосередньо наказ Констанція, однак через його непрямий вплив [Eutr., X, 9.1]. У будь-кому разі, Констанцій, так чи інакше, був причетний до масового вбивства потенційних спадкоємців престолу. З самого початку промови Юліан робить досить різке припущення, що саме через такі вчинки Констанція «переслідувало його нещастя — бездітність — і його невдача в перських війнах» [Jul.Ad Ath., 270d-271a].

Юліан описує складні умови його з братом дитинства та юності, котрі їм «влаштував» саме імператор, згадуючи Констанцію з докором їхнє заслання в імператорській резиденції Мацелл. [Amm. Marc, XXV. 2.7]. Приблизно шість років перебування там Юліан описує як дуже нещасливий епізод свого юнацтва, згадуючи: «мене забрали зі шкіл, хоч я був ще зовсім хлопчиком...». Юліан додає, що жили вони з братом «неначе під охороною персів ...Так що ми були позбавлені будь-якої серйозної науки, будь-якого вільного спілкування; ми ставали блискучою прислугою, бо ми виховували власних рабів, як проводять час з друзями. Жоден ровесник не підходив до нас, жодному це не дозволялося..» [Jul.Ad Ath., 271c-271d]. Юліан звинувачує імператора і в несправедливому вироді щодо його брата Галла. [Jul. Ad Ath. 272d]. Після страти Галла Юліана через підозри в участі у змові поселили під постійний нагляд у містечку Комум, що біля Медіолана [Amm.Marc., XIV,2]. За словами Юліана, у цей час він перебував у постійному страху за своє життя і, «якби не якийсь бог, що забажав врятувати мене, привернув до мене прекрасну і добру Євсевію, то не зміг би я сам вирватися з його рук» [Jul. Ad Ath., 273a]. Тут Юліан згадує опіку августи його долею і її заступництво перед імператором. Зокрема, завдяки їй Юліану було дозволено відвідати Афіни, про що він згадує у промові. Його перебування у Афінах було

недовгим (близько 4 чи 6 місяців) – у жовтні 355 р. імператор викликав кузена до свого двору у Медіолан. Юліан, за його свідченнями, вельми не хотів полишати місто: «Сама богиня (Афіна) — свідок, що хотілося мені померти в Афінах, а ніж їхати (до Констанція)» [Jul. Ad Ath., 275a-275b].

Щодо його призначення цезарем, то як автор визначає в промові – після цього він ще більше боявся за своє життя і був не вельми радий цьому призначенню. Юліан пише: «Висів на мені день у день страх за моє життя, бачить Геракл, і який жахливий!». Однак, як вже згадувалось, він вважав, що на те (себто, що він став цезарем) воля богів і негоже її не коритися. Юліан з докором повідомляє, що так чи інакше, протягом усього його перебування на посаді цезаря за ним постійно слідували люди Констанція і він не відчував себе у безпеці, згадуючи: «Мої двері були замкнені, вартові охороняли їх, моїх слуг обшукували, щоб жоден з них не міг пронести навіть дрібниці від моїх друзів, і служили мені чужі (раби)» [Jul. Ad Ath., 277b].

Слід зазначити, що повноваження Юліана на посаді цезаря були досить обмеженими і його тривалий час не допускали до повноцінного військового й адміністративного керівництва. Як повідомляє Амміан Марцелін, коли Юліан спробував знизити податки в Галлії, префект преторія Флоренцій, неначе «на зло» йому видає наказ про їхнє збільшення [Amm. Marc, XVII, 3].

Такими діями Флоренцій чітко дав зрозуміти, що підкорюється він лише Констанцію, однак точно не Юліану [11;С.11]. У досліджуваній промові добре видно обурення Юліана через таке ставлення до нього – на певний час він взагалі вирішив відійти від управління справами і «мовчаням явити свою гідність» [Jul. Ad Ath.,278a- 278 d].

З огляду на ці факти, можна визначити, що Констанцій розглядав цезаря не як повноправного співправителя, а як помічника з обмеженими повноваженнями та завданнями. У його компетенцію входили військові справи, (хоча навіть тут його повноваження обмежувалися), його усунули від цивільного управління та судочинства [11;С.12]. Саме ця обмеженість повноважень Юліана, що поєднувалась зі зневажливим ставленням, стали

основною причиною подальшого конфлікту Юліана з Констанцієм. Так, Амміан Марцелін згадує, що Констанцій був оточений людьми, що намагались очорнити Юліана та замовчувати його здобутки у військовій кампанії в Галлії, натомість – піднести своїми лестощами імператора, хоча він не мав до них жодного стосунку [Amm. Marc., XVI,12]. У цьому, зокрема, і полягає особистий контекст промови – аналізуючи її, можна припустити, що в Юліана була сильна образа на імператора за таке ставлення до нього та його родини.

Як вже зазначалось, Юліан акцентує, що він ледь не постійно, як і до отримання посади цезаря, так і після, відчував себе в небезпеці [Jul. Ad Ath., 273c, 274d–275a, 277c, 278b]. З цього можна зробити припущення про ще одну причину, чому Юліан не вступив раніше у конфронтацію з імператором – враховуючи обставини його дитинства та юності, а згодом і жорсткий контроль на посаді цезаря, він відчував страх за своє життя. Убивство Констанцієм членів родини Юліана під час «Різні принців», а також страта Галла згадуються протягом всієї промови низку разів. Ці згадки слугують для того, аби вкотре підкреслити, що хоча сам Юліан ніколи не прагнув влади, Констанцій прийшов на трон, змочивши себе кров'ю своїх родичів, аби здобути владу[8;С 84]. Взагалі, протягом всієї промови проглядається теза, що незважаючи на таке погане ставлення Констанція до Юліана, вбивства його родичів (котрі показали, що Констанцій зневажає кровні зв'язки), сам же Юліан завжди був покірним кузену-імператору і поважав його навіть після того, що він зробив. Погодимось, це виглядає певним чином нереалістично, однак корелюється як з метою листа (представити Констанція у негативному світлі і таким чином обґрунтувати справедливість своєї боротьби), а з іншого – співставляється з реальним ходом справ – як би там не було, однак Юліан не проявляв непокори до цього часу.

У ході промови автор неодноразово наголошує на тому, що підкорювався волі богів як під час проголошення його цезарем, так за спроби проголосити його августом в Лютеції. Юліан так згадує події у Лютеції: «І

коли здійснювався шум ще більший і в усім палаці панувало сум'яття, я благав Бога дати мені знак. І дав Він мені знак, і наказав поступитися і не чинити опір волі армії...навіть після цих знаків я не був готовий, але чинив опір, скільки міг, і не приймав ні титулу, ні діадеми. Однак, я один не міг приборкати стількох, і, більше того — богів, які бажали, щоб це трапилося...» [Jul. Ad Ath, 284 с]. До впливу богів Юліан часто звертається протягом промови, перш за все, аби засвідчити справедливість його справи і обґрунтувати свої дії [8;С.79]. Окрім цього, ймовірно, Юліан й сам вірив у свою певну місію. Згодом, несподівана смерть Констанція фактично за крок від початку громадянської війни лише утвердила цю віру [2; С. 87-88].

Отож, Лист до Сенату та народу Афінського Юліан пише з певною метою – аби аргументувати свій подальший виступ проти Констанція, у чому і полягає політичний контекст промови. Особистий контекст листа відображається у досить детальній інформації про життя автора. Політичний та особистий контекст промови поєднуються, адже всю автобіографічну інформацію Юліан подає, перш за все, аби виправдати можливий виступ проти законного імператора та сформулювати його негативний образ, водночас визначивши підтвердження справедливості своїх дій.

Список використаних джерел та літератури

1. Ammianus Marcellinus. With an English translation by John C. Rolfe. Vol. I. Cambridge, Mass : Harvard University Press ; London : 1935. 583 p.
2. Athanassiadi, P. Julian: An Intellectual Biography. London: Routledge Revivals , 2015. 272 p.
3. Bowersock, G. Julian the Apostate, London. 1978, 135 p.
4. Bregman, J. «The emperor Julian's view of classical Athens». Essays on politics, war, and history in ancient Greece in honor of Donald Kagan, Claremont, 1997, P 355–357
5. Elm S. Julian the Writer and his Audience., The Classical Press of Wales, 2012. P 1-18
6. Eutropius: Breviarium, translated with an introduction and commentary (trans. by Bird H.W.). Liverpool: Liverpool University Press, 1993. 186
7. Gardne A. Julian: Philosopher and Emperor, and the Last Struggle of Paganism Against Christianity. G. P. Putnam's sons, 1885. 364 p.

8. Humphries M. The Tyrant's Mask? Images of Good and Bad Rule in Julian's Letter to the Athenians. *Emperor and Author: The Writings of Julian the Apostate*; Swansea: Classical Press of Wales, 2012. P 75-90
9. The Works of the Emperor Julian/With an Eng. trans. by W. C. Wright. London : William Heinemann ; New York : The Macmillan CO, Vol. II : Orations 6–8. Letters to Themistius, To the Senate and People of Athens, To a Priest. The Caesars. Misopogon. 1913. 519 p.
10. The Works of the Emperor Julian /With an Eng. trans. by W. C. Wright. Cambridge, Mass.: Harvard University Press,. Vol. I : Orations 1–5. 1913. 528 p.
11. Пуховець Д. Правління Цезаря Галла: причини невдачі. *Старожитності Лукомор'я*, 2021. С.7-21.

Культура, устрій та структура суспільства етрусків

Культура етрусків вражає своєю різноманітністю та складністю, що відображається у їхньому мистецтві, архітектурі, ремеслах та релігійних обрядах. Зокрема, вивчення археологічних знахідок і писемних джерел дозволяє відтворити картину життя етрусського суспільства із його усією розмаїттю та протиріччями. Етруски відомі своєю високорозвиненою керамікою та ремісництвом, що відображалось у виробництві предметів побуту та розкішних виробів. Вони також відіграли важливу роль у торгівлі та контактах з іншими цивілізаціями Середземномор'я, що сприяло обміну культурними впливами та інноваціями. Авторитетні дослідники, такі як Массімо Паллотіно та Лариса Бонфанте[2], присвятили свої кар'єри вивченню етрусської культури, що дало можливість краще розуміти її унікальність та значення для античного світу. Серед ключових аспектів культури етрусків варто відзначити їхні міфологічні уявлення, які знаходять відображення у мистецтві та архітектурі, а також виявлення особливостей їхнього мовлення та писемності, що є предметом дослідження лінгвістів і філологів. Релігійні уявлення етрусків були вкрай складними та містичними, вони вірили в велике розмаїття божеств, які впливали на всі аспекти їхнього життя. Вивчення цієї культури є важливим не лише для істориків, а й для всіх, хто цікавиться спадщиною давніх цивілізацій та їхнім впливом на сучасність. Роль жінок у етрусському суспільстві також привертає увагу дослідників, оскільки вона виявляється більш вільною порівняно з іншими античними цивілізаціями, що свідчить про особливості культурного підґрунтя етрусської цивілізації.[1] Через обмежену кількість писемних джерел та постійний потік археологічних відкриттів, культура етрусків залишається об'єктом постійного дослідження та розкриття нових аспектів, що визначає її значення для світової історії та культурної спадщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Pallotino Massimo. The Etruscans. Bloomington: Indiana University Press. 1975. p.124-157
- 2 Larissa Bonfante 1970. "Roman Triumphs and Etruscan Kings: The Changing Face of the Triumph." Journal of Roman Studies

Образ Каллірої як уособлення жінки в Елладі за романом Харитона «Повість про кохання Херея та Каллірої»

Дослідження історії Стародавньої Греції здійснюється переважно на основі найрізноманітніших джерел. Безумовно, першочергове значення серед них мають власне історичні тексти Геродота, Фукідида, Ксенофонта та інших добре відомих античних авторів. Починаючи принаймні з середини ХІХ ст. акцент поступово зміщувався у бік джерел епіграфічних, нумізматичних, археологічних в найширшому значенні цього терміну.

"Повість про кохання Херея та Каллірої" відзначається своєю спроможністю розширити наше розуміння культурного оточення давньогрецької цивілізації. Цей літературний твір глибоко проникає в життя та переконання греків, відкриваючи перед нами їхні цінності, основні соціальні конструкції та загальні канони життя.

Хоча за критеріями Ван Дер Спека роман важко вважати історіографічним джерелом, він все ж може сприяти дослідженню та розумінню життя еллінів того періоду, включаючи їхній побут, духовний світ та соціальну структуру.

Роман "Повість про кохання Херея та Каллірої" відноситься до одного із п'яти канонічних давньогрецьких романів, що дійшли до наших днів. Цей твір належить до жанру елліністичного роману. Елліністичний роман, який виник у ІІІ – І столітті до Р.Х., характеризується драматичною історією кохання або пригодами героя, які поєднуються з його мандрівками та мають прив'язку до певних історичних подій.

Важливою констатацією є те, що роман Харитона "Повість про кохання Херея та Каллірої" вважається анахронічним. Події, що розгортаються навколо головних героїв, відбуваються у часи, що передують створенню самого роману. На це вказує історичний контекст, в якому батько Каллірої,

Гермократ, є відомим давньогрецьким полководцем з Сиракуз. "Гермократ, сиракузький стратег, той що переміг афінян, (ὁ Συρακούσιων στρατηγός, οὗτος ὁ νικήσας Ἀθηναίους,) мав дочку, по імені Калліроя, що була дівою достойною подиву і яка була гордістю Сицилії" (Charit. 1.1.1). Події стосуються 413 року до Р.Х., коли знаменитий сиракузький стратег Гермократ переміг Афінський флот.

Роман Харитона "Повість про кохання Херея та Каллірої" є визначним зразком давньогрецької літератури, в якому центральний образ Каллірої слугує уособленням жінки в Елладі. Тут Калліроя виступає не лише як втілення фізичної краси, але й як символ внутрішньої міцності та непохитності. У ролі головної героїні, вона стає центром всієї історії, а її персонаж проходить значний еволюційний шлях протягом оповіді.

На початку роману, Калліроя представлена епітетом краси та моральної досконалості. Опис її зовнішності, наданий автором з величезною деталізацією, негайно привертає увагу оточуючих. Її привабливість вражає і захоплює, викликаючи нестримне бажання у багатьох, і розжарює ревності серед спостерігачів. Проте привабливість Каллірої переходить межі лише зовнішніх ознак. Вона виявляє в собі глибину характеру, що відрізняє її від звичайних об'єктів бажань.

Навіть з усією своєю красою, Калліроя є розумною, самостійною та морально праведною жінкою. Її вчинки та рішення віддзеркалюють її доблесть та вагомість, завойовуючи повагу і захоплення тих, хто знає її ближче.

Подання Каллірої як красивої та морально вишуканої особистості додає глибини її образу, викликаючи роздуми про стереотипи жіночності та волі. Вона не просто предмет чоловічого бажання, а повноцінна особистість зі своїми мріями, амбіціями та своєю волею. Краса Каллірої набуває декількох сенсів, привертаючи одночасно і щире любов, і тільки поверховий інтерес. Крім того, приваблива зовнішність Каллірої виступає як каталізатор для багатьох конфліктів у романі. Це спонукає відчуття заздрощів та суперництва

серед її прихильників, що призводить до інтриг та зради, розгортаючи неочікувані сюжетні лінії. Проте реакція Каллірої на ці виклики розкриває її внутрішню міць та непохитність. Вона вміло навігує в підступних водах інтриг та заздрощів, не поступаючись своїми цінностями та чесністю.

У романі Харитона, позиція головної героїні, Каллірої, визначається не лише її зовнішньою красою та моральною чеснотою, але й непохитною волею та стійкістю перед випробуваннями долі. Протягом ходу оповіді, Калліроя стикається з низкою складних ситуацій і терпких випробувань, які перевіряють її характерну силу та наполегливість. Одним із найважливіших випробувань для Каллірої є її викрадення, що викликає послідовність подій, що рухають сюжет вперед.

Крім того, стійкість Каллірої демонструється у її невмирущому коханні до Херея. Незважаючи на перешкоди, такі як зрада, розлука та підступи заздрісних суперників, Калліроя залишається вірною своєму коханому. Її кохання до Херея стає джерелом сили, яка допомагає їй пережити труднощі і витримати, незважаючи на всі перешкоди. Перед обличчям зради і психологічного страждання характер Каллірої знаходиться на вершині своєї сили. Вона не представляє собою беззахисну жертву. Вона як незалежна та сильна жінка відмовляється бути залежною від обставин. Її непохитна відданість та міцний дух стають символом надії в світі, який є повним небезпек та невизначеності.

Образ Каллірої у романі Харитона відображає еволюцію уявлень про роль жінки в давньогрецькому суспільстві та підкреслює її незалежність та рівноправність відносно чоловіків. Цей образ став важливим символом репрезентації жіночої ідентичності та позначився на формуванні культурного та соціального обличчя грецького суспільства.

Калліроя виступає не лише як красива жінка, але й як особистість з власною волею та власними цілями. Вона активно приймає рішення, що визначають її долю, і не піддається традиційним очікуванням суспільства відносно жіночої ролі. Володіючи різноманітними здібностями та талантами,

вона виявляється як винахідлива та розумна особистість, здатна подолати будь-які труднощі та вирішувати складні проблеми.

Образ Каллірої демонструє, що жінка може мати вагому роль у суспільстві, не обмежуючись стереотипами жіночості свого часу. Її незалежність та рішучість виявляються в здатності до самовираження та самостійного вирішення життєвих ситуацій. Цей образ став важливим кроком у формуванні уявлень про роль жінки у давньогрецькому суспільстві, підкреслюючи її важливість і рівноправність з чоловіками у формуванні культурного та соціального середовища.

Список використаних джерел і літератури:

1. Chariton, De Chaerea et Callirhoe Rudolf Hercher, Ed.
2. Alvares J. Perspective and ideal in chariton's "chaireas and callirhoe";. Acta classica. 2000. Vol. 43. P. 5–14. URL: <https://www.jstor.org/stable/24595079>.
3. Ben Edwin Perry. Chariton and his romance from a literary-historical point of view. Illinois classical studies. 2016. Vol. 41, no. 2. P. 443. URL: <https://doi.org/10.5406/illiclasstud.41.2.0443>.
4. Goold, G. P. (1995). Chariton: Callirhoe. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 0-674-99530-9. With Greek text.
5. Wiersma S. The ancient greek novel and its heroines: a female paradox. Mnemosyne. 1990. Vol. 43. P. 109–123. URL: <https://www.jstor.org/stable/4431891>.

«До питання про *feriae Sementivae*»

Feriae Sementivae або свято сівби належало до так званих рухливих свят, тобто їхня дата не була закріплена, і воно відзначалося за вказівкою понтифіків. Як не дивно, ця церемонія залишається практично поза увагою з боку вчених. Дослідженню Сементив, крім декілька статей у спеціальних енциклопедіях [5–7], присвячено лише дві публікації Л. Делятта та Ж. Байє [3; 4]. Тому у відношенні *feriae Sementivae* залишається багато невирішених питань. Джерела дають дуже уривчасті дані щодо них, але це дозволяє нам дати свою інтерпретацію спірним моментам.

Що стосується дати проведення свят, то вона достовірно не відома. Деякі вчені припускають, що воно мало проводитися у грудні, після закінчення посівних робіт. Однак, піврічний релігійний цикл із серпня по грудень був спрямований на примноження врожаю [2, р. 172 sqq.]. Він проходив під знаком шанування таких божеств, як Конс, Опс, Сатурн, богів-покровителів врожаю і посівів. Таким чином, місця для Сементив у цьому проміжку просто не було, адже вони були присвячені богині посіяного зерна Теллус та Церері, божеству пророслого зерна (Lyd., *De mens.*, III, 9). Однак у римлян із січня до травня існував особливий цикл сільськогосподарських релігійних свят. Вони мали апотропеїчний характер. Таким чином, кінець січня цілком відповідає початку нового циклу, спрямованого на збереження та захист майбутнього врожаю, і *feriae Sementivae* цей цикл якраз відкривали.

Деякі дослідники, посилаючись на дані Варрона (Varr. LL. VI. 26), вважають, що святкування тривало один день. Але тут слід взяти до уваги повідомлення Іоанна Ліда, що Сементиви тривали два дні із семиденним інтервалом між ними.

Свято проходило порізно в самому місті та у сільській місцевості. У самому Римі свято зосереджувалося навколо храмів Церери та Теллус (Varr.,

De re rust., I, 2, 1). У храмах першого дня фламін Церери приносив жертви і промовляв молитви Теллус, а через сім днів повторював процедуру на честь Церери. У той же час у сільській місцевості жертвопринесення приносилися прямо на полях, а також у *sacellae*. В якості жертви богиням приносилися *libum* (спеціальний пиріг) та поросна свиня, читались молитви для захисту насіння від птахів, тварин та хвороб (Ovid., *Fasti*, I, 647 sqq.). Цими днями упряжних биків прикрашали гірляндами з квітів, а на гілки дерев вішалися осцили. Магічний зміст цих жертвопринесень цілком очевидний, як і поросна свиня, також має «завагітніти» земля, що зберігає всередині зерна, а осцили повинні захистити від реальних і потойбічних небезпек.

Ще однією проблемою є наявність у молитві богині Землі та Церері звернення до 12 богів-індігітаментів. На наш погляд, звернення до них є вказівкою на надзвичайно архаїчні уявлення про виробничі сили природи, коли обожнювалися навіть стадії виростання конкретних рослин. У такому разі ми маємо надзвичайно архаїчні духи-«захисники», у кожного з яких була своя функція. Можна припустити, що, спочатку, молитва була звернена саме до цих духів, і лише набагато пізніше, коли з'явилися уявлення про окремих могутніх божеств, як-от богиня Землі чи Церера, вони зайняли другорядні ролі.

У сучасній літературі поширена думка, що *feriae Sementivae* і *feriae Paganalia* ідентичні. Вважається, що свята в самому Римі, називалися *feriae Sementivae*, а сільські церемонії – *feriae Paganalia* [напр. 1, S. 186-193]. Однак, на наш погляд, це були два різні свята. Варрон їх чітко розрізняв, називаючи їх окремо (Varr., *De linguo latino*, VI, 26).

Підсумовуючи, зауважимо, що *feriae Sementivae* було рухливим святом. Їхня дата вказувалася понтифіками і завжди припадала на кінець січня, який відповідає початку нового циклу сільськогосподарських релігійних свят. Сементиви тривали два дні із семиденною перервою, перший був присвячений богині Землі, а другий – Церері. При цьому святкування проходили і в Римі, і в сільській окрузі окремо. Жертвопринесення та

церемонії, які супроводжували свято, мали апотропеїчний характер і магичний зміст та були спрямовані на забезпечення божественного захисту насіння, як уже посіяного, так і насіння весняних культур. Пов'язані з ними божества-індігітаменти вказують на надзвичайно архаїчний характер цих свят, що ще раз підкреслює їхню відмінність від свята Паганалій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Baudy D. *Römische Umgangsriten. Eine ethnologische Untersuchung der Funktion von Wiederholung für religiöses Verhalten.* Berlin, 1998.
2. Bayet J. *Histoire politique et psychologique de la religion romaine.* Paris, 1950.
3. Bayet J. Les «Feriae Sementinae» et les Indigitations dans le culte de Cérès et de Tellus // *Revue d'Histoire des Religions.* 1950. T. 137, 2. P. 172–206.
4. Delatte L. *Recherches sur quelques fêtes mobiles du calendrier romain // L'antiquité classique.* 1936. T. 5, 2. P. 381-404.
5. Klotz P. *Sementivae // RE.* 1923. Bd. 2 A, 2. Hbbd. 4. Sp. 1346–1347.
6. Weinstock S. *Terra Mater // RE.* 1934. Bd. 5 A, 1. Hbbd. 9. Sp. 791–806.
7. Wissowa P. *Ceres // RE.* 1899. Bd. 4. Hbbd. 7. Sp. 1970–1979.

Concordia Першої Тетрархії, її пропаганда

Перша Тетрархія (293-305 рр.) ставила перед собою багато завдань для реформування Римської імперії, проте напевно найбільш важливим було утриматися при владі. Заради цього використовувались різноманітні методи пропаганди своєї легітимності та стабільності у державі. Так провідною темою пропаганди тетрархів стала *concordia*, вона же згода, єдність. Потреба зосередитися саме на цьому аспекті зрозуміла. Наявність декількох імператорів одночасно зазвичай передбачала початок громадянської війни, а після буремного періоду кризи, коли імперія переживала один військових переворот за іншим, а сепаратиські настрої досягали піків, тим паче. Саме так конкордія імператорів стала загальним лейтмотивом реклами Тетрархії. Конкордія перетворилась у нову імператорську чесноту, яка слугувала доречним відображенням важливості співпраці імператорської колегії. Не було й мови про те, щоб існувало два окремих уряди Сходу та Заходу: уся офіційна пропаганда, починаючи з 287 року, рішуче протидіє будь-якій такій інтерпретації. Рим і його втілення, імператорська влада, були єдині, вічні й неподільні, два Августини лише дві руки з однією головою. Очевидний територіальний поділ був не більш ніж зручністю командування, і будь-який імператор міг і переміщався в межах звичайних територій іншого. Усі едикти, юридичні постанови та офіційні оголошення публікувалися під їхніми спільними назвами по всій Імперії, монети обох випускалися на Сході та Заході, і кожне державне свято включало їх обох, якщо не особисто, то у вигляді зображень. Єдність — влади, сили, цілей і волі — було чітким посланням, повторюваним усіма доступними способами, хоча загально відомим є той факт, що тетрархи бачились не так вже і часто. Розглянемо приклади пропаганди на матеріальних джерелах.

Почнемо зі скульптури та фресок. Колегіальність найвідоміше виражається в численних портретах чотирьох правителів, вирізьблених на порфірі, видобутому з імперських каменоломень в Єгипті, які стискають один одного в обіймах солдатської солідарності. Так прикладом *concordia imperatorum* є порфірова група з Константинополя (додаток 1). Цю статую ймовірно, спочатку спорудили в Нікомедії, столиці Діоклетіана. Його перевезли та виставили в Константинополі, де він був відомий як *Філадельфійон*, «братня дружба». Після пограбування Константинополя хрестоносцями в 1204 році його перевезли до Венеції, де зараз він стоїть на розі собору Святого Марка [5, с.61]. У групі *concordia* встановлюється однорідністю [3, с.9]. Індивідуальність придушена, натомість чотири фігури мають схожі пози: одяг військовий; їхні ліві руки лежать на рукоятках мечів, праві руки обіймають сусіда за плече, а ноги розставлені на однаковій відстані. Поза дуже стилізована, створює ефект впорядкованості. Основний посыл групи полягає в тому, що їхня сила полягає в єдності та солідарності [7, с.183].

Подібне повідомлення передають й дві групові статуї, які зараз зберігаються у Бібліотеці Ватикану в Римі (додаток 2). Обидві роботи виготовлені з порфіру. В одязі, поставі та обличчі всі чотири імператори дуже схожі. Одну групу ідентифікували як Діоклетіана та Максиміана, а іншу – як Констанція та Галерія. Проте тетрархічний образ часто суперечить сучасним спробам ідентифікувати окремих імператорів [3, с.12]. Від групи з Венеції група Ватикану відрізняється тим, замість східного меча імператори на цих менших скульптурах мають у лівій руці державу, що символізує світове панування [7, с.193]. Повідомлення єдності було передано у цих групах надзвичайно сильною та прямою мовою, яку прості люди по всій імперії могли з легкістю зрозуміти. Ми бачимо приклад скульптур спрямованих на інших, на римський загаль, на створення яких свідомо і навмисно вплинули погляди тетрархів [3, с.32].

Фрески в Культовій кімнаті в Луксорі, Єгипет також є прикладом єдності яку пропагували тетрархи. Фрески включають в себе дві сцени: перша з двома імператорами на троні, друга, у ніші, з Тетрархією у повному складі (додаток 3). На першій з них імператори сидять одягнені в парадні мантиї, а не у військову форму. Той факт, що імператор ліворуч помітно більший, допомагає ідентифікувати його як Діоклетіана, оскільки, будучи Августом Йовієм і відповідальним за Єгипет, він один мав би удостоїтися такої честі. Ідентифікація іншого тетрарха складніша. Очевидними кандидатами є Максиміан, як Август Геркулій, і Галерій, як обраний Діоклетіаном Цезар [1, с.97]. Існує гіпотеза, що порожнє місце дзеркальне цій фресці було виділено для дубльованої сцена двох імператорів на престолах. Таким чином поруч з Діоклетіаном було зображено його Цезаря Галерія, а навпроти Максиміана та Констанція, бо навряд чи це місце було б залишено порожнім. Дублювання цієї сцени дозволило б зобразити всіх чотирьох тетрархів на троні, і таким чином підкреслило б однорідність і злагодженість, а симетрія, досягнута таким дублюванням [7, с.183], зосредила б увагу глядача на центральній ніші. Фреска в ніші зображає, очевидно, Тетрархію у її повному складі. Усі фігури на повний зріст і більші за інші фігури на нижніх панелях у кімнаті. Рівні розміри чотирьох фігур можуть означати рівний статус, але бічні фігури приблизно на десять сантиметрів менші за центральну пару. Усі тетрархи носять імператорський пурпур [2, с.131]. Дві центральні фігури, завдяки їх більшому розміру та більш престижному положенню, представляють Діоклетіана та Максиміана, Августів. На відміну від двох Цезарів, Галерія та Констанція, Августі тримають держави. Лівого центрального імператора ідентифікує як Діоклетіана посох. Два Августі розділені бюстом, імовірно Юпітера [7, с.198].

Архітектура також використовувалась тетрархами для пропаганди єдності. У кількох містах Сирії та Єгипту існуючі будівлі були знесені, а центральні міські площі хірургічним шляхом розширені для розміщення нового типу будівлі, тетрапілона. Вони склалися з прямокутних груп із

чотирьох високих подіумів, кожна, у свою чергу, увінчана чотирма колонами та балдахіновими дахами. Ці подіуми підтримували статуї тетрархів у натуральну величину, позначені присвятними латинськими написами. Ці пам'ятники не виконували ніякої практичної функції, а буквально вбудовували присутність правлячої колегії в міські громади східних провінцій [5, с.63].

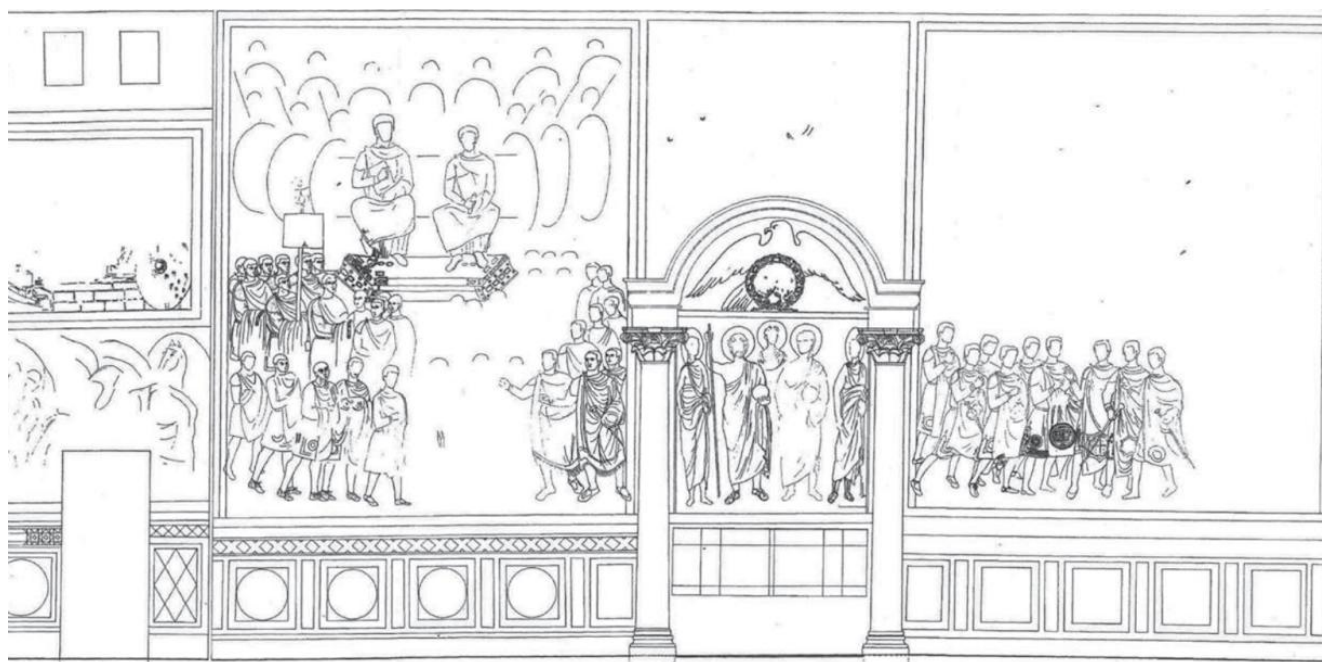
І, звичайно, ми не можемо упустити нумізматичні джерела. Так на срібних монетах регулярно зображені чотири імператори під час жертвоприношень із супровідною легендою, яка підкреслює гармонію армії [7, с.189], наприклад *CONCORDIA MILITVM* або *VIRTVS MILITVM*. Іншим популярним карбуванням є *CONCORDIA AVGG*, зустрічається на монетах усіх тетрархів, на реверсі якого зображено дві Конкордії, задрапіровані, що стоять одна навпроти одної, стискаючи праві руки та тримаючи роги достатку в лівих руках. І також хотілось би відмітити монети з легендою *CONCORDIA AVGG ET CAESS NNNN* – Єдність Августів та Цезарів наших з зображеною Конкордією, що сидить тримаючи патеру в правій руці та подвійний ріг достатку в лівій руці. Відповідно, завдяки спільним типам монет всіх тетрархів, *concordia imperatorum* яскраво представлена.

Гармонійний режим і справді був приводом для святкування, коли він послідував за півстоліттям нестабільності, але один може задатися питанням, чи ця тема приховує напруженість [9, с.47]. Справді, деякі вчені ставлять під сумнів правдивість згоди та єдності при тлумаченні політичних подій. Припускається, що причиною настільки наполегливого використання наратива про конкордію були натягнуті відносини між Августами: Діоклетіан був змушений визнати Максиміана імператором після його початкові військові успіхи на Заході [8], і що «Тетрархія» не була ретельно продуманою схемою Діоклетіана, а наслідком одностороннього просування жадібним до влади Максиміаном свого зятя та ставленика Констанція, що змусило Діоклетіана просувати власного кандидата [4]. Але враховуючи півстоліття військових переворотів і громадянських воєн, в яких особливо сильно

постраждала Галлія, побоювання, що два неспоріднених імператора можуть посваритися, зрозумілі, а також прославляння панегіриком їхньої дружби. Ніщо з того, що відомо про кар'єру Максиміана, не свідчить про нелояльність до Діоклетіана, скоріше навпаки. Хоч і неохоче, він погодився на плани Діоклетіана щодо одночасного зречення. Усі наші джерела наголошують на гармонії стосунків, і хоча в деяких випадках це можна вважати просто відображенням офіційної точки зору, важко повірити, що вороже налаштований сучасник Лактанцій не згадав би про будь-які суперечки у своєму *De mortibus persecutorum*. Натомість він записує їхню віддану дружбу, їхню одностайність. Те ж саме можна сказати про Орозія, також християнського автора. Він пише: “подивіться, серед тиші та процвітання тих днів, на незвичайну долю тих імператорів, які здійснили ці справи. Вдома не було ні голоду, ні мору; за кордоном не було жодної війни, окрім як за їхнім власним вибором...” [5].

Відповідно пропаганда згоди між імператорами та їх безпосередня єдність були потребою нової влади. Причина полягає в усе ще хиткому положенні Імперії після Кризи та сумісному правлінні, яке не могло собі дозволити не презентувати себе як єдину, спільну та злагоджену владу неподільного Риму. Основними медіа, де тетрархи просували свій наратив про конкордію були скульптура, живопис (фрески), архітектура, монетокарбування та панегіричний жанр. Одним з методів демонстрації єдності стала групова ідентичність у скульптурі, що можливо побачити на прикладі порфірних груп.

Список використаних джерел та літератури:

1. Barbagli N. The emperors in the province: A study of the Tetrarchic images from the imperial cult chamber in Luxor. *A Globalised Visual Culture?: Towards a Geography of Late Antique Art* / Ed: Guidetti F., Meinecke K. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books, 2020. Pp.91-133.
2. Jones M., McFadden S. *Art of empire: The Roman frescoes and imperial cult chamber in Luxor temple*. Yale University Press, 2015. 228 p.
3. Kitzinger E. *Byzantine art in the making: main lines of stylistic development in Mediterranean art, 3rd-7th century*. Harvard University Press, 1995. 320 p.
4. König I. "Die Berufung des Constantius Chlorus und des Galerius zu Caesaren: Gedanken zur Entstehung der ersten Tetrarchie," *Chiron*, 1974, №4. Pp. 567-76
5. Mitchell S. *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641* (2nd ed.). John Wiley & Sons, Inc., 2015. 567 p.
6. Paulus Orosius: *Seven books of history against the pagans* (trans. by Raymond I. W.). New York, 1936. 7.26.5
7. Rees R. "Images and Image: a Re-Examination of Tetrarchic Iconography" *Greece & Rome*, 1993, №40.2, Pp. 181-200.
8. Seeck O. *Die Erhebung des Maximianus zu Augustus*. *Commtntatumes Wolfflinianae*. Leipzig, 1891. Pp. 33-36.
9. Waldron B. L. *Diocletian, Hereditary Succession and the Tetrarchic Dynasty*. Diss. The University of Sydney, 2018. 298 p.

Особливості середньовічної магії на прикладі любовних заклинань з гримуарів Ключ Соломона та Мюнхенський мануал

З найдавніших часів людям і цілим суспільствам було характерно наділяти надприродними властивостями навколишній світ, явища, процеси та об'єкти. Подібне сприйняття навколишньої дійсності зумовлювало існування вищих, недоступних оку пересічної людини сил, які, відповідно, стояли за усіма процесами. Відповідно, в такій ситуації з'являлися ті, хто намагався підкорити своїй волі оточуючу реальність не тільки за допомогою власних зусиль, а й шляхом використання, або виклику, сил надприродних. Таким чином виникали магичні практики, де за допомогою спеціальних предметів, ритуалів, заклинань та з чітким порядком дій здійснювалися спроби впливу на дійсність відповідно до мети виконавця - мага, чаклуна чи звичайної людини, яка з власних причин вирішила скористатися подібним заняттям. Магія в цілому у давніх суспільствах була тісно пов'язана з релігійними уявленнями, розумінням та сприйняттям сакрального. Яким би парадоксальним це на перший погляд не здавалося, однак середньовіччя, з його високою роллю християнської церкви у суспільному та культурному житті Західної Європи не стало перешкодою для розвитку магичних практик. Навіть можна стверджувати, що у період пізнього середньовіччя - раннього нового часу магія досягла піку своєї популярності серед широких верств населення. Функцію безпосереднього зберігання та передачі магичних знань у середньовіччі виконували манускрипти, які вміщали в себе крім сучасних також і давні магичні практики. За подібними "магічними" манускриптами закріпилася назва гримуар, однак ще до початку нового часу гримуарами іменувалися будь-які написані латиною книги [1, с. 5-6].

Одним з найвідоміших та найпопулярніших середньовічних гримуарів є так званий "Ключ Соломона". Він, насправді, не являє собою дещо цілісне,

адже манускрипти “Ключа” нараховують близько півтори сотні відомих нам одиниць, які, до того ж, записані різними мовами та у різну добу [3, р. 16]. “Ключ Соломона” представляє собою складову частину так званого Соломонового циклу, або Соломонової традиції, відсилаючи нас своєю назвою до фігури старозавітного царя Соломона, який прославився у авраамічних релігіях своїми магічними здібностями. Ми зустрічаємо протягом середньовіччя та, навіть, у стародавню добу згадки різноманітних творів і посібників з магії, які носять ім’я Соломона [2, р. 47-48]. Наповнення “Ключа Соломона” може відрізнитися в залежності від манускрипту, однак найпоширеніший варіант складається з двох книг. Перша містить в собі безпосередні інструкції з проведення ритуалів та заклинання на визначену тематику, як, наприклад, створення спеціального магічного килима, а також базові настанови щодо здійснення магії. Друга книга більш детально сфокусована на інструментарії магічних ритуалів та принципах його практичного використання.

Магічним ритуалам кохання присвячені три розділи першої книги “Ключа Соломона”. Один розділ описує загальні магічні практики з завоювання серця жінки чи чоловіка. Другий розділ містить ритуал здобуття кохання шляхом використання яблука або іншого фрукту. Третій розділ зупиняється на способі отримання кохання обраної людини уві сні. Важливим елементом ритуалу в усіх трьох розділах є певний предмет, який має асоціюватися з об’єктом (людиною) на який магія направлена. В другому розділі цю функцію виконує яблуко, яке має бути правильної форми та не мати забруднень [3, р. 314]. В інших двох обов’язковим є наявність воскового зображення людини, хоча також допускається використання олова та свинцю в якості інструмента зображення [3, р. 312]. Сам магічний ритуал має здійснюватися у чітко визначені хронологічні рамки та з увагою до погодних умов. До прикладу, у третьому розділі ритуал має починатися лише за умови чіткої видимості зірок та яскравого місяця у нічному небі [3, р. 316]. Чітке дотримання інструкцій є запорукою успіху магії. У всіх трьох розділах автор

кілька разів наголошує на тому, що виконавець має узгоджувати свою взаємодію з восковим зображенням, спеціальними парфумами, якими її необхідно окропити, чорнилами чи порошком згідно з настановами у другій книзі. Заклинання, які здійснюються під час проведення магічних ритуалів, являють собою звернення до Бога шляхом промовляння священних імен з юдейської традиції: Адонай, Яхве, Ель та інші, включно з тетраграмматом: Йод, Хе, Вав, Хе [3, р. 312]. Однак також місцями використовуються демони, або духи, такі як Асмодей, Амаймон, Егін, Паймон, які іменем Бога мають підкоритися та дати свою силу задля успіху ритуалу [3, р. 312]. Таким чином під час ритуалу воскова фігурка або яблуко отримує необхідну магічну силу. Далі, в залежності від ритуалу, предмет або віддається тому, кому призначався, або кладеться під подушку, або в інше місце, де буде проходити повз ця людина. В тексті “Ключа Соломона”, загалом, простежується вплив юдейського вчення Каббали, який ми можемо побачити у самих заклинаннях. Незважаючи на згадки демонів, магія гримуару є умовно “білою”, якщо так можна сказати, яка в тому числі має на меті прославлення ім’я Бога [4, р. 26].

Доволі самотнім гримуаром є *Codex latinus monacensis 849*, також відомий як Мюнхенська книга демонічної магії, Мюнхенський мануал демонічної магії, або Мюнхенський посібник некромантії. Він представляє собою манускрипт, записаний орієнтовно в XV столітті представником духовенства [4, р. 35]. Даний твір менше зосереджений на теорії магічних ритуалів та містить більше практичних заклинань різного типу: від створення магічного замку до виклику Ліліт. Водночас, як можна зрозуміти з назв, які отримав цей гримуар, магія в ньому має яскраво виражений демонічний характер. Маг (магістр) отримує сили для здійснення заклинань шляхом звернення до демонів, однак подібно до “Ключа Соломона” це здійснюється “іменем Господа”.

Магічним ритуалам отримання кохання у “Мюнхенському мануалі” присвячені два розділи. Окрім безпосереднього звернення до демонів, “чорного” характеру магії гримуару додають інструменти проведення

ритуалів. До прикладу, в одному розділі, присвяченому любовним заклинанням, образ людини, кохання якої планує отримати виконавець ритуалу, треба орлиним пером намалювати кров'ю білого голуба на листі зі шкури суки, яка перебувала у тітці. Кров голуба мала бути отримана у результаті “вигризання” серця птаха зубами ритуаліста [1, с. 72]. В іншому розділі, воскова фігурка обраної людини мала бути проколота дев'ятьма спеціально виготовленими для ритуалу голками у конкретних місцях як то голова чи серце [1, с. 124]. При цьому, фігурку треба було охрестити, у процесі давши їй ім'я тієї жінки/дівчини, на яку мали бути спрямовані чари. У ритуалі першого розділу магістр звертається до використання таких демонів: Сатана, Тубал, Афаліон, Реуцес, Дуліатус та, несподівано, Купідон, який мав “контролювати” матку обраниці, щоби та відчувала сексуальний потяг лише до мага [1, с. 73]. Інші ж демони мали відповідати за інші частини тіла відповідно до заклинання. Під час ритуалу в другому розділі магістр мав намалювати на землі коло біля плодоносного дерева зі словами по орбіті цього кола: “Ти Беліал, ти Астарот, ти Паймон будьте помічниками мені у цій справі!” [1, с. 123]. При цьому, заклинання демонів у Мюнхенському мануалі також відбувається іменем Бога. Відповідно, тут магічні сили для створення чарів беруться безпосередньо від демонів, однак їхнє “підкорення” волі мага здійснюється через Бога.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вирр Арафель. Мюнхенская демоническая магия / пер. с лат. Вирр Арафель. Н. Новгород: А. Г. Москвичев, 2019. 330 с.
2. Butler E. M. Ritual Magic. Cambridge: Cambridge University Press, 1949. 330 p.
3. Kieckhefer R. Forbidden Rites. A Necromancer's Manual of the Fifteenth Century. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2003. 384 p.
4. Rankine D., Skinner S. The Veritable Key of Solomon. Woodbury: Llewellyn Publications, 2008. 446 p.

Відносини Єгипетської імперії часів Тутмоса III з державами Передньої Азії

Правління фараона Тутмоса III ознаменувалось значними зрушеннями в давньому Єгипті. Єгиптяни не лише остаточно повірили у свою зверхність над оточуючими їх цивілізаціями та створили першу у світовій історії імперію, але й налагодили потужну дипломатичну систему відносин із великими державами давнього Сходу.

Дипломатичну діяльність Тутмоса III умовно можна розділити на три окремі напрями:

1. Підтримання лояльності від васальних князівств на Близькому Сході через систему заручництва дітей васальних князів, данини та шлюбів.
2. Створення дружніх союзів із великими державами того часу - Мітанні, Ассирією, Вавилоном[3, с. 158]. Постійний обмін подарунками з правителями великих держав забезпечував імперію від загроз на азійських кордонах.
3. Торговельна дипломатія, яка не лише сприяла торгівлі Єгипту з державами Східного Середземномор'я та Передньої Азії, але й сприяла налагодженню контактів між державами.

Для реалізації дипломатичної діяльності Тутмос III та його адміністративний апарат використовував різні дипломатичні інструменти. Дипломатичні місії (Тутмос III постійно відправляв послів, які в різних джерелах мають різні подання - рабіцу (акадською), "царські посланці" (в єгипетських текстах), махар (ханаанейською)[2, с. 57] до інших країн, щоб вести переговори, укласти договори та збирати інформацію[6, с. 85]. При фараонів діяла спеціальна установа - державна канцелярія з закордонних справ)[4, с. 85], подарунки (дарування цінних речей було важливою частиною дипломатичного протоколу того часу. Тутмос III щедро

обдаровував правителів інших країн, щоб заручитися їхньою підтримкою), шлюби: Тутмос III брав за дружин принцес з інших країн, щоб зміцнити дипломатичні зв'язки. Наприклад, царські дружини Мерті, Менуї й Менхет мають сирійське або арамейське походження.

Після успішних військових кампаній Тутмоса III, більшість сиропалестинських земель увійшли до складу Єгипетської імперії та перетворилися на потужні плацдарми Єгипетського впливу в Азії. Для укріплення свого впливу фараон передавав владу в захоплених містах представникам нових династій, як це сталося у випадку Таку, нового правителя Нухашші.

Просування Єгипту далеко на північ від Ханаану, сильно насторожувало Хеттське царство та Мітанні, які претендували на Ханаан, Сирію та Ліван. Після розгрому союзників Мітанні у битві при Мегіддо, її вплив у регіоні похитнувся[4, с. 86]. На 32-му році правління Тутмос III розгромив мітаннійців у битві при Кархемиші. Про цю генеральну битву нам свідчить напис на стелі з Джебель-Баркалу: *«Численне військо Мітанні було розбите протягом години, зникнувши зовсім, неначе й не було... Я розорив його міста і селища, я знищив їх вогнем, моя величність перетворила їх у місця, які не будуть населені... Їхні округи, вони були... моя величність знищила її (тобто Нахаріну), вона перетворилась у ..., на якому нема дерев»*. [1, с. 77-78]. Поразка Мітанні під Кархемишем змусила її шукати компромісу з Єгиптом. Єдиний опис посла Мітанні знаходиться в гробниці Ямнеджеха (ТТ 84), чоловік представляє процесію з Сирії. Зображення його обличчя не збереглося[6, с. 396]. Починаючи з 8-ї кампанії ворожі до Мітанні держави Передньої Азії щорічно надсилали Тутмосу III подарунки.

За даними Анналів, Мітанні надсилала дарунки: на 33-му році правління: 513 чоловіків і жінок, 260 коней, золото, срібних посуд, [колісниці] зі зброєю, 516 голів великої та 5,323 малої рогатої худоби, 828 фляг ладану, олія[5, с. 203].

Хеттське царство надсилало подарунки чотири рази. В кожному випадку її дарунки йшли за суттєвим єгипетським проникненням до Сирії або Мітанні. На 33-му році правління хетти надіслали: 8 срібних кілець, великий блок білого дорогоцінного каменя, цегу деревини[5, с. 204], на 41-му році правління Тутмоса III, правитель Хатті надіслав золото [...] [5, с. 213], на 42-му році - срібний посуд, ляпис, дереву[7, с. 87]. Назриває питання, а чи не міг це бути перший хетто-єгипетський договір. Однак, як вказує Д. Редфорд, ніякий із написів Тутмоса III не вказує на такий договір, хети були дружніми помічниками, в межах чого, можливо, сформувався такий союз[7, с. 251].

Ассирія також прагнула налагодити контакт з Тутмосом III. Ассирійський правитель надіслав фараону в дарунок дорогоцінні метали та коней[4, с. 87]. Однак, так як і дарунки від інших держав, фараон сприйняв їх як данину. За даними Анналів, правителі Ассирії надсилали дарунки: на 24-му році правління (справжня ляпис-лазур, посуд із кольоровим камінням, другий дарунок на 24-му році (коні, [...] зі шкіри для колісниці, деревина, оливкові дерева)[5, с. 192].

Ослаблений Вавилон, також прагнув заручитися підтримкою Єгипту. На 33-му році правління правитель Вавилону надіслав Тутмосу III в дар: справжня ляпис-лазур, штучна ляпис-лазур, голова барана зі справжньої ляпис-лазурі й посуд[5, с. 204].

Серед тісно пов'язаних з фінікійськими містами і Єгиптом країн варто назвати острів Кіпр (Алашія). Хоча Кіпр і не був безпосередньо завойований Тутмосом III, однак він, як вказував І. Стучевський, визнавав свою залежність від Єгипту[2, с. 14]. За даними Анналів, Алашія надсилала дарунки: на 34-му році правління (108 блоків чистої міді, 5 блоків свинцю, ляпис-лазур, слонова кістка, деревина)[5, с. 206], на 38-му році (сирої міді, коней)[5, с. 210], на 40-му році (слонова кістка, мідь, свинець)[5, с. 212].

Аннали Тутмоса III містять запис під 42-м роком правління про дарунки від Танаїї: срібний посуд роботи Кефтіу, залізні вироби, 4 злитки срібла[5, с. 217]. Ваксман вважає, що під подарунками від невідомої країни

під 42-м роком правління, слід вважати Танайю, оскільки, в написі вказується, 300 грамів справжньої ляпис-лазурі, посуд із головами биків, і необроблена мідь, відправлена як подарунки країною, ім'я якої не було збережене[8, с. 55; від Ашуви: на 34, 38 та 39-му роках правління (мідь, деревина, посуд)[7, с. 274]. Через налагодження зв'язків з Танайєю, Тутмос III прагнув знайти союзника на морі й, забезпечити спокій у своїх придбаннях на Близькому Сході. Ашува пізніше стала жертвою Тудхаліаса I, але в часи Тутмоса III, як стверджує Д. Редфорд, Ашува була сильною та незалежною[7, с. 251].

Таким чином, саме за правління Тутмоса III оформлюється дипломатична служба. Військові кампанії фараона укріпили роль Єгипту як найсильнішого гравця на зовнішньополітичній арені. Починаючи з восьмої кампанії 33-го року правління, правителі держав від Егейського моря до Перської затоки почали надсилати дарунки фараону, з метою завоювання його дружби.

Список використаних джерел та літератури:

1. Надпись Тутмоса III из Баркала. Хрестоматия по истории древнего мира в 2 т. Москва: Просвещения. 1950. Т. I: Древний Восток. С. 77-78.
2. Стучевский И. А. Колониальная политика Египта в эпоху XVIII династии. Москва: Наука. 1967. 72 с.
3. Яблонський В. В. Військове мистецтво та дипломатія давнього Єгипту доби Нового царства. Київ: Друкарник. 2024. 214 с.
4. Яблонський В. В. Дипломатичні відносини Стародавнього Єгипту за правління Тутмоса III з країнами Східного Середземномор'я та Близького Сходу. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Історична. 2017. Вип. 13. С. 84-90.
5. The Annals. Ancient Records of Egypt in 4 volumes. Edit. and translated with commentary J.H. Breasted. Chicago: The University of Chicago Press, 1906. Vol. II. The Eighteenth Dynasty. P. 163-217.
6. Panagiotopoulos D. Foreigners in Egypt in the Time of Hatshepsut and Thutmose III. Thutmose III: a new biography. Ann Arbor: The University of Michigan Press. 2006. P. 370-412.
7. Redford D.B. The wars in Syria and Palestine of Thutmose III. Boston: Brill. 2003. Vol. 16. 306 p.
8. Wachsmann S. Aegeans in the Theban tombs. Leuven: Printed in Belgium by Orientaliste. 1987. 140 p.

**Діоген Лаертій у витоках Гегелевої філософії історії: філософська
критика антиподі**

Загальним місцем критики твору «Життєписи та настанови уславлених філософів» (“Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων”) Діогена Лаертія (Διογένης Λαέρτιος) є зауваження, що у Лекціях з історії філософії висловив Георг Фрідріх Вільгельм Гегель. Він зазначив, що Діогеніві «Життєписи» є важливим, хоча без особливої розбірливості укладеним твором, що рясніє корисними для дискусії відомостями, які за відсутністю власної філософської позиції у автора, наведені поряд із історіями, що не мають жодного відношення до суті справи (Hegel, P.167 – 168).

Щоби збагнути феномен Гегелевого ставлення до тексту «Життєписів» впровадимо візуальну метафору між багатофігурною портретною композицією «Урок анатомії у доктора Тюльпа» Рембрандта Гарменса ван Рейна та Лекціями з історії філософії Гегеля. Відтак, багатофігурна портретна композиція «Урок анатомії у доктора Тюльпа» Рембрандта може бути розглянута як візуальна метафора Лекцій з історії філософії Гегеля. Сама назва картини Рембрандта і праці Гегеля сприяють метафоризації. Так, наприклад, французький переклад Лекцій Гегеля – “Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie” «Cours sur l'histoire de la philosophie» дозволяє розглядати «лекції» як цикл навчальних занять або систематичний виклад основ, у даному випадку, з історії філософії.

Представлений на полотні Рембрандта образ – анатомічний розтин, на нашу думку, є влучною візуальною метафорою сутності діалектичного аналізу, своєрідне метафоричне представлення того, як Гегель репрезентує своїм слухачам діалектичний аналіз джерел старожитньої філософії, й зокрема – філософії греків.

Пропонована візуальна метафора засновується на уявному заміщенні. Протагоністом видовища замість Нікласа Тюльпа постає Георг Фрідріх Вільгельм Гегель. Навпроти нього у першому ряду Альберт Шwegлер (Albert Schwegler), Едуард Целлер (Eduard Zeller), Йоганн Едуард Ермманн (Johann Eduard Erdmann), Давид Фрідріх Штраус (David Friedrich Strauss). Над усіма здійснюється постать Куно Фішера (Kuno Fischer). Між Куно Фішером та Едуардом Целлером із книгою занотовує слова вчителя Людвіг Андреас Фейєрбах (Ludwig Andreas Feuerbach). Осторонь від всіх фігур знаходиться Георг Андреас Габлер (Georg Andreas Gabler). Для кожного із учнів і послідовників Гегелевої думки філософія є джерелом особистого натхнення та напучування, кожний звертався до філософії в історичній перспективі. І Античність являла основу філософсько-історичної перспективи, що відбудовував кожний з них у відповідності до свого предмету дослідження.

Основний сюжет картини побудовано навколо препарацийного столу, де відбувається антропомія. Антропомія є відомою з Античності практикою розчленування людського тіла, яке могло проводитись як над ще живою людиною, так і над його мертвим тілом. На картині зображене мертве тіло. Воно належить засудженому до страти 40-а однорічному Арісу Кіндту (дійсне ім'я Адріан Адрієнзун, справжній вік 28-м років). Тож метафоризація дозволяє поставити метафоричне питання, чи відносив Гегель «Життєписи» до, так би мовити, живих книжок? Скоріш за все «Ні». Відтак, Гегелев закид щодо корисних і позбавлених сенсу дріб'язкових речей, що ними рясніє твір Діогена Лаєртія, слід сприймати не як такий, що має відношення до тексту твору, а як той, що необхідний Гегелю задля визначення своєї позиції. Якщо скористатись термінами гегелівої діалектики, то його особливість такої позиції передбачає негацію читача на користь дослідника. І при такому бачення Гегелеву рецепцію твору Діогена Лаєртія можна описати так: «Життєписи» є застарілими, вони не цікавлять серйозних читачів; завдання дослідницького читання знайти у тексті ті речі, що можуть виявитись корисними. І розшукувана Гегелем корисність співвідносна з

доцільністю історії філософії, розбудувати яку прагне автор систематичного викладу філософських теорій.

Для подальшого розвитку візуальної метафори важливо взяти до уваги й те, що у європейських мовах слова стіл і таблиця мають спільну основу (нагадаємо, що Мішель Фуко у своєму відомому творі «Слова і речі» привертає читацьку увагу до цієї особливості (Foucault, P. 8 – 9)). Призначення як «таблиці», так і «столу» збирати різнорідні речі. Одночасно латинське *tabula* у новоєвропейській традиції так само є метонімічним позначенням свідомості у висловлюванні *tabula rasa*. Відтак, у пропонованій візуальній метафорі об'єкт – це суб'єкт мислення, а те, що він представлений автором «Життєписів» належить до вторинної обставини. І, якщо, під час антропомії в анатомічному театрі є демонстрація окремих органів тіла й їх взаємозв'язку, то діалектичний аналіз джерел філософії Античності мав демонструвати здатність діалектичної системи філософії виявляти сутнісні властивості філософського мислення. Й, далі, якщо засобом проведення антропомії є розтин, то діалектичний метод має визначити предмет мислення, а, відтак, й саму філософію. Те, що предмет мислення визначається зсередини і зовні, стосується лише умоглядного боку справи. Саме на цією умоглядністю мислячого суб'єкта й окреслюється сенс пропонованої метафори. Те, що виводить розуміння на протилежні до мислячої суб'єктивності обрії визначається тим фактом, що тілесність представлена в полотні Рембрандта безпосередньо належить до конкретного виміру людського існування.

Очевидно Гегель не тільки вважає авторський текст застарілим, але він не поважає авторський виклад філософії греків й ігнорує його позицію. Тому звернемо увагу на кілька елементів тексту «Життєпису», що, на наш погляд, не піддалися гегелівській антропомії, так би мовити:

У Діогенівій назві твору на першому місті знаходимо слово «βίον», що очевидно постає першим по відношенню до «γνώμῃ», а, відтак, Гегеля ймовірно не цікавлять ані те завдання, що ставив перед собою автор, ані суть

його позиції. Як справжній діалектик, Гегель здатен розчленувати будь яке ціле, вичленувати його окремі частини, розкласти на складові елементи та визначити зв'язки між ними заради розбудови власної системи. Можна сказати, що діалектик здатен перевертати факти до гори дригом.

Припустимо, що Діоген Лаертій прагнув продемонструвати читачеві як від своїх паростків заняття філософією ведуть до утвердження вільного і незалежного від примх долі і богів світосприймання та життерозуміння. Відтак, «Життєписи» слід розглядати як твір, що призначався читачам в умовах боротьби, що релігія і політика вели зі свободою і вільнодумством. І в світі, де поставала зоря релігійного фанатизму твір був нагадуванням про життя людей, що примудрялися бути вільними, випадково опинялися в світі і здатні були вільно, як Епікур, піти з нього.

Ймовірно, що Діоген Лаертій є скромним мислителем, який не виходить за межі вимог розумного ставлення до життя й до іншого, визнаючи за своїм ймовірним читачем право розуміти і вирішувати якою мірою бути щасливим, на що сподіватись, до яких вчинків можна вдатись, поважаючи власну й чужу гідність. Ймовірно тому Діоген без зайвих слів визначає, що заняття філософією є значущими для *‘γένος ἀνθρώπων’*, тобто для людства.

Таким чином, зазначимо, що з «Життєписів» читач може дізнатися про витоки філософського світосприйняття та життерозуміння, а системний виклад історії філософії прослухати роз'яснення всесвітньовідомого професора з Пруссії. Вважаємо, що твір Діогена Лаертія разом із працями Аристотеля та Плутарха належить до викладу основ європейської цивілізаційної пам'ятати, що передбачає заняття філософією, дотримання у житті певних переконань і вірувань, участі у культурному і політичному житті. Гегель пропонує читачеві захоплюючим шляхом умоглядного піднесення над нескінченним розмаїттям думко і точок зору. Ймовірно, що діаметральна протилежність викладу філософії Діогеном Лаертієм і Гегелем слід шукати не в часово-просторовому визначенні мислення через його

історію, а через протилежність досвіду вільного мислення та сподівання та невгамовної жаги тотальної всеосяжної умоглядності духу.

Список використаних джерел та література:

1. Учасники проєктів Вікімедіа. Урок анатомії доктора Тюльпа – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Урок_анатомії_доктора_Тюльпа (дата звернення: 25.05.2024).
2. Anatomy – New World Encyclopedia. Research Begins Here - New World Encyclopedia. URL: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Anatomy#cite_note-3 (date of access: 25.05.2024).
3. Diogène Laërce. Vies, doctrines et sentences des philosophes illustres - Wikisource. Wikisource. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Vies,_doctrines_et_sentences_des_philosophes_illustres (date of access: 25.05.2024).
4. Diogenes Laertius, Lives of Eminent Philosophers, BOOK I, Prologue. Perseus Digital Library. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0258:book=1:chapter=prologue&highlight=thales> (date of access: 25.05.2024).
5. Foucault M. Les mots et les choses. Paris : Gallimard, 1966. 400 p.
6. Hegel G. W. F. Lectures of the History of Philosophy. Translated from the german by E. S. Haldane. In the three volumes. Volume I. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & co., ltd. Paternostee House, Charing Cross Road, 1892. 487 p.
7. Rembrandt van Rijn The Anatomy Lesson of Dr Nicolaes Tulp. Het Mauritshuis: het mooiste museum van Den Haag | Mauritshuis. URL: <https://www.mauritshuis.nl/en/our-collection/artworks/146-the-anatomy-lesson-of-dr-nicolaes-tulp/> (date of access: 25.05.2024).
8. Διογένης Λαέρτιος. Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων [ed. H S Long, Oxford 1964]. URL: <https://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl01.html> (date of access: 25.05.2024).